

Muhammed Prozorac i djelo ***Islamski način postizanja poretka***

Bošnjak savjetuje SULTANA

FIKRET PAŠANOVIĆ

Muhammed Prozorac i djelo *Islamski način postizanja poretka*

Bošnjak savjetuje SULTANA

FIKRET PAŠANOVIĆ

Izdavač i štampa:

ARKApress

Za izdavača:

Sead Demirović

Tehnički urednik:

Safer Muminović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

929 Prozorac M.
821.163.4(497.6).09=512.161

PAŠANOVIĆ, Fikret
Bošnjak savjetuje sultana : Muhamed Prozorac i djelo: islamski način postizanja poretka / Fikret Pašanović. - Sarajevo : Arka press, 2012. - 208 str. : faks.; graf. prikazi ; 21 cm
Bibliografija: str 177-194.
ISBN 978-9958-588-36-5
COBISS.BH-ID 19325702

Fikret Pašanović

BOŠNJAK SAVJETUJE SULTANA

Muhammed Prozorac i djelo
Islamski način postizanja poretka

Sarajevo, 2012./1433. h.g.

SADRŽAJ

SKRAĆENICE 9

1. UVOD 11

2. DJELA O UREĐENJU DRŽAVE I SAVJETI VLADARIMA 15

2.1. Kur'ansko-hadiski temelji diskursa 15

2.1.1. Kur'an o vlasti i vladarima 16

2.1.2. Hadis o vlasti i vladarima 18

2.2. Moguća podjela djela o uređenju države 21

2.2.1. Teorija hilafeta 22

2.2.2. Filozofska teorija idealne države 26

2.2.3. Ogledala prinčeva ili savjeti vladarima. 28

2.2.3.1. Savjeti vladarima u Osmanskom carstvu 37

2.2.3.2. Djela autora iz Bosne i Hercegovine i okruženja. 43

3. BIOGRAFIJA MUHAMMEDA PROZORCA 51

3.1. Izvori biografskih podataka i podaci sadržani u njima 51

3.1.1. Prozorčeva djela 52

3.1.1.1. Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām 52

3.1.1.2. Uvod o djelimično slobodnoj volji (Muqaddima-i irādat-i ğuz'iyya) . 54

3.1.2. Prijepisi tuđih djela 55
3.1.2.1. Livanjski rukopis 55
3.1.2.2. Istanbulski rukopisi 57
3.1.3. Drugi rukopisi 61
3.1.4. Salnama i kasnija djela 63
3.2. Sistematizacija biografskih podataka 64
3.2.1. Ime, porijeklo i funkcije 65
3.2.2. Mjesta i osobe koje se spominju u djelu i prijepisima 71
3.3. Osmansko carstvo u doba Muhammeda Prozorca 76
3.3.1. Sultan Selim III i njegovi pokušaji reforme 79
3.4. Rekonstrukcija životnog puta 87

4. MINHĀĞ AN-NIẒĀM FĪ DĪN AL-ISLĀM 97
4.1. Sačuvani rukopisi 97
4.1.1. Rukopis iz Gazi Husrev-begove biblioteke 98
4.1.2. Rukopis iz Orijentalnog instituta u Sarajevu 99
4.1.3. Uvodni dio Minhāğa (Muqaddima) kao zasebno djelo 100
4.2. Naslov i datiranje djela 101
4.2.1. Naslov 101
4.2.3. Posveta i datiranje djela 103
4.3. Izvori korišteni u pisanju djela 107
4.3.1. Djela Hasana Kafija Pruščaka 108
4.3.2. Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya 109
4.3.3. Mīzān al-‘amal 111
4.3.4. Risāla fī aṭ-ṭuruq 112
4.3.5. Drugi izvori 113

4.4. Detaljan prikaz djela 114
4.4.1 Bilješke na početnoj stranici 115
4.4.2. Uvodna razmatranja o djelu 116
4.4.3. Uvod (Muqaddima) – o djelimično slobodnoj volji, raspolaganju njome i njenoj (pravnoj) kvalifikaciji. 121
4.4.4. Prvo poglavlje – o jasnom putu i načinu vjerovanja u Uzvišenog Allaha 122
4.4.4.1. Prvi odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u Uzvišenog Allaha 123
4.4.4.2. Drugi odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u meleke, neka je sa njima mir 123
4.4.4.3. Treći odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u knjige Uzvišenog Allaha. 124
4.4.4.4. Četvrti odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u poslanike Uzvišenog Allaha 124
4.4.4.5. Peti odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u Ahiret 125
4.4.4.6. Šesti odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u određenje da je dobro i zlo od Uzvišenog Allaha. 126
4.4.5. Drugo poglavlje: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā 127
4.4.5.1. Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā srcem 129
4.4.5.2. Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā jezikom . . 130
4.4.5.3. Treći odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā uhom 131
4.4.5.4. Četvrti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā okom . . . 131
4.4.5.5. Peti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā rukom 132
4.4.5.6. Šesti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā stomakom . 133
4.4.5.7. Sedmi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā spolnim organima 134
4.4.5.8. Osmi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā nogom . . . 134

4.4.5.9. Deveti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā u stvarima koje se ne odnose na određeni organ 135

4.4.6. Treće poglavlje: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti . . . 136

4.4.6.1. Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu prema Uzvišenom Allahu 136

4.4.6.2. Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu prema sebi, sadrži i nešto o medicini 137

4.4.6.3. Treći odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu sa drugim ljudima 139

4.4.7. Završni dio (Zaključni dio): O krajnjem cilju poretka i načinu njegovog postizanja 153

4.4.7.1 Risāla fi at-ṭarīq 155

4.4.7.2 Završetak djela 157

4.5. Kritička ocjena djela 158

ZAKLJUČAK 167

SAŽETAK 171

SUMMARY. 173

خلاصة البحث **175**

IZVORI I LITERATURA. 177

ILUSTRACIJE. 195

INDEX IMENA 205

SKRAĆENICE

U radu su za neka djela koja su frekventnije spominjana korištene skraćenice koje donosimo u nastavku. Skraćenice su korištene i za određene ustanove, publikacije i sl. Puno ime je obično navođeno pri prvom spominjanju.

EI CD	*Encyclopaedia of Islam*, CD-ROM izdanje, Brill, Leiden, 1999.
GHB	Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu
Katalog GHB I	*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, 2. izdanje, Sarajevo, 2000.
Katalog GHB II	*Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak drugi, obradio Kasim Dobrača, Starješinstvo IZ za SR BiH, Sarajevo, 1979.
Katalog GHB VII	*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak sedmi, obradili Haso Popara i Zejnil Fajić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2000.
Katalog GHB VIII	*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak osmi, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2000.
Katalog GHB XI	*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa,* svezak jedanaesti, obradio Zejnil Fajić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2003.
Katalog GHB XIV	*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak četrnaesti, obradio Osman Lavić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2005.
Katalog GHB XVI	*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak šesnaesti, obradio Haso Popara, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2008.
Minhadž	Pozivanje na djelo *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (منهاج النظام في دين الإسلام) nezavisno od rukopisa
Minhāğ GHB	Rukopis djela *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (منهاج النظام في دين الاسلام) koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (br. 1325/8037)
Minhāğ OIS	Rukopis djela *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (منهاج النظام في دين الإسلام) koji se čuva u Orijentalnom institutu (18-1/67)
OIS	Orijentalni institut u Sarajevu
POF	Prilozi za orijentalnu filologiju

1. UVOD

Promišljanja o politici i uređenju države i savjeti vladarima teme su koje su tretirane još od ranog doba islama, posebno u vremenima kriza i previranja. U okrilju islamske književnosti nastao je širok žanr tzv. ogledala za prinčeve ili savjeta vladarima. Bio je to slučaj i u Osmanskom carstvu, gdje su posebno bile zastupljene tzv. nasīhāt-name ili siyāset-nāme. Tom žanru su doprinijeli i brojni autori sa ovih naših prostora. Jedan od njih je i Muhammed Prozorac[1] (punim imenom Muḥammad b. Muḥammad b. Muḥyiddīn al-Būsnawī al-Prūzūrawī[2]), koji je na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, u doba reformskih pokušaja sultana Selima III, napisao i sultanu predao svoje djelo *„Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām“* (منهاج النظام في دين الإسلام - *Islamski način postizanja poretka*).[3]

1 U razgovoru sa više osoba sa područja Prozora i susjednih općina saznali smo da se na tom kraju za nekoga iz Prozora kaže Prozorak, ali ćemo, zbog dosadašnje široke rasprostranjenosti u literaturi, zadržati oblik Prozorac.

2 U radu je korišten DMG sistem transkripcije, izuzev kod odomaćenih imena i termina i, ponekad, ukoliko je u izvoru iz kojeg je preuzet neki podatak korišten drugi sistem. U različitim izvorima riječi al-Būsnawī i al-Prūzūrawī su različito pisane, o čemu će kasnije biti više riječi.

3 U nastavku ćemo za djelo nezavisno od rukopisa koristiti kraticu *Minhadž*, za rukopis iz Gazi Husrev-begove biblioteke *Minhāğ GHB*, a za onaj iz Orijentalnog instituta u Sarajevu *Minhāğ OIS*.

Predmet našeg istraživanja u ovom radu upravo je život Muhammeda Prozorca i njegovo djelo *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām*. Djelo je od strane onih koji su ga do sada tretirali uglavnom svrstavano u ona o politici, tačnije o uređenju države, iako se bavi i mnoštvom drugih pitanja, poglavito onima iz domena vjerovanja i morala. Radi se o prilično obimnom djelu, pisanom na arapskom jeziku i po završetku predatom samome sultanu i tadašnjem šejhul-islamu Omeru Hulusiju. Sama ta činjenica govori o ambiciji autora da se uključi u reformske procese i to na način primjeren njegovom obrazovanju i funkcijama koje je tokom svoje karijere obavljao u različitim mjestima.

O životu autora nemamo preciznijih podataka, izuzev onih šturih koje sam saopćava u djelu koje je predmet rada i mnoštvu drugih koja je prepisao, od kojih su mnoga tek nedavno otkrivena i predstavljena javnosti. Sam uvid u ta djela dosta govori o njegovom profilu, sklonostima i sl. Ovo je, također, zgodna prilika da se predstavi i žanr u koji ovo djelo svrstavaju, njegovi osnovi, historijski razvoj i neki predstavnici. Cilj rada je da se akademska i šira javnost na jedan sistematičan način upozna sa ovim autorom i djelom. Namjera je djelo smjestiti u kontekst nastanka i u okvire žanra kojem pripada, tako da će biti predstavljen taj žanr općenito i u Osmanskom carstvu, sa osvrtom na autore sa naših prostora.

Cilj je također rekonstruirati, koliko je moguće, biografiju Muhammeda Prozorca. Objedinjavanje svih dostupnih podataka o Prozorcu i djelu *Islamski način postizanja poretka* pomoći će da autor i djelo najzad budu adekvatno predstavljeni i valorizirani i tako zauzmu mjesto koje im pri-

pada u našoj baštini. Za Bošnjake kao narod jako je bitno da otkriju i objektivno istraže i najmanji doprinos svakog pojedinca, te tako obogate svoje naslijeđe.

O Muhammedu Prozorcu i njegovom djelu *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* je pisalo više autora u više mahova, pa se može steći dojam da je tema dovoljno istražena i iscrpljena. Međutim, bližim ispitivanjem da se vidjeti da je većina onoga što je napisano ustvari ponavljanje i preuzimanje ranije napisanog i poznatog, najčešće doslovno prenošenje, bez ukazivanja na izvore. Pažnja na Muhammeda Prozorca prvi put je skrenuta kratkim tekstom u *Salnami*,[4] godišnjaku Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, za koji se pretpostavlja da mu je autor Ibrahim-beg Bašagić. U radu je spomenuto nekoliko podataka o autoru i djelu, a sam rad je dio serije bilješki o znamenitim bošnjačkim autorima iz osmanskog perioda. Slijedi potom rad Mehmeda Handžića pod naslovom *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*.[5] Handžić u ovom radu prikazuje *Minhadž* u sklopu govora o djelima o mudroj upravi i uređaju države, ne donoseći neke nove podatke o samom Prozorcu.[6] Handžićev prikaz djela je napravljen na osnovu rukopisa iz Fejzijje (Elči Ibrahim-pašine) medrese u Travniku, koji je kasnije završio u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu i koji je korišten kao osnova i u ovom našem radu.

---

4 *Bosna ve Hersek Vilayet Salnamasi*, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, V, Sarajevo, 1303/1885., II dio, str. 10.

5 Handžić Mehmed, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, Izabrana djela, knjiga I – Teme iz književne historije, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 308-451.

6 Nav. djelo, str. 438-440.

Svakako da je najdetaljniji rad o Prozorcu i predmetnom djelu rad Omera Mušića „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," objavljen u *Prilozima za orijentalnu filologiju.*[7] Ni ovaj rad ne nudi nove podatke o Prozorčevom životu, ali zato iscrpno prikazuje i ocjenjuje djelo, a na osnovu rukopisa iz Orijentalnog instituta u Sarajevu. Kasniji radovi samo prepisuju Mušića i ne donose ništa novo. U periodu nakon Mušićevog rada otkriven je niz rukopisa koje je prepisao Prozorac, a u kojima ima, iako šturih, novih podataka o Prozorcu, koje treba temeljito ispitati i sistematizirati, a potrebno je i još detaljnije predstaviti *Islamski način postizanja poretka*. Nakon otkrića tih novih prijepisa pojavili su se još neki radovi, ali se i ti radovi glede autorove biografije uglavnom naslanjaju na Mušićev rad.

Knjiga koja je pred vama je, ustvari, neznatno izmijenjen magistarski rad „Muhammed Prozorac i djelo *Plan društvenog poretka u islamu*," odbranjen 12. oktobra 2011. godine na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, pred komisijom u sastavu: prof. dr. Mehmed Kico, predsjednik, prof. dr. Fehim Nametak, član i prof. dr. Ismet Bušatlić, mentor i član. Koristim priliku da još jednom zahvalim mentoru prof. dr. Ismetu Bušatliću za pruženu pomoć i niz dragocjenih sugestija i informacija. Zahvaljujem i članovima komisije i svima koji su doprinijeli da ovo djelo ugleda svjetlo dana. Posebno zahvaljujem svojoj porodici na podršci i pažnji.

---

7 Omer Mušić , „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF),* knjiga V, Orijentalni institut (OIS), Sarajevo, 1954/55, str. 181-198.

2. DJELA O UREĐENJU DRŽAVE I SAVJETI VLADARIMA

U ogromnom korpusu literature nastale od prvih dana islama do danas, na različitim jezicima i u različitim podnebljima, mnoštvo je djela i autora koji se bave politikom i uređenjem države. Ta djela nekada odražavaju žuđeni ideal, nekada realnost, nekada idealiziraju, ponekad pristupaju empirijski, a ponekad filozofski. U svim djelima do izražaja dolaze duh vremena u kojem su nastala, autorove sklonosti i pozicije, te izvanjski uticaji. Međutim, sva ta djela svoj diskurs, neka manje, a neka više, utemeljuju na osnovnim izvorima islama, Kur'anu i Hadisu.

2.1. Kur'ansko-hadiski temelji diskursa

Objavljivanjem Kur'ana i dolaskom islama, u početku je akcenat djelovanja bio na odgajanju vrlih pojedinaca, koji sačinjavaju zajednicu muslimana. Zatim se postepeno formiralo islamsko društvo, naposljetku i država. Preuzimanje političke vlasti vršeno je na jasno diferenciranim principi-

ma, proizašlim iz kur'anskih učenja i Poslanikovog praktičnog djelovanja u skladu sa njima.[8] Svi ti principi, dakle, svoje korijene imaju ili u Kur'anu kao Allahovoj objavi ili u Hadisu Njegovog poslanika.

2.1.1. Kur'an o vlasti i vladarima

Ishodište cjelokupnog diskursa jeste svakako kur'ansko učenje o čovjeku kao Božijem zastupniku ili namjesniku, *halifi* (ẖalīfa, خليفة), izraženo u više navrata na različite načine, posebno upečatljivo u okviru kur'anskog kazivanja o stvaranju prvog čovjeka: *„A kada Gospodar tvoj reče melekima: „Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!“*[9] Stoga su i prvi muslimani vladarima koji su naslijedili Božijeg poslanika s pravom dali titulu halife, u značenju njegovog nasljednika.

Kur'an, nadalje, neprestano skreće pažnju da Allahu pripada vlast nad svime: *„Zar ti ne znaš da je Allahova vlast i na nebesima i na Zemlji...“*[10] Djelimična vlast u ovosvjetskim relacijama je Njegov dar onome kome to On hoće: *„Reci: „O Allahu, koji svu vlast imaš, Ti vlast onome kome hoćeš daješ, a oduzimaš je od onoga od koga hoćeš; Ti onoga koga hoćeš uzvisuješ, a onoga koga hoćeš unizuješ; u Tvojoj ruci je svako dobro, Ti, uistinu, sve možeš!“*[11]

---

8 O tim principima vidjeti, npr., M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, II, August Cesarec, Zagreb, 1988., str. 70. i dalje.

9 Al-Baqara, 30. Svi kur'anski navodi su dati u prijevodu Besima Korkuta, izuzev kada je kontekst iziskivao drugačije, što je u tom slučaju naglašeno.

10 Al-Baqara, 107. U pronalaženju kur'anskih ajeta služili smo se programom برنامج الفرقان الإصدار 1.8.0

11 Ālu 'Imrān, 26.

U transferu vlasti, ljudi imaju obavezu da izaberu onoga ko zaslužuje povjerenje, a on, opet, treba suditi pravedno: *„Allah vam zapovijeda da odgovorne službe onima koji su ih dostojni povjeravate i kada ljudima sudite da pravično sudite. Uistinu je divan Allahov savjet! – A Allah doista sve čuje i vidi.“*[12]

Vladaru izabranom na adekvatan način treba biti lojalan i poslušnost njemu dolazi odmah nakon poslušnosti Allahu i Njegovom poslaniku: *„O vjernici, pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i predstavnicima vašim. A ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku, ako vjerujete u Allah i u onaj svijet; to vam je bolje i za vas rješenje ljepše.“*[13]

Ustanovljavajući instituciju konsultovanja (šūrā), Kur'an naglašava da se onaj ko vlada ili rukovodi zajedničkim poslovima u vršenju funkcije treba savjetovati sa potčinjenima, ali konačnu odluku donosi onaj ko je odgovoran: *„Zato im praštaj i moli da im bude oprošteno i dogovaraj se s njma. A kada se odlučiš, onda se pouzdaj u Allaha, jer Allah zaista voli one koji se uzdaju u Njega.“*[14]

Kur'an donosi i primjere pravednih vladara i okrutnih tirana, oličene u Sulejmanu a. s. i faraonu, spominje kao vladare i Davuda a. s., Zul-Karnejna i kraljicu od Sabe i iz tih kur'anskih pasaža se mogu izvesti mnoge pouke i principi koje islam nadaje kao vodilje kada je u pitanju vlast.

---

12 An-Nisā', 58

13 An-Nisā', 59

14 Ali 'Imrān, 159.

2.1.2. Hadis o vlasti i vladarima

Hadis također sadrži mnoštvo referenci koje se odnose na vlast, vladare i podanike i njihove međusobne odnose.[15] Autori hadiskih zbirki su najčešće takve hadise grupirali u posebne knjige ili poglavlja koji govore o rukovođenju (*imāra*), suđenju i presudama (*aḥkām*), džihadu, davanju prisege (bay'a) i dr. Na taj način su hadiske zbirke, odvajajući jedan dio za ovu problematiku, bile preteča nastanku djela koja su u potpunosti bila posvećena ovoj problematici.

Među Poslanikovim hadisima koji govore o odgovornostima vladara, svakako da je ključni onaj koji među one koji su odgovorni za „svoje stado" ubraja i onoga ko zapovijeda, odnosno vlada: *„Svi ste vi čuvari (doslovno pastiri) i svi ste odgovorni za one koje čuvate...onaj ko je emir (zapovjednik, u nekim verzijama imam, vođa, predvodnik) nad ljudima je čuvar i odgovoran je za one koje čuva..."*[16]

U isto vrijeme, Hadis naglašava odgovornost koju ima vladar i u šta se upušta onaj ko prihvata rukovodeću funkciju: *„Svako ko bude predvodio deset ljudi ili više, na Sudnji dan će biti doveden u lancima, pa će ga njegova pravednost odve-*

---

15 Svi hadisi koji su u nastavku navedeni nisu preuzeti iz zbirki u kojima su navedeni, već su preuzeti nakon pretrage posredstvom jednog od dvaju kompjuterskih programa koji objedinjuju mnoštvo hadiskih zbirki. Radi se o موسوعة الحديث النبوي الشريف - الاصدار الثاني, programu preuzetom sa www.islamspirit.com i الجامع للحديث النبوي koji se može preuzeti sa http://www.sonnaonline.com. Verzije hadisa se razlikuju u različitim zbirkama. Svakako da postoji vjerovatnoća da navedene hadise bilježe i autori drugih zbirki.

16 Hadis zabilježen u mnoštvu zbirki, među kojima i kod Buharija, Muslima, Ebu Davuda i Tirmizija.

zati ili će ga nepravda ostaviti zavezanog.“[17] Stoga Poslanik odvraća neke ashabe od traženja rukovodećih položaja. Tako Abdurrahmanu ibn Semuretu veli: *„O Abdurrahman, ne traži zapovjedničku ulogu, jer ako ti bude data na traženje, bit ćeš prepušten sam sebi, a ako ti bude data bez tvog traženja, bit će ti pružena pomoć.“*[18] Upozoravajući ga da, ako želi rukovoditi, mora biti jak u svakom pogledu, Božji poslanik veli Ebu Zerru: *„O Ebu Zerre, ti si slab, a to je emanet, a na Sudnjem danu poniženje i kajanje, izuzev za onoga ko ga prihvati sa svim obavezama i izvrši ih.“*[19]

I Hadis kao ključni kvalitet vladara postavlja pravednost. Tako je, naprimjer, među sedam kategorija ljudi koji će u Allahov, dž. š., hlad na dan kada drugog hlada ne bude bilo i „pravedan predvodnik (*imām ʻādil*).“[20] *„Jedan dan pravednog vladara (vlasti) bolji je od 60 godina ibadeta“* – veli jedna predaja.[21]

Iako ima hadisa po kojima halifa treba biti iz plemena Kurejš, ipak je više onih koji u prvi plan kod onoga ko vrši javnu rukovodeću funkciju stavljaju njegovu moralnost, a ne porijeklo: *„Ako bi bio postavljen rob da vama rukovodi, a to bude činio u skladu sa Allahovom knjigom, slušajte ga i pokoravajte mu se.“*[22] Ukoliko, pak, kod vladara i bude nekih negativnosti, i u tom slučaju treba pokazati strpljenje i ne od-

17 Bezzar i Taberani.

18 Autori šest najpoznatijih zbirki osim Muslima.

19 Bilježi Muslim.

20 Bilježe Malik, Buhari, Muslim, Tirmizi, Nesa’i, Bejheki, Ibn Hibban.

21 Bilježi Bejheki.

22 Bilježi Muslim.

vajati se od zajednice: *„Ko kod svoga zapovjednika vidi nešto što mu nije drago, neka se strpi, jer ko se odvoji od zajednice koliko pedalj pa umre, umro je džahilijjetskom smrću.“*[23] Pogotovo ne dolazi u obzir oružani ustanak, ukoliko je ispunjen osnovni uvjet: *„Najbolji vaši predvodnici su oni koje volite i koji vas vole, koji vas blagosiljaju a i vi njih. A najgori vaši predvodnici su oni koje mrzite a i oni vas mrze, proklinjete ih a i oni vas.“ Neko reče: „Božiji poslaniče, hoćemo li se protiv njih dići sabljom?“ On reče: „Ne, sve dok među vama obavljaju namaz (klanjaju i vama to omogućavaju). Ako kod svojih vladara vidite nešto što ne volite, mrzite njihova djela, a ne uskraćujte im svoju poslušnost.“*[24]

Vladare kod kojih se uoče negativnosti treba savjetovati, jer Božji poslanik u jednom hadisu veli: *„Vjera je iskrena privrženost.“*[25] *Prisutni su pitali: „Kome, Božji poslaniče?” On reče: „Allahu, Njegovom poslaniku, muslimanskim predvodnicima i običnim ljudima.“*[26] Iz te iskrene privrženosti i lojalnosti proističe i iskreno savjetovanje, za koje se koristi ista riječ – nasihat (naṣīḥa). Savjetovati treba mudro i taktično: *„Ko želi da savjetuje nekoga na vlasti o nečemu, neka to ne čini javno, već neka ga uzme za ruku i učini to nasamo. Ako prihvati savjet, dobro i jest, ako ne prihvati, ovaj je obavio svoju dužnost.“*[27] Ponekad je to savjetovanje izuzet-

23 Bilježi Buhari.

24 Bilježi Muslim.

25 U hadisu je upotrijebljena riječ „naṣīḥa“, pa ga mnogi prevode *„Vjera je savjetovanje,“* što je konfliktno sa nastavkom hadisa, jer bi se radilo o savjetovanju Allaha(!), Njegovog poslanika, muslimanskih predvodnika i masa!

26 Muslim, Nesa’i, Ebu Davud, Ahmed, Bejheki, Taberani, Ibn Hibban, Tirmizi.

27 Bilježi Ahmed.

no cijenjeno: *„Najbolji džihad je reći istinu pred nepravednim vladarem.“*[28]

2.2. Moguća podjela djela o uređenju države

Prerastanje u početku malobrojne zajednice muslimana u društvo, a potom i državu, te izrastanje te države u imperiju svjetskih razmjera, uzrokovali su da se mnogi islamski učenjaci i autori počnu baviti pitanjima uređenja države, unutarnje i vanjske politike, odnosa vladara i podanika i njima srodnim. Ta razmatranja su u početku bila sadržana u dijelima koja su se bavila tradicijom, islamskim pravom ili drugim područjima vjerskih znanosti ili, pak, u historijskim i književnim djelima. Tako, naprimjer, vrlo rano nalazimo čuvenog Ebu Hanifinog učenika Ebu Jusufa kako u svome djelu *Kitāb al-ẖaradž*, po čijem naslovu bi se dalo zaključiti da se bavi isključivo razmatranjem izvora prihoda, obrađuje sva pitanja države, pa, između ostaloga, halifi Harunu Er-Rešidu daje savjete u kojima iznosi koncepciju države, skreće pažnju na dužnosti halife, obaveze podanika i sl.[29]

Nove, stalno mijenjajuće realnosti države i njenih institucija i susreti sa drugim sistemima i kulturama doprinose sve češćem bavljenju ovom problematikom i kristaliziranju posebnog žanra sa obiljem djela, sa brojnim podvrstama. Ovaj žanr je moguće podijeliti na različite načine i u različite oblasti, iako se često u djelima svrstanim u jednu kategoriju nalaze jako izraženi elementi na osnovu kojih bi se ona mogla svrstavati u neku drugu ili više njih. Ovdje ćemo uzeti u

28 Bilježe Ahmed, Ibn Madže, Taberani, Bejheki i Nesai.

29 Vidjeti M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, II, str. 101-109.

obzir jednu podjelu, koja ne isključuje druge i ne odriče im validnost i utemeljenost,[30] a koja ima u vidu samo sunnizam.[31] Svaki od ovih ogranaka bio je dijelom odgovor na društveni univerzum u promjeni, a dijelom slijeđenje vlastitih literarnih kanona, ali su također utjelovljavali i opću percepciju izuzetnog značaja politike i zajednice.[32]

2.2.1. Teorija hilafeta

Ovaj ogranak je uglavnom djelo uleme. Radi se o sunnijskoj šerijatskoj teoriji hilafeta, razrađenoj u teološkim i pravnim raspravama, u kojima autori raspravljaju o potrebi hilafeta, njegovoj svrsi, kvalifikacijama vršilaca te dužnosti, načinu njihovog izbora i imenovanja, obavezama podanika i sl. Ova djela su često utemeljena na idealiziranju prošlosti, ponekad na mirenju sa realnošću, a rijetko i na empirijskom istraživanju, a polaze od pretpostavke da je halifa postavljen na taj položaj kako bi slijedio šerijat i štitio zajednicu muslimana.

Do desetog i jedanaestog stoljeća bilo je jasno da halife više ne mogu ispuniti svoje političke i vjerske uloge. Sultanati, koji su nastajali kao praktično nezavisne države koje su samo nominalno priznavale halifin autoritet, lišili su hilafet njegove aktuelne svjetovne moći, a česti sektaški sukobi

30 Podjela preuzeta iz djela Lapidus Ira, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002., 3. reprint, 2006.

31 O ši'ijskoj političkoj teoriji vidjeti npr. M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, II, str. 135-146.

32 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 147.

srozali su i njegov vjerski autoritet. Sunnijski teoretičari su se prilagodili tim realnostima.[33]

Tako je Al-Māwārdī (364/975-450/1058.), sunnijski pravnik iz Basre u Iraku, napisao djelo *Al-Aḥkām as-sulṭāniyya* (Principi vlasti, Propisi koji se odnose na sultane), kako bi pokazao da su primarne dužnosti halife da održava vjeru u skladu sa tradicionalnim obrascima, provodi sudske odluke i štiti muslimane. Ovo djelo je najveća teoretska ekspozicija islamskog ustavnog prava. Za Māwārdīja je hilafet i religijska obaveza i politička aktualnost. Stoga on svoja teoretska viđenja dopunjuje raspravljanjem o delegiranju autoriteta, uvjetima imenovanja za sve vrste državnih službenika i ličnim i moralnim osobinama koje se traže za svakoga od njih. On opisuje organizaciju sudske uprave, prikupljanje poreza, vladine mjere stimuliranja poljoprivredne proizvodnje i primjenu zakonskih kazni za kriminalne radnje. Ustvari, on daje sveobuvatnu šemu djelovanja islamske vlasti. U ovom elaboriranom literarnom spisu sadržana je mješavina naučne posvećenosti, vjerskog idealizma i političke ambicije.[34]

Na tragu Māwārdījevog djela su i sva ostala kasnija djela iz ovog ogranka, od kojih većina samo prepisuje njegove teze. Tako, naprimjer, Abū Ya‘lā Muḥammad b. Al-Ḫusayn al-Farrā’ (umro 458. hidžretske), u djelu pod istim naslovom, po mišljenju kritike,[35] potpuno preuzima Māwārdījevo djelo,

---

33 Isto, str. 148.

34 Isto. O Māwārdīju i njegovoj političkoj teoriji šire vidjeti u M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, str. 123-134.

35 شمس الدين السخاوي، الجواهر والدرر في ترجمة شيخ الإسلام بن حجر، دار ابن حزم للطباعة والنشر والتوزيع بيروت 1999 str. 390.

usklađujući ga sa hanbelijskim mezhebom kojem je pripadao (Māwārdī je pripadao šafijskom). I on govori o imametu (predvodničkoj funkciji), uvjetima za imama, o njegovim osobinama, fizičkim i psihičkim svojstvima, o postavljanju vezira, o borbi protiv otpadnika, imenovanju kadija, o određivanju osoba za rješavanje sporova, o određivanju onih koji će predvoditi namaz, hadž, sakupljati zekat, potom o haradžu, džizji, upravljanju zemljištem, o divanu, kaznenoj politici[36]...

Ova vrsta djela o teoriji hilafeta se po Māwārdījevom djelu često općenito nazivaju „Aḥkām sulṭāniyya." Drugi naziv dat je ponajviše na osnovu Ibn Taymiyyinog djela *„As-Siyāsa aš-šar'iyya"* (Šerijatski način upravljanja),[37] pa se često ovakva djela nazivaju onima iz područja *siyāsa šar'iyya*. Termin *siyāsa*, koji se koristi za politiku općenito, označava mudro upravljanje, nastojanje da se nešto popravi, neki siyāsu ograničavaju samo na kaznene mjere, dok bi se siyāsa šar'iyya mogla definirati kao vođenje i upravljanje društvom u svim aspektima radi ostvarenja dobrobiti, a eliminiranja štete za pojedinca i društvo.[38] I termin siyāsa ima hadisko utemeljenje, jer postoji hadis koji kaže: *„Israelićanima su rukovodili (tasūsuhum,* od istog korijena kao siyāsa*) vjerovjesnici[39]..."* Najviše zasluga za formuliranje *siyāsa šar'iyya* imaju dvojica hanbelija - Ibn Taymiyya (umro 728/1328) i Ibn al-

---

36 ابو يعلى الفراء، ، الاحكام السلطانية، دار الكتب العلمية – بيروت، 2000 م

37 تقي الدين أحمد بن عبد السلام ابن تيمية، السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، دار الافاق الجديدة، بيروت، 1983

38 محمد بن شاكر الشريف قراءة في كتب السياسة الشرعية بين القديم والحديث، التقرير الاستراتيجي السادس الصادر عن مجلة البيان الإسلامية preuzeto sa http://www.albayan-magazine.com, link aktivan 22. 12. 2010.

39 Bilježe Buharija i Muslim.

Qayyim al-Ğawziyya (umro 751/1350). Ibn Taymiyyino je gledanje da, ako se šerijat primjenjuje kako treba, siyāsa vladara nije u konfliktu sa fikhom. Ibn al-Qayyim tvrdi da je *siyāsa ʻādila* (pravedno rukovođenje) samo dio šerijata.[40] Obojica su živjeli u Siriji u memlučkom periodu, a njihova djela su knjige recepata i u praksi prokušanih rješenja u vezi mnoštva pitanja koja se javljaju u javnom domenu, od oporezivanja do kriminala, rata i kultnog organiziranja.[41] Tako Ibn Taymiyya u spomenutom djelu govori o emanetima, angažiranju najboljih i o tome kako ih prepoznati, o finansijama i vrstama državnih prihoda, o nepravdama koje čine vladari i podanici, a najviše o kaznenoj politici, na koju se kod njega termin siyāsa koji koristi ponajviše odnosi.

Ibn Taymiyya je držao da je ulema odgovorna za održanje zakona kroz savjetovanje vladara, podučavanje zajednice muslimana pravim načelima i „naređivanje dobra, a zabranjivanje lošega.“ Njegov politički aktivizam je utjelovio novi koncept države i društva u kojem ulema a ne halife postaju glavni akteri. Sunnijska politička teorija je postepeno počela manje naglašavati hilafet i prihvatati realnost sultana i učenjaka kao ključnih ličnosti u muslimanskom političkom poretku.[42]

Djela koja se primarno bave teorijom hilafeta ili onim što nazivamo aḥkām ili siyāsa su mnogobrojna.[43] Svakako da

---

40 *Encyclopaedia of Islam*, CD izdanje (u nastavku skraćeno kao *EI CD*), Brill, Leiden, odrednica *siyasa šar'iyya*

41 Aziz Al-Azmeh, *Muslim kingship: power and sacred in Muslim, Christian and pagan polities*, I.B.Tauris&Co., London, 2001., str 112.

42 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 149.

43 Imena i autori mnogih su navedeni u

su najistaknutije djelo i autor upravo *al-Aḥkām as-sulṭāniyya* i Māwārdī. Iznova naglašavamo da se u ovom ogranku muslimanske političke literature itekako susreću i sadržaji koji se mogu uvrstiti u druge ogranke, kao što se i u djelima koja se svrstavaju u druge žanrove mogu naći značajni dijelovi koji se bave teorijom hilafeta.[44]

2.2.2. Filozofska teorija idealne države

U filozofskim razmatranjima države od strane islamskih filozofa, pored pozivanja na izvore islama, ponajviše nalazimo uticaje grčke, ali i drugih istočnjačkih filozofija. Ovu teoriju su u najvećoj mjeri uobličili komentatori Platona i Aristotela. Po njoj, uređeno društvo je potrebno za kultiviranje duša koje mogu dokučiti Višnju realnost. I u ovoj teoriji, kao i u sunnijskoj teoriji hilafeta, zakon je suštinsko sredstvo za podučavanje, odgajanje i oblikovanje morala ljudskih bića.[45]

Među filozofima koji su proučavali idealnu državu i vladara su najistaknutiji svakako Al-Fārābī (umro 950), Ibn Sina (Avicenna, 980-1037) i Ibn Rušd (Averroes, 1126-1198). Međutim, kada se spomene filozofska teorija idealne države, u prvi mah nam se kao vodeći teoretičar u filozofskoj tradiciji nadaje Al-Fārābī[46] i njegovo djelo *Ārā' ahl al-madīna al-*

44 Tipičan primjer je npr. Ibn Haldun, *Mukaddima*, I-II, El-Kalem, Sarajevo, 2007., u kojoj samo letimičnim pregledom naslova pojedinih poglavlja vidimo pripadnost tih poglavlja ovom žanru.

45 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 153.

46 Detaljnije o političkoj filozofiji Al-Farabija vidjeti: M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, II, str. 111-122. i Hasan Sušić, *Platonova država i Al-Farabijeva Al-Madina Al-Fadila*, Anali GHB, IV, Sarajevo, 1976., str. 69-76.

fāḍila.[47] Djelo na početku govori o Božijem postojanju i kategorijama postojanja, da bi tek na kraju bilo govora o potrebi čovjeka za društvom i saradnjom, značaju države i njenom višem stupnju od društva, pri čemu je poredi sa zdravim i potpunim organizmom, o svojstvima poglavara vrle države, njenim žiteljima i njihovim zajedničkim poslovima, pravednosti itd.[48]. Naglašena je bliska povezanost metafizike i politike, pa je Al-Fārābī glavni eksponent filozofske siyāse. On filozofiju dijeli na teorijsku i praktičnu, a praktičnu na etiku i siyāsu.[49]

Al-Fārābī tumači da postoje dva nivoa idealne države. Jedan je država kojom vlada filozof-poslanik-vladar, čije je lično predvodničko prisustvo nadahnuće za vrlo društvo. Drugi tip je ona kojom se vlada u skladu sa propisima koje je izvorno postavio filozof-poslanik. U ovoj državi vladar mora poznavati drevne zakone, imati dobru procjenu o tome kako ih primjenjivati, inicijativu u rješavanju novih situacija i praktičnu mudrost za rješavanje pitanja u kojima tradicija nije dovoljna. Dugi tip idealne države odgovara islamskom društvu kojim se vlada po objavljenom zakonu pod vodstvom vladara koji primjenjuje zakon – ovaj tip je srodan idealnom hilafetu sunnijske pravne teorije.[50] Ako država ne uspije izvršiti svoju funkciju ili vladar nema kvalitete idealnog, država prestaje biti idealna i naziva se griješnom, neukom ili zabludjelom državom.[51]

---

47 أبو نصر الفارابي، كتاب آراء أهل المدينة الفاضلة ، دار المشرق، بيروت 1968

48 Nav. djelo, str. 117-118, 122-131, 142-157.

49 *EI CD,* odrednica *siyāsa*

50 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 152.

51 M. M. Sharif, Historija islamske filozofije, II, str. 120.

Ova kategorija muslimanske političke literature je srazmjerno najmanja, što je i logično, obzirom na činjenicu da je to slučaj i sa filozofskom literaturom općenito, ali se i njeni elementi mogu pronaći u djelima koja se bave općenito filozofijom i djelima svrstanim u druge kategorije ovog žanra.

2.2.3. Ogledala prinčeva ili savjeti vladarima

Žanr *ogledala prinčeva*[52] *(ogledala za prinčeve ili vladare)* nije svojstven samo muslimanskoj literaturi (kao, uostalom, ni ostali ogranci ove literature), već je prisutan i u drugim literaturama i kulturama. Djela su sadržavala savjete vladarima ili prikaze vladara koje je zbog nečega trebalo uzeti kao pozitivan ili negativan primjer. Ovaj žanr je poznat još od grčko-rimskog doba, pa tokom srednjovjekovlja i kasnije. Najpoznatiji evropski autor i djelo u njemu svakako su Niccoló Machiavelli (1469-1527) i njegov *Vladalac.*[53] Smatra se prvim djelom koje analizira ulogu političke elite i ranom formulacijom političkog „mita" potrebnog da se galvaniziraju apolitične mase u revolucionarnu akciju, praktičnim priručnikom svevremnih pravila za diplomate, uputom za praktični menadžment i biznis. O njegovim moralnim i teoretskim implikacijama postoji mnoštvo različitih tumačenja.[54] Letimičnim uvidom da se primijetiti da Vladalac umnogome slijedi liniju muslimanskih djela iz ovoga žanra, pa govori npr. o vrstama države, o tome po čemu se mjeri njena snaga, o ra-

52 Lat. *specula principum*, engleski *mirrors of princes*, njemački *Fürstenspiegel*

53 Konsultirano izdanje na engleskom jeziku: Niccoló Machiavelli, *The Prince*, Oxford University Press, New York, 2005.

54 Nav. djelo, vidjeti izvanredni Uvod, posebno str. VII-IX

znim vojnim trupama, o stvarima zbog kojih vladar zaslužuje pohvalu ili pokudu, o osobinama kakve su velikodušnost, okrutnost, milosrđe, o tome kako zaslužiti poštovanje, o privatnim sekretarima,[55] pa bi valjalo izvršiti komparativno izučavanje. Ovo djelo je dokument jedne realnosti i pisano je za praktične potrebe.[56]

Kada je riječ o ovom žanru, u muslimanskoj literaturi se koriste izrazi *naṣīha al-mulūk* i *waṣāyā al- mulūk* ili *waṣiyyat-nāme*, savjeti ili oporuke (preporuke) vladarima. Doduše, ponekad se termini koriste diferencirano, pa se prvi koristi za djela koja savjetuju vladara ili visokog funkcionera u praktičnim i etičkim aspektima vlasti, dok drugi označava djela koja predstavljaju mudrost akumuliranu tokom godina iskustva, koja se kroz refleksije prenosi sinu ili nasljedniku.[57] U osmanskom periodu najčešće se koristi termin naṣīhat-nāme, knjige savjeta. Naglasak u ovim djelima je na realpolitici, a sadrže vrijednu građu za izučavanje historije islama, posebno uprave i institucija. Djela su također puna anegdota, mudrih izreka i praktičnih primjera iz islamske tradicije, ali i onih predislamskih. Ova djela su raznolika po sadržaju i tonu, ali sva za cilj imaju odgajanje vladara i postizanje vlasti koja će vršiti povjerene joj zadatke. U vrhu prioriteta, a shodno kur'ansko-hadiskim naputcima, jeste postizanje pravednosti i čuvanje islamske tradicije i svako djelo bez izuzetka nagla-

55 Nav. djelo, str. 7, 38, 42, 53, 54, 57, 76, 79.

56 Aziz Hadžihasanović, *Prušćak i Makijaveli – komparativni pregled misli, pogleda, ocjena i zaključaka o pojmovima državnog cilja i interesa*, OKO, Sarajevo, 1995., str. 15. Djelo je upravo jedan konkretan pokušaj komparacije.

57 Louise Marlow, *Hierarchy and Egalitarism in Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.str 128.

šava upravo pravednost. Implicitna teorija svih ovih djela jeste da će pravda biti ostvarena ukoliko sam vladar bude pravedan. Pravednost, kao i sve vrline, dar su Božiji i utemeljena je u vjerskim vrijednostima. Vladar se, u cilju dosezanja što većeg nivoa uzoritosti, treba savjetovati sa učenima i mudrima, koji su tu da definiraju žuđeni ideal. Ova književna vrsta naglašava, dakle, ličnu vrlinu kao temelj društvene pravde.

Ovaj žanr je važan i zbog toga što se iz njega može nazrijeti kako je rana islamska kultura bila tačka susretanja različitih etičkih, filozofskih i praktičnih uticaja. Neki od njih su bili čisto islamski, kakav je koncept halife, odnosno imama, dok su drugi bili stranoga porijekla.[58]

Začeci ovog žanra u islamskoj literaturi sežu vrlo rano, a nastali su iz perzijske tradicije priručnika o državništvu, čija su prva djela prevedena na arapski tokom 8. i 9. stoljeća radi savjetovanja abbasijskih halifa. Do novog talasa ovog žanra dolazi u 10. i 11. stoljeću, a autori su mu vladini službenici i ulema, koji su nastojali predočiti pravila dobre vladavine novom pokoljenju vladara, uglavnom turskog porijekla.[59]

Jedan od rodonačelnika ovog žanra je arapski autor perzijskog porijekla ‘Abdullāh ibn al-Muqaffa‘ (102/720-139/756),[60] sa svojom knjigom basni *Kelila i Dimna*, prvobitno prevedenom sa sanskrita na pahlavi, koju on prevodi na arapski.[61] U formi basni i kroz dijalog životinja dati su savjeti

58 EI CD, odrednica *naṣīḥat al-mulūk*

59 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 149.

60 *EI CD,* odrednica *Ibn al-Muqaffa‘*

61 Na našem jeziku je prvi put objavljena u prijevodu Besima Korkuta davne 1952.

vladarima u kojima je, zbog porijekla izvornika, zamjetan jak indijski utjecaj. Međutim, Ibn al-Muqaffa' je autor i izvornog djela iz ove oblasti, poznatog kao *Risāla fi aṣ-ṣaḥāba* (Poslanica o drugovima), a napisanog za halifu Al-Mansura, u kojem traži primjenu principa vlasti razvijenih u drevnom Iranu i govori o vladanju, vojsci, birokratiji, ekonomiji, interesnim grupama, izboru savjetnika, zakonima i upravljanju podanicima.[62] Djelo se sastoji od sedam odjeljaka i zaključka, svaki odjeljak je posebna tema preporuka, a tako je nazvano zbog toga što želi da ukaže na važnost drugova i službenika kojima se okružuje halifa. Dajući savjet obično počinje formulacijom „među stvarima na koje se vladaru pravovjernih ukazuje pažnja /na koje se podsjeća/", a savjeti tretiraju pitanja kakva su horasanska vojska, Irak i glavni gradovi Basra i Kufa, Sirija, halifini drugovi, abasijska porodica, zemljište i porezi i Arabija. Zaključno poglavlje govori o ključnoj ulozi vjere u vladarevoj sposobnosti da održi efikasnu kontrolu nad carstvom.[63]

U ranim vremenima, u državnoj birokratiji je prevladavala perzijska tradicija, tako da su djela iz tog ali i kasnijih perioda prepuna referenci o sasanijskim vladarima poput Ardešira I Papaka (ili Babaka), Behrama, Husreva I Anuširvana

---

godine. Jedno od novijih izdanja je *Kelila i Dimna (indijske priče)*, Bosanska riječ, Wuppertal-Sarajevo-Tuzla, 1997.

62 Antony Black, *The history of Islamic political thought: from the Prophet to the present*, Routledge, New York, 2001., str 22.

63 Joseph E. Lowry, „The first Islamic legal theory: Ibn al-Muqaffa' on interpretation, authority, and the structure of the law," *Journal of the American Oriental Society*, januar-mart 2008. str 25-40. (izvor. http://findarticles.com/p/articles/mi_go2081/is_1_128/ai_n31947793, link aktivan 18. januara 2011.

i Husreva II Perviza. Već smo spomenuli indijske utjecaje, a zamjetni su i oni grčki, tako da je često pozivanje na Aleksandra Velikog, pa je čak jedno od ranih djela, pod naslovom *Kitāb fī as-siyāsa al-'āmmiyya*, čiji je autor Abul-'Alā' Sālim, glavni sekretar halife Hišama (105-125/724-743), sačinjeno od Aristotelovih savjeta Aleksandru Velikom.[64] Ova djela pokazuju kako je kompletna bila sinteza arapsko-islamskih, perzijskih i drugih stranih elemenata koji su bili glavne sastavnice srednjovjekovne islamske civilizacije. Koriste primjere koji se pripisuju arapskim halifama, posebno prvoj četverici, i sasanijskim vladarima, sufijskim evlijama i perzijskim mudracima; islamiziraju perzijske mudre maksime i izjednačavaju i uspostavljaju kontinuitet islamskih i perzijskih institucija.[65] Materijal iz folklora i tradicije je prelazio u ova djela, ali i obrnuto. Različita djela su naglašavala različite stvari, jer su ih pisali ljudi različitog backgrounda i sklonosti.

Najvažnija rasprava ove vrste bila je *Knjiga o vlasti* (Siyāsat-nāma), čiji autor je bio Nizamu-l-Mulk (umro 1092), slavni seldžučki vezir sultana Alp Arslana i Melik Šaha, na traženje potonjeg i na čijem dvoru je i napisano 484-485/1091-1092. *Knjiga o vlasti*, napisana na perzijskom jeziku, podstiče sultana na pravednost i daje mu specifične savjete o tehnikama vladanja. Djelo je posvećeno objašnjavanju prave uloge vojnika, policije, špijuna i finansijskih službenika; prenosi priče o velikim drevnim vladarima kako bi

64 *EI CD*, odrednica *naṣīḥat al-mulūk*

65 F. R. C. Bagley, *Ghazali's book of Counsel for Kings*, str. IX (skenirana kopija preuzeta sa http://www.ghazali.org/books/kingcouncel.pdf)

ilustriralo pouke.[66] *Siyāsat-nāma* je realistična i vrijedna kao historijski dokument, mada se umnogome sastoji od muslimanskih i sasanijskih anegdota i izreka. Autor sugerira reforme, neke na tragu tradicionalnih, neke specifične i detaljne. Žali se na sakupljače poreza, kadije, vojne zemljoposjednike. Govori o vojnoj organizaciji, predlaže višenacionalne trupe i uzimanje talaca od novopotčinjenih.[67]

Drugo važno djelo je *Qābūs-nāma* (nazvano tako po djedu autora, kojem se on divi i ističe ga kao uzor), čiji autor je Kay Kawus b. Iskandar Ibn Qābūs (umro 1082), a koje je zbirka mudrosti starog kralja zapisanih za njegovog omiljenog sina i sadrži savjete o pravilnom vođenju domaćinstva, poljoprivrede i vlasti. Također mu govori kako mora biti spreman baviti se po potrebi i drugim zanimanjem, biti trgovac, alim, ratar, liječnik, zanatlija ili derviš. I ova knjiga, naravno, sadrži mnoštvo anegdota muslimanskog, ali i sasanijskog porijekla. Ovo djelo naglasak stavlja na odgoj aristokrate i pokušava podučiti mlade kako biti dobar državnik, džentlmen i musliman.[68] I ovo djelo je napisano na perzijskom jeziku.

Među najzapaženije autore spada i Imam Gazali (umro 505/1111.), koji je svoje djelo pod nazivom *At-tibr al-masbūk fī naṣīḥat al-mulūk* (التبر المسبوك في نصحية الملوك)[69] prvobit-

66 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 151.

67 F. R. C. Bagley, , *Ghazali's book of Counsel for Kings*, str. XIV

68 Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 151.

69 Ebu Hamid el-Gazali. *Savjeti vlastima*. Sarajevo: El-Kalem, 2001. S arapskog preveo i predgovor napisao Dr. Enes Karić. Lijep prikaz knjige i kratak osvrt na žanr općenito daje Ahmet Alibašić, „Imam El-Gazali savjetuje vlasti," http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000038R011.html, link aktivan 3.1.2011.

no napisao na perzijskom jeziku pod naslovom *Naṣīḥat al-mulūk*, a poslije ga preveo na arapski. Djelo je posvećeno sultanu Melik Šahu ili bratu mu Sandžaru.[70] Gazali naglašava da je vlast od Boga, da će se za nju odgovarati na Sudnjem danu. Prvi dio djela je skoro čisto teološki i govori o vjerovanju vladara i principima koje treba slijediti. Drugi dio je istinsko *ogledalo*, sa poglavljima o vezirima, sekretarima, mudracima, učenima, ženama. Sadržaj drugog dijela je pretežno etički i odražava sufijski pristup, ali sadrži i duge odlomke čisto praktične naravi i neke čisto literarne.[71] Sadrži mnoštvo sasanijske i islamske građe koja nije bila prisutna u ranijim djelima. Postoje tvrdnje da je autor drugog dijela neko drugi, a ne Gazali.[72]

Gazali se doticao ove problematike i u drugim svojim djelima. Tako se i djelo Savjeti vladarima, posebno njegov prvi dio, naslanja na djelo *Kimyā' as-sa'āda* (Alkemija sreće). U ovom najdužem na perzijskom jeziku napisanom djelu, koje se obično smatra sažetkom enciklopedijskog djela *Iḥyā' 'ulūm ad-dīn*, u knjizi drugoj, odjeljak deseti, Gazali sa sufijskom notom govori o vladanju, bez referenci na nemuslimanske uzore, a djelo je posvećeno svima koji vrše javne funkcije, ne samo vladarima.[73]

70 *EI CD*, odrednica *naṣīḥat al-mulūk*

71 F. R. C. Bagley, *Ghazali's book of Counsel for Kings*, Oxford University Press, London, 1964.,str. XV-XVI

72 EI CD, odrednica *naṣīḥat al-mulūk*.

73 Carole Hillenbrand, «A little-known Mirror for Princes of al-Ghazali» u *Festschrift für Gerhard Endress*, Leuven, 2004, str. 593-601. Izvor: http://www.ghazali.org/articles/Hillenbrand-2004.pdf, link aktivan 4.1.2011.

Trend pisanja ovih djela bio je popularan i na muslimanskom Zapadu. Tako je Abū Bakr Aṯ-Ṯurṯūšī (umro 529/1126 ili 525/1131) iz Tortose u Španiji, napisao djelo *Sirāğ al-mulūk* (Svjetiljka kraljeva). I njegovo djelo,[74] na tragu prethodnika, govori o savjetovanju vladara, o postupcima uleme i dobrih kod emira i vezira, o opasnostima koje sa sobom nosi vlast, o vrijednosti pravednih vladara, o svojstvima za koja vladari misle da su im uništila državu, o pohvalnim svojstvima koja treba imati vladar, o tome koji su vladari najbolji, a koji najgori, o vezirima i njihovim osobinama, o konsultovanju i savjetovanju, o svojstvima kojima se zaslužuje pokuda podanika...[75]

Izuzetak nije ni muslimanska Indija. Iz nje potiče djelo *Maw'iẓah-i Ğahangīrī*, autor mu je Muhammad Baqir Najm Sani, a napisano je na perzijskom jeziku. Djelo pruža uvid u političku i etičku misao u Indiji za vrijeme vladavine mogulskog imperatora Džahangira (1605-1627).[76] Abu'l Fazl (umro 1602), glavni historičar imperatora Akbara, izložio je svoja gledanja o svome kralju-filozofu (Akbaru) u filozofskoj tradiciji i u skladu sa učenjem o savršenom čovjeku u mističkoj tradiciji. Njegovo monumentalno djelo *Akbar Nāmah* (Knjiga o Akbaru), veliki historijski prikaz Akbarovog perioda, ima također i neke elemente ogledala.[77]

---

74 أبو بكر الطرطوشي ، سراج الملوك، مطبعة بولاق، القاهرة 1289 هـ

75 U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu sačuvan je rukopis ovog djela pod brojem 371, kat. br. 3562.

76 Muhammad Baqir Najm Sani, *Advice on the art of governance: an Indo-Islamic mirror for princess,* ustvari prijevod sa perzijskog njegovog djela *Mau'izah-i Jahangiri*, SUNY Press, Albany, 1989., str. 1.

77 Nav. djelo, str. 10.

Mnogobrojni su autori i djela iz ovog žanra. Iz letimičnog pregleda sadržaja tih djela se vidi da se uglavnom tretiraju iste teme i sadržaji, iako, naravno, ima i novih doprinosa i svježeg pristupa. Tako, naprimjer, ‘Abdurraḥmān aš-Šayzarī (umro 589 h.) u djelu *Al-manhağ al-maslūk fī siyāsa al-mulūk*[78] govori o potrebi za pravednim vladarem, o značaju posjedovanja *edeba* (u smislu širokog obrazovanja i uvažavanja pravila etikecije); dalje govori o tome na čemu se zasniva država (vizaret, podaništvo, snaga, imetak, utvrde), o plemenitim osobinama kakve su pravednost, razum, hrabrost, darežljivost, iskrenost, o lošim osobinama kakve su nepravda, neznanje, škrtost, rasipništvo, o konsultovanju, o poznavanju osnova siyāse, o vojsci, a donosi i poučne priče o raznim vladarima. U ovom žanru se okušao i svestrani Ğāḥiẓ,[79] a i samom Māwārdīju, rodonačelniku djela „aḥkām sulṭāniyya“ pripisuju se dva djela iz ove oblasti.[80] I Māwārdī u svojim djelima govori o podsticajima da se primaju savjeti, posebno za vladare, vrlinama vladara, skladu riječi i djela, vjeri kao osnovi vlasti, životopisima vladara iz ranijih dinastija, navodi savjete Aristotela i Aleksandra, kur’anske i sunnetske upute, poučne stihove, govori o pogubnosti oholosti, o prolaznosti užitaka, o samokontroli i pozitivnim osobinama kakve su znanje, mudrost, blagost, praštanje, čuvanje tajne, iskrenost, održavanje obećanja, zahvalnost, skromnost, opreznost, pra-

---

78 عبد الرحمن الشيزري ، المنهج المسلوك في سياسة الملوك، مكتبة المنار الزرقاء - 1987م

79 أبو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ ، التاج في أخلاق الملوك، دار الأرقم، بيروت، 2003 iako ima mišljenja da je riječ o tuđem djelu koje mu se netačno pripisuje.

80 أبو الحسن علي بن حبيب الماوردي ، نصيحة الملوك، مكتبة الفلاح – الكويت 1983 م i أبو الحسن الماوردي ، درر السلوك في سياسة الملوك، دار الوطن - الرياض - 1417هـ- 1997

vednost i uravnoteženost, suzbijanju negativnosti, pogubnosti prevelike administracije, o upravljanju podanicima i njihovim obavezama, suđenje prijestupnicima, ophođenje sa sužnjima, o finansijskoj disciplini, kaznenoj politici itd.

Brojni su aspekti u kojima se slažu, susreću i prepliću sve tri ove kategorije političke literature.[81] Po svima su društvo i država neophodni za pravdu i poredak, zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba, podučavanje moralnosti i pomaganje u duhovnom traganju. Sve tri u centar stavljaju dobrog vladara, bio on halifa, filozof ili sultan, od kojeg zavisi sreća i dobrobit svih. U sunnijskoj teoriji hilafeta i u žanru ogledala on nije savršeni čovjek, već Božiji namjesnik i Njegovo sredstvo za održanje reda u društvu. Naglašavajući vladarevu ličnost, većina ovih djela zanemaruje aktualne političke institucije, jer je on simbol savršenstva i model kako i drugi trebaju živjeti i institucije imaju drugorazredni značaj.

2.2.3.1. Savjeti vladarima u Osmanskom carstvu

Osmansko carstvo je i u ovom segmentu nastavljač šire islamske tradicije, pa su i ovakva djela iz sve tri kategorije prisutna tokom njegovog postojanja. Ovdje ćemo se ukratko osvrnuti samo na kategoriju djela koja se mogu svrstati u savjete vladarima. U Osmanskom periodu ova djela se uglavnom nazivaju *naṣīḥat-nāmama, siyāset-nāmama* (ponekad se ova dva termina koriste diferencirano za određene oblike djela iz ove oblasti) ili općenito *risālama* (poslanicama) I u ovom periodu je određene materijale koristila većina

81 Razmatranja o sličnosti preuzeta iz Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies*, str. 153.

autora. Neki su perzijskog, indijskog ili helenskog porijekla, neki su derivirani iz izvora i historije islama, a neki unose turske i lokalne elemente podneblja u kojima su djela nastajala. Česta su pozivanja na Aleksandra Velikog i drevne perzijske vladare, na prve halife, posebno hazreti Omera i Aliju. Većina ovih djela idealizira ranija doba, a za većinu kasnijih autora do vremena sultana Selima III, u kojem je živio i svoje djelo napisao Muhammed Prozorac, to je doba Sulejmana Veličanstvenog (vladao 1520-1566). Ova literatura je dugo vremena smatrana otjelovljenjem historijske realnosti i tek u posljednje vrijeme su izražene neke sumnje. U novije doba je prihvaćeno mišljenje da ova literatura općenito, ne samo kada je po srijedi Osmansko carstvo, ne odražava ekonomske i društvene uvjete, već je pristrasan politički pamflet, protežira agendu određenih individualaca ili interesnih grupa, često reflektirajući njihova mišljenja i strahove uskih krugova elite intelektualaca i birokrata ukorijenjenih u tradiciji, koji su stoga idealizirali „klasično doba."[82] Ipak, *naṣīḥat* literatura sadrži i empirijske momente i opservacije o stvarnim pojavama.

Preteča djela na turskom jeziku je svakako djelo *Kutadgu bilig*, koje je 1069. ili 1070. godine, dakle dugo prije nastanka Osmanskog carstva napisao Yusuf Hass Hadžib za tadašnjeg karahanijskog sultana. Djelo je napisano pod jakim uticajem *Kelile i Dimne*.[83] Djelo je po formi mesnevija, sasto-

---

82 Gábor Ágoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts On File, New York, 2009., str. XXXII

83 Kenan İnan, «Remembering the Good Old Days: the Ottoman Nasihatname [Advice Letters] Literature of the 17th Century» (preuzeto sa http://www.cliohres.net/books4/1/07.pdf), A. Gemes, F. Peyrou, I. Xydopoulos, (eds.), *Institutional Change and Stability. Conflicts, Transitions and Social Values,* Edizioni Plus,

ji se od 85 poglavlja sa 6520 bejtova (distiha), a pohvala je vladaru Hasanu Bugra Hanu, kojem je i posvećeno.[84] Nastalo je u turskom plemenskom miljeu, nedavno islamiziranom i još uvijek netaknutom tadašnjom seldžučkom vjerskom politikom. Napisano je u formi dijaloga, stavlja naglasak na zakon i kombinira političku moralnost i iransko-islamsko državništvo.[85] Djelo govori o kvalifikacijama vladara, vezira, vojnog komandanta, komornika, izaslanika, sekretara, rizničara, kuhara, peharnika[86]...

Duboke promjene koje su se događale u osmanskom društvu u 16. stoljeću, podstakle su elitu, prije svega one iz upravnih struktura, da ispituju uzroke slabosti, iako je Carstvo tada bilo na vrhuncu, i da traže i nude formule za oporavak, tako da od tog vremena slijedi istinski procvat ovog žanra u Osmanskom carstvu. Naṣīḥat literatura bez izuzetka govori o katastrofalnom nazadovanju države nakon Sulejmana i treće trećine 16. stoljeća. Država može biti sačuvana samo vraćanjem na to stanje. Većina autora je preokupirana time kako očuvati stari zakon i poredak, manjina vidi da sadašnjost i budućnost Carstva zavisi od iznalaženja inovativnih rješenja za stare i nove probleme.

Pisa University, 2009.,str. 112. Pregled djela iz ovog žanra u Osmanskom carstvu većinom sačinjen na osnovu ovog rada.

84 Kerima Filan, «Kutadgu bilig ili znanje koje donosi sreću,» *Takvim*, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo, 2002., str. 251.

85 Antony Black, *The history of Islamic political thought: from the Prophet to the present*, Routledge, New York, 2001., str. 120.

86 Yusuf Khass Hajib, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*, translated, with an introduction and notes, by Robert Dankoff, University of Chicago Press, 1983., str. 103-135.

Prvi poznati memorijalista je Lutfi-paša, veliki vezir Sulejmanov, koji mu je podnio memorandum već 1541. godine. Prvi je primijetio opadanje birokratskih standarda i tražio poduzimanje mjera.[87] Jedan od najpoznatijih ranih primjera ovog žanra u Osmanskom carstvu je i *Nuṣḥatuslāṭīn*, čiji autor je Mustafa Ali Gelibolu. Djelo je napisano oko 1581., a u njemu autor objašnjava principe dobre uprave i uzroke propasti neke države. Posebno se fokusira na pravdu, nepravdu i prirodu sultanove vlasti. Govori i o osnovnim uvjetima za dobru upravu: pravdi, unapređenju po zasluzi, lijepom ophođenju sa podanicima, rezanju javnih troškova. U drugom dijelu knjige navodi prakse koje su protivne zakonu, poput nezasluženih položaja i nepoštivanja propisa o imenovanju uleme. Monetarni sistem se mora pažljivo nadzirati, sultan mora lično učestvovati u svakodnevnom radu vlade.[88] U djelu anonimnog autora pod nazivom *Ḥirz al-mulūk*, predatom sultanu Muratu III (1546–1595), sultanu se savjetuje da bude oličenje razboritosti, pravde i pobožnosti, a govori se i kakvi trebaju biti veziri, namjesnici i drugi službenici.[89]

Jedno od ranih djela je i *Habnama* (Sanovnik), autora Veysija, napisana 1608. godine sultanu Ahmedu I. Autor je bio pjesnik i kadija. Usnio je Aleksandra Velikog sa prethodnim sultanima, kojima se pridružio i aktuelni i počeo sa njim razgovarati o uzrocima propadanja, govoreći da se pojavio

---

87 Haim Gerber, *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective,* State University of New York Press, Albany, 1994., str. 130.

88 Kenan İnan, «Remembering the Good Old Days: the Ottoman Nasihatname [Advice Letters] Literature of the 17th Century», str. 114.

89 Isto.

nered, na što mu on kaže da on postoji oduvijek. Veysi sultana stavlja u središte: ako je on u redu, sve će biti. Također naglašava da se zakoni moraju poštovati, položaji davati po zasluzi, a kadijska služba povjeravati poznavaocima zakona.[90]

Jedno od istaknutijih djela u domenu savjeta vladarima u Osmanskom carstvu je i spis Koči-bega, savjetnika i intimusa sultana Murata IV i Ibrahima I. U obliku pisama ili poslanica (risala) on ukazuje na slabosti.[91] Djelo je 1630. godine predao sultanu Muratu IV. U njemu analizira uzroke osmanskog nazadovanja i predlaže rješenja. Sadržaj djela podsjeća na ranija i konzervativan je, jer smatra da je korupcija nastala upravo zbog nefunkcioniranja starih institucija i nepoštovanja starih zakona. Da bi se vratili na puteve stare slave, treba poštovati šerijat i kanun i pristupiti administrativnim reformama. Djelo odiše utopijskim tonom, za njega je Sulejmanovo doba zlatna era. Druga poslanica je namijenjena neiskusnom sultanu Ibrahimu I i neposrednija je, opisuje različite državne institucije i prakse, a prožeta je političkim maksimama.[92]

Za očekivati je da se i enciklopedista, historičar, bibliograf i geograf Kātib Çelebī (Hadži Halifa, 1609-1657) okušao u ovom žanru. Posvetio mu je djelo *Dustūr al-ʻamal li iṣlāḥ al-ẖalal* (Princip djelovanja na otklanjanju nedostataka), napisano nakon što je 1652. prisustvovao zasjedanju Divana sazvanom radi rješavanja budžetskog deficita. U uvodu

90 Nav. djelo, str. 117.

91 Omer Mušić, „Minhag an-niẓām fī dīn al-islām od Muhameda Prozorca," str. 181-182.

92 *EI CD*, odrednica *Koči Beg*.

iznosi svoje ideje o vlasti i društvu. Glavni dio posvećuje odnosima između vladajućih i potčinjenih i stanju vojske i riznice. U zaključku predlaže moguća rješenja. U djelu se mogu naći tragovi Ibn Haldunovih ideja. Ponavlja ideju *dā'ire-i 'adliyye* (krug pravde), koja je bila filozofija društvenog poretka i uprave u Osmanskom carstvu. Po njoj, mir u svijetu se može postići kroz pravdu, svijet je bašča okružena vlašću, zakon regulira vlast, zakon je zaštićen suverenitetom, da bi se on očuvao mora se imati velika vojska, da bi se ona nahranila treba veliko bogatstvo, a to je moguće postići ako ljudi žive u miru i izobilju, a to, opet, zavisi od pravedne uprave.[93]

Spomenut ćemo još Hezarfan Huseyna (umro 1103. po H./1691-92.) i njegovo djelo *Talḫīṣ al-bayān fī qawānīn āli 'Uṯmān* (Sažeto objašnjenje zakona Osmanlija). Djelo se sastoji od 13 dijelova u kojima objašnjava svoje ideje o uzrocima lošeg stanja u Carstvu, uvelike citirajući ranija ogledala i savjete. I kod njega su zamjetni uticaji Ibn Halduna. Svako društvo propada nakon nekog perioda nazadovanja. Nadalje kaže da službenici trebaju čuvati tajne, sultan mora imenovati mudrog velikog vezira i imati povjerenja u njega, držati se zakona pri postavljanju i smjeni i, naravno, treba slijediti stari zakon.[94] Sva ova djela su svojim sadržajem i idejama, nesumnjivo, utjecala i na Muhammeda Prozorca.

U 18. stoljeću se postepeno mijenja odnos prema državnoj organizaciji i sve više se shvata da je nužno slijediti i zapadne modele. Više se ne pišu ili se rijetko pišu risale, već

93 Kenan İnan, „Remembering the Good Old Days: the Ottoman Nasihatname [Advice Letters] Literature of the 17th Century," str. 121.

94 Nav. djelo, str. 122.

se prave djela zvana *layiha*.[95] To su svojevrsni planovi reformi, većina u području vojske. Takav je bio slučaj i u doba Selima III, kojem su 22 učene osobe iz reda državnika, učenjaka i vojske, uključujući i dvojicu stranaca, dostavile svoje planove reformi. Većina je bila površna i, kao takva, od male koristi.[96]

2.2.3.2. Djela autora iz Bosne i Hercegovine i okruženja

Ni naši prostori ni autori nisu izuzetak i ovom žanru su dali određen broj djela, od onih teorijskih, pa do onih ispunjenih žestokom kritikom. Ovdje ćemo kao ilustraciju spomenuti samo neke. Sadržaji koji pripadaju ovom žanru mogu se također naći i u djelima naših autora koja se svrstavaju u druge oblasti.

Najzapaženiji doprinos je dao Ḥasan Kāfī b.Ṭurḫān b. Dāwūd b. Ya'qūb az-Zībī Al-Aqḥiṣārī (Hasan Kafi Pruščak) svojim djelom *Uṣūl al-ḥikam fī niẓām al-'ālam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta). Rođen je 1544., a umro 1616. godine. Školovao se i u Istanbulu. U rodnom mjestu je bio kadija preko 20 godina. Za vrijeme trinaestogodišnjeg rata sa Austrijom (1593-1606.) učestvovao u vojnom pohodu na Egru (Jegar, Erlau) u Mađarskoj 1595./1596. godine. Za vrijeme tog pohoda na arapskom jeziku napisao ovo djelo i predao ga sultanu. Naredne godine, na traženje visokih službenika, djelo je preveo na turski jezik. Napisao je i više

95 Osmanska riječ arapskog porijekla u značenju podnesak, memorandum, plan, projekat, zakonski nacrt, pisano zapažanje.

96 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, IRCICA - Istanbul i OIS, Sarajevo, 2004., str. 264.

djela iz drugih oblasti, poput islamske teologije, stilistike i dr.[97] Kao nagradu za ovo djelo dobio je doživotni kadiluk u rodnom mjestu.[98] Djelo se sastoji iz uvoda i četiri poglavlja (aṣl) i zaključka (ẖātima). Uvod govori o potrebi uređenja, prvo poglavlje o uvjetima da vlast bude trajna, a drugo o dogovaranju i savjetovanju. Treće poglavlje se bavi obavezom primjene ratnih dostignuća i sprava, opremanja vojske i podizanja morala, a četvrto uzrocima pobjede i poraza, dok zaključak govori o miru i mirovnom ugovoru.[99] Djelo je na bosanski jezik prvi preveo Safvet-beg Bašagić,[100] potom su to učinili Amir Ljubović i Fehim Nametak,[101] a prevedeno je i na mnoštvo jezika, na francuski čak davne 1824. godine.[102] O djelu su također pisali mnogi autori, a neki od njih su pravili i komparacije sa drugim misliocima iz oblasti uređenja države i političke teorije općenito.[103]

---

97 *EI CD*, odrednica *Akhisari*.

98 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, Svjetlost, Sarajevo, 1973., str. 173.

99 Nav. djelo, str. 189.

100 *Nizam ul alem*, napisao Hasan Ćafi Pruščak, preveo dr. Saftvetbeg Bašagić, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1919.

101 Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*; uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983. Isti autori su objavili i studiju *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1999.

102 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, str. 192.

103 Vidjeti npr. Omer Nakičević, *Hasan Kafi Pruščak - pionir arapsko-islamskih znanosti u BiH*, Starješinstvo IZ u BiH, Sarajevo, 1977., Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, OIS, posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995., Aziz Hadžihasanović, *Pruščak i Makijaveli – komparativni pregled misli, pogleda, ocjena i zaključaka o pojmovima državnog cilja i interesa*, Esad Zgodić, *Studije o politici: Ksenofont*

I Pruščakov savremenik šejh Mustafa Gaibi, rođen negdje u Kliškom sandžaku, a umro i ukopan u Staroj Gradišci,[104] okušao se u ovom žanru i to pišući neobična pisma puna aluzija. Tako je sultanu Mehmedu III (1595-1603), koji je stigao u Beograd i čuo za njega, te tražio da mu dođe, poslao pismo čudnog sadržaja u 12 tačaka, koje su mudri protumačili, a koje su sadržavale niz savjeta sultanu i opis stanja u carstvu.[105]

Muhammed Musić Bošnjak, zvani Allamek („Mali sveznalica") je oko 1003/1595. godine sačinio turski prijevod djela *Al-Ğawāhir al-muḍī'a fī al-aḥkām as-sulṭāniyya* čiji je autor Zayn al-'Ābidīn Al-Munāwī. Djelo je podijeljeno u dva dijela, prvih deset poglavlja o vladaru, drugih dvadeset o vezirima i ostalim dostojanstvenicima. Posvećeno je sultanu Muratu IV.[106] Iako nije njegov autorski rad, ovo je izuzetan doprinos ovom žanru.

Među zapaženim autorima je i Muhammed Nerkesi ili Nergisi, rođen oko 992/1584. Napisao je djelo *Qānūn ar-rašād* (Zakon ispravnog puta) 1033/1623-24. godine, posvećeno Muratu IV, a koje je prošireni prijevod na turski djela *Risāla-i aẖlāq-i sulṭāniyya* (napisano na perzijskom za ilhanijskog vladara Muhameda Hudabenda).[107] Proširio ga je unoseći neke događaje iz osmanske historije i slučajeve

– *Makijaveli – Pruščak – Tito*, B.H. COD, Sarajevo, 1997.

104 Turbe preneseno pored Tekijske džamije u Bos. Gradišci.

105 Fejzullah Hadžibajrić, „Risala šejh-Mustafe Gaibije," separat iz *Anala Gazi Husrev-begove biblioteke*, IV, Sarajevo, 1976.

106 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, str. 151.

107 Nav. djelo, str. 228.

kojima je sam bio svjedok.[108] Posebno je značajno njegovo djelo *Al-waṣf al-kāmil fī aḥwāl al-wazīr al-ʻādil* (Potpuni opis stanja pravednog vezira, poznato i kao Gazawati Murteza-paša) o bosanskom veziru i budimskom namjesniku Bošnjaku Murteza-paši Novošeherliji (Nevšehirli, umro 1045/1636), u kojem ističe njegove moralne kvalitete i ne nalazi mu ravnog 100 godina unazad. Nerkesi, između ostalog, govorio o njegovoj pravednosti, nepodmitljivosti, moralnosti, pažnji prema siromašnima, taktičnosti, umješnosti, hrabrosti, autoritetu. Govori i o raširenoj korupciji, nepravdama i zlima, o nasilju vojnih zapovjednika i o vezirovom obnavljanju utvrda, koje poimenično nabraja.[109]

U pjesmi anonimnog Sarajlije iz 1647. godine i prvih godina Kandijskog rata (1645–1669) nalazimo kritičke tonove. Pjesma govori o nasiljima Mustafa-paše Tekelije, namjesnika koji nije bio dorastao situaciji. Napisana je na četiri jezika, turskom, perzijskom, arapskom i bosanskom. Kao refren na bosanskom jeziku se ponavlja „Teško nam!“[110] Šejh Alija iz Prusca (umro 1747), o kojem nema pouzdanih podataka, napisao je kraći tekst pod naslovom *Rasprava namijenjena vladaru, emirima i kadijama*, prvobitno na arap-

108 Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, OIS, posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995., str. 60.

109 Salih Trako, „Al-vasfu'l-kamil fi ahvali veziri'l-adil: Biografija bosanskog vezira Murteza-paše od Muhameda Nergisija,“ *POF*, 10-11/1960-61., OIS, Sarajevo, 1961., str. 179-192.

110 Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, I - STARIJA KNJIŽEVNOST, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1974., str. 289.

skom, kasnije preveden na turski. U njemu govori, između ostaloga, o pravednosti prema raji, sprečavanju nasilja i sl.[111]

Šejh Mehmed Užičanin svoju poslanicu također ispunjenu kritikom upućuje 1161/1748. godine beogradskom valiji Mehmed-paši, koji ga je svojim pismom kritikovao i pozivao na poslušnost. Autor je odvažan čovjek koji se borio protiv nasilja vlasti i tlačenja raje. Skreće pažnju na obavezu borbe protiv zla, savjetuje valiju da ne postavlja pomoćnike koji prave nered, govori da se ne plaši njegovih prijetnji, traži da ne laže i ne kleveće, govori o licemjerju onih koji se u podrumu sa šeširom na glavi predstavljaju kao Nikola i Jovan, a po danu su sa kadijskim sarukom Šaban-efendi i Redžep-efendi. Kaže da će prijepis poslati učenim i dobrim u Beogradu, Edirni, Carigradu, Mekki i Medini.[112]

Najviše kritički nastrojen, najsvježiji i najkonkretniji bio je svakako Muhammed Emin Isević, sin Smail ef., inače kadija. Za vrijeme srpskog ustanka zbog svojih stavova i kritike smetao je namjesniku Ibrahim Hilmi-paši.[113] Zbog toga je dva puta osuđivan na izgnanstvo, drugi put 1224/1809. godine. Za vrijeme tog drugog progonstva, iz kojeg se vratio prije 1227/1812. godine, napisao je djelo *Prilike u Bosni* (Ahvali Bosna), u kojem žestoko kritikuje kadije, naibe, muderrise, muftije, janjičarske age i sve nosioce zala i ne-

---

111 Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, str. 60.

112 Omer Mušić , „Poslanica šejha Mehmeda Užičanina beogradskom valiji Muhamed-paši," *POF*, II, OIS, Sarajevo, 1951., str. 185-194.

113 Muvekkit u svojoj *„Povijesti Bosne"* (II, str. 783.) kaže da je Hilmi Ibrahim-paša, bivši veliki vezir, postavljen za bosanskog valiju 6. 2. 1808., a smijenjen u martu 1813. (str. 805.).

daća u Bosni.[114] Djelo napisao direktno sultanu. Poslije toga je unaprijeđen u muderrisa Edirne i šejha bosanske ordije. Umro je 1816. godine i ukopan na Alifakovcu u Sarajevu. U svome djelu direktno navodi uzroke teškog stanja i ne nudi stare recepte.[115] Po njegovom mišljenju, treba odstraniti uzroke koji su doveli do teškog stanja. Bio je smion i iskren, ne misleći na posljedice. Namjesnika, u čije vrijeme je srpski ustanak bio uspješan, predstavlja kao indolentnog Anadolca. Prvo govori o kadijama i naibima, njihovom neznanju i korupciji, o muftijama koji su neznalice i nesposobni, o muderrisima medresa Edirne i Burse, čijim diplomama se trguje. Potom govori o pašama, kojih je veliki broj u Bosni, pa je i konkurencija velika, a uglavnom su nesposobni, teže za položajima, ne štite siromašne i međusobno su sukobljeni. Govori o zlostavljanju raje, o mutevelijama vakufa koji ne vode računa o vakufima, koji se pljačkaju, o kapetanima u bosanskim tvrđavama, o raskoši, titulama, svađama, neodržavanju objekata, rasulu trupa... Kritikuje i janjičare, koji su se okrenuli drugim poslovima, postali uticajni u svim sferama...Navodi mnogo ajeta, hadisa, mudrih izreka, statističkih podataka. Tako, naprimjer, navodi da Srbi govore: „Dok vi trgujete šerijatom vaš mač ne može sjeći!“...

Spomenimo na kraju još Mustafu Sidkija Mostarca (Sarajlić), koji je svoje djelo napisao u prvoj polovini XIX vijeka, po uzoru na Kafiju. Inače je bio počiteljski kadija,

114 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, str. 557.

115 Prikaz napravljen na osnovu rada Ahmed Aličić, „Manuskript *Ahvali Bosna* od Muhameda Emina Isevića (poč. XIX v.),“ *POF*, 32 – 33/1982-83, str. 163 – 198., OIS, Sarajevo, 1984.

muderris Karađoz-begove medrese u Mostaru i mostarski muftija. Umro je 1846/47. Njegov traktat na arapskom jeziku *O nekoliko važnih pitanja*, govori o znanju, o vlasti, upravi i tome kakav treba biti imam, o borbi, o upotrebi ratne opreme, o nasilnicima... Navodi djela kojima se koristio, posebno Kafija. Djelo je napisao u vrijeme gušenja pobune janjičara na traženje tadašnjeg bosanskog namjesnika (1826-1828).[116]

---

116 Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, str. 59-60. Po Muvekkitu (II, str. 863-904), u tom periodu su dužnost vršila dvojica namjesnika, Belenli hadži Mustafa-paša i Abdurahman-paša, prvi samo 5-6 mjeseci. O Mustafi Sarajliću vidjeti npr. Rusmir Mahmutćehajić, „Dvije rasprave šejh Mustafe Sarajlića," *Anali GHB*, XI-XII, Sarajevo, 1985., str. 229-258.

3. BIOGRAFIJA MUHAMMEDA PROZORCA

U ovom odjeljku ćemo se baviti biografskim podacima o Muhammedu Prozorcu, koje ćemo nastojati hronološki ustrojiti i na osnovu njih rekonstruirati, koliko je to moguće, Prozorčev životni put. Dat ćemo i opći prikaz prilika u Osmanskom carstvu u doba nastanka *Minhadža*.

3.1. Izvori biografskih podataka i podaci sadržani u njima

Većinu dostupnih podataka o Muhammedu Prozorcu moguće je pronaći u njegovom djelu *Islamski način postizanja poretka* (Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām منهاج النظام في دين الإسلام), prijepisima tuđih djela koje je sačinio, a tek neznatne u kasnijim izvorima i u osvrtima drugih autora na Prozorca i njegovo djelo. Podaci su vrlo oskudni, ali pošto je mala vjerovatnoća da će se u dogledno vrijeme pronaći novi, nastojaćemo ih na najbolji mogući način povezati i sistematizirati radi dobijanja mogućeg maksimuma.

3.1.1. Prozorčeva djela

Do danas je bilo poznato i potvrđeno samo postojanje njegovog djela koje je tema ovog rada. U toku prikupljanja građe utvrdili smo da mu se pripisuje još jedan rad, a potom pronašli i sam taj rad, koji je pripisan drugom autoru.

3.1.1.1. Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām

Osnovni uzrok našeg bavljenja Muhammedom Prozorcem, kao što je to slučaj i kod drugih autora koji su pisali o njemu, jeste njegovo djelo *Minhadž*. Možemo reći da su se *Minhadžom* studiozno bavili samo Mehmed Handžić[117] i Omer Mušić.[118] Prvi je to učinio na osnovu rukopisa iz Fejzijje medrese u Travniku, kasnije prenesenog u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, a drugi na osnovu rukopisa iz Orijentalnog instituta u Sarajevu. Samim djelom ćemo se kasnije detaljnije baviti, a ovdje ćemo pažnju posvetiti samo autorovim biografskim podacima koji se u njemu mogu naći. U kataloškoj obradi rukopisa sačuvanog u Gazi Husrev-begovoj biblioteci,[119] a u kojoj smo se prvi put susreli sa ovim djelom i koja je inicirala bavljenje njime, konstatirano je da

117 Mehmed Handžić, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, str. 308-451.

118 Omer Mušić, „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca,“ str. 181-198.

119 Rukopis broj 1325/8037, obrađen u *Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak četrnaesti, obradio Osman Lavić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2005. (U nastavku Katalog XIV) Posebnu zahvalnost za nesebičnu pomoć dugujem gospodinu Laviću, kao i direktoru Gazi Husrev-begove biblioteke i osoblju za njihovu svesrdnu pomoć.

je rukopis iz Orijentalnog instituta nestao u požaru koji je u toku rata izazvala agresorska granata 17. maja 1992. godine. U pokušaju da eventualno pronađemo barem fotokopiju rukopisa, saznali smo da je on, srećom, među rijetkima koji su sačuvani od požara, tako da smo imali priliku izvršiti i neposredan uvid u njega.[120] Prikaz *Minhadža* se, ipak, u cjelosti zasniva na rukopisu iz Gazi Husrev-begove biblioteke, a razlike među njima su ionako neznatne.

Razlike među rukopisima ne postoje ni glede biografskih podataka autora. U oba je imenovan kao *Muhammed, muftija i kadija, Bosanac, Prozorac (Muḥammad, al-muftī wa al-qāḍī, al-Būsnawī al-Prūzūri* محمد المفتي و القاضي البوسنوي البروزوري).[121] Na završetku djela su dati kronogrami koji sadrže datume predavanja djela tadašnjem šejhul-islamu Omeru Hulusiju i sultanu Selimu III.[122] Prvi daje 1215., a drugi 1216. hidžretsku godinu, iako je u radovima koji su se bavili ovim djelom navođeno da oba daju istu godinu. O tome će biti govora u dijelu koji se bavi *Minhadžom*. Pretpostavka je da je autor u vrijeme predaje djela trebao biti u Istanbulu. Oba rukopisa imaju na kraju i datum prepisivanja, koji je, što je izuzetno interesantno, skoro identičan. Onaj iz Gazi Husrev-begove biblioteke je prepisan 3. redžeba 1226. (24. jula 1811.), a onaj

120 Rukopis nosi broj 18-1. Kasnije obrađen pod brojem 67 u *Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu*, obradila Lejla Gazić, OIS, Sarajevo, 2009., str. 65-66.

121 Vidjeti Ilustracije, br. 1.- Minhāğ GHB, fol. 1b., br. 2. - Minhāğ OIS, fol. 1b.

122 Ilustracije, br. 3.- Minhāğ GHB, fol. 82b., br. 4. - Minhāğ OIS, fol. 87a.

iz Orijentalnog instituta samo dan kasnije, 4. redžeba 1226. (25. jula 1811.).[123]

3.1.1.2. Uvod o djelimično slobodnoj volji (Muqaddima-i irādat-i ǧuz'iyya)

U bilješci koja je o Muhammedu Prozorcu objavljena u *Salnami*[124] navedeno je da je on, osim *Minhadža*, autor i djela *Muqaddima-i irādat-i ǧuz'iyya* (مقدمه ارادت جزئيه Uvod o djelimično slobodnoj volji). U toku sakupljanja građe za ovaj rad, slučajno nam je do ruke došao kopiran dio jednog kodeksa iz Gazi Husrev-begove biblioteke[125] na arapskom naslovljen sa *Uvod (Muqaddima) autora Muhammeda, muftije u gradu Travniku.*[126] Nisu navedeni prepisivač, niti datum prepisivanja. Pisanje počelo neshom, a završeno prelijepim ta'likom. U kataloškoj obradi rukopisa,[127] travnički muftija koji se spominje pogrešno je identificiran kao Muhammed Korkut, koji je umro 1194/1780. godine. Nakon uvida u sadržaj, utvrdili smo da je u pitanju uvodni dio Prozorčevog *Minhadža*. Rukopis, dakle, ne sadrži nikakav biografski podatak, izuzev što

123 Ilustracije, br. 5. - Minhāǧ GHB, fol. 83a, br. 4. - Minhāǧ OIS, fol. 87a.

124 *Bosna ve Hersek Vilayet Salnamasi*, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, V, 1303/1885. II dio, str. 10.

125 Rukopis 6940/6736, 2. L. 18b-26a. Za informaciju zahvaljujemo kolegi Ahmedu Mehmedoviću.

126 Ilustracije, br. 6. - Rukopis 6940/6736, 2. L. 18b.

127 *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa,* svezak jedanaesti, obradio Zejnil Fajić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2003. (u nastavku Katalog GHB XI), str. 475-476.

potvrđuje navod iz *Salname* i otvara mogućnost da je autor u nekom periodu vršio i funkciju travničkog muftije.

3.1.2. Prijepisi tuđih djela

Najviše biografskih podataka o Muhammedu Prozorcu može se naći u prijepisima tuđih djela koje je sam sačinio u različitim periodima svoga života. Ti prijepisi su nastali u tri razdoblja, a tretirati ćemo ih hronološki.

3.1.2.1. Livanjski rukopis

Prve poznate prijepise tuđih djela Muhammed Prozorac je sačinio u medresi u Livnu. Pažnju na rukopis koji sadrži te prijepise prvi je skrenuo Hifzija Hasandedić,[128] koji ga je otkupio od Asifa Šećibovića iz Seonice kod Konjica, a kasnije poklonio Gazi Husrev-begovoj biblioteci, gdje je izvršena kataloška obrada.[129] Radi se, ustvari, o četiri djela na arapskom jeziku:

1. *Šarḥ taṣrīf al-‘izzī* (شرح تصريف العزي) čiji autor je Sa‘duddīn Mas‘ūd b. ‘Umar at-Taftāzānī (712-791/1312-1389. سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني),[130]
2. *Al-maṭlūb fī šarḥ al-maqṣūd* (المطلوب في شرح المقصود), istoga autora,

128 Hivzija Hasandedić, «Jedan rukopis Muhammeda Prozorca», *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, knjiga X-XVI, 1990., str. 191-195.

129 *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak osmi, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2000. (U nastavku Katalog GHB VIII), str 130-131.

130 Broj rukopisa 6940,I-IV, kataloški broj 4887,1-4,

3. *Šarḥ al-amṭila al-muẖtalifa (شرح الأمثلة المختلفة),* čiji autor je Aḥmad b. Muṣṭafā al-Lālī (umro 971/1563. أحمد بن مصطفي اللالي) i 4. *Šarḥ al-amṭila al-muṭṭarida wa al-muttaḥida* (شرح الأمثلة المطردة و المتحدة), bez imena autora.[131] Sva djela su iz oblasti arapske gramatike, odnosno morfologije.

Bilješke o prepisivaču nalaze se na kraju drugog i posljednjeg djela u zbirci. Bilješke su na arapskom jeziku, malo nezgrapno i početnički sročene, a i rukopis kojim su prepisana djela je prilično nevješt, u poređenju sa kasnijim prijepisima. Prva bilješka glasi:[132] *„Prepisivanje ovog vrijednog primjerka, rukom Muhammeda (sa tešdīdom), sina Muhammed (bez tešdīda, pa postoji vjerovatnoća da mu je ime Mehmed) efendije, kadije u kasabi Prozor (Brūzūr), završeno je 1173. godine po hidžri Poslanikovoj, u ponedjeljak, u noći 8. rebiu-l-evvela u ponoć (29. 10. 1759.),[133] u livanjskoj medresi, kada je želio izaći iz medrese i otići u svoje spomenuto mjesto. Neka Allah oprosti njemu i njegovim roditeljima i neka da dobro njima dvoma i svim vjernicima i vjernicama, ali je potrebno popraviti ovaj primjerak.“[134]*

131 *Katalog GHB VIII.*, str 130-131. Nije navedeno ko je autor posljednjeg djela, dok se ono u Hasandedićevom prikazu uopće i ne izdvaja kao zasebno, već kao dio prethodnog.

132 Ilustracije, br. 7. – Rukopis 6940,II/4887,2 – fol. 141a.

133 Pretvaranje hidžretskih datuma u gregorijanske i obrnuto, u slučajevima kada to nije učinjeno u korištenim izvorima, vršeno na osnovu online pretvarača (Gregorian-Hijri Dates Converter) http://www.islamicfinder.org/Hcal/index.php, link aktivan 10. 1.2011.

134 4887,2, fol. 141a.

Druga bilješka glasi:[135] *„Prepisao Muhammed (ovdje bez tešdīda!), sin Muhammed efendije sina Muhjiddinova iz kasabe Prozor (Brūzūr), u livanjskoj medresi Mir Tob-atan (ili Top-atan),[136] 1172. godine, 13. džumade-l-ula u vrijeme ikindije (13. 1. 1759).“*[137]

3.1.2.2. Istanbulski rukopisi

Rukopisi koje je Muhammed Prozorac prepisivao u Istanbulu nastali su u dva perioda na različitim lokalitetima. U prvom periodu je nastala zbirka koja se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci i potiče iz 1183. hidžretske godine.[138] I ovdje su u pitanju četiri djela, također na arapskom jeziku, ovoga puta iz oblasti logike:

1. *Šarḥ muẖtaṣar al-muntahā li al-‘Aḍud* (شرح مختصر المنتهي للعضد), čiji autor je ‘Aḍududdīn ‘Abdurraḥmān b. Aḥmad al-Īǧī (عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد الايجي)[139]
2. *Ḥāšiya al-Ğurğānī ‘alā šarḥ muẖtaṣar al-muntahā li’l-‘Aḍud* (حاشية الجرجاني على شرح مختصر المنتهي للعضد), čiji autor je As-Sayyid aš-Šarīf ‘Alī b. Muḥammad al-Ğurğānī (السيد الشريف علي بن محمد الجرجاني)

135 Ilustracije, br. 8. – Rukopis 6940,IV/4887,4 – fol. 177b.

136 Hasandedić pročitao kao Mir Tobatan, Jahić kao Mirtop Inan. Datum prvi pročitao kao 13., drugi kao 12.

137 4887,4, fol. 177b.

138 *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak drugi, obradio Kasim Dobrača, Starješinstvo IZ za SR BiH, Sarajevo, 1979. (U nastavku *Katalog GHB II*), str. 71-73.

139 Broj rukopisa 1143, kataloški broj 877,1-4.

3. *Šarḥ tahḏīb al-manṭiq wa al-kalām li ad-Dawānī* (شرح تهذيب المنطق و الكلام للدواني), čiji autor je Ǧalāluddīn Muḥammad b. As'ad aṣ-Ṣiddīqī ad-Dawānī (جلال الدين محمد بن أسعد الصديقي الدواني)
4. *Ḥāšiya 'alā šarḥ tahḏīb al-manṭiq wa al-kalām* (حاشية على شرح تهذيب المنطق و الكلام), nepoznatog autora.

Prepisivačeve bilješke se nalaze na kraju prvog, drugog i trećeg djela. Prva bilješka glasi:[140] *„Dovršio sam ovaj primjerak 'Aḍudiyye, tj. Šarḥ muḫtaṣar al-muntahā u domu (manzil) Nebiha (Nabīh), bivšeg kadije, u prijestonici Visokog Carstva, a ja sam Muhammed b. Muhammed Bosnevi Prozori, bivši muftija u Akhisaru, Bosna, 1. rebiul-evvela 1183. godine (5. 7. 1769.), neka im obojici oprosti Uzvišeni Oprosnik."*[141] U drugoj bilješci, koja je sačinjena prilično smušeno, stoji:[142] *„Dovršen ovaj časni prijepis 1. rebiul-ahira 1183. (3. 8. 1769.) u Kostantinijji, u domu (*ovdje *manzila!) Nebih (pa drugom rukom iznad dopisano hadži) Muhammed efendije, Bosanca, Prozorca (al-Brūzūrī), u vrijeme kada mu je povjeravana funkcija kazaskera Anadolije i njegovog preseljenja, nakon dva sata, u vječnu kuću, prvog dana spomenutog mjeseca, tj. u četvrtak. Potom je kroz dva dana, u nedjelju, od kuge umro Kopčić Osman, koji je stanovao u tekiji šejha Murada. Neka je slavljen Moćni!"*[143] Treća bilješka je najkraća: *„Završeno, uz pomoć Uzvišenog Allaha, redžeba 1183. godine (31.10.-29.11. 1769.)."*[144] Na početku zbirke

140 Ilustracije, br. 9. - 877,1, L. 24.

141 877,1, L. 24.

142 Ilustracije, br. 10. - 877,2, L. 58.

143 877,2, L. 58.

144 877,3, L. 83

stoji: *„Vlasnik Mufti-zade (Muftić) Ibrahim Hasib iz Prozora,“* slijedi pečat sa natpisom *„Rob Božiji Ibrahim“* (Ḫudā banda Ibrāhīm) i nečitkim datumom, te sadržaj zbirke, ispisan istim rukopisom.

Drugi period se proteže između 22. safera 1193. (11. 3. 1779.) i nepoznatog datuma 1196. (1782) i u njemu je prepisano više djela i sva su iz astronomije. Dio njih je prepisan u medresi Zekeriyya Ṯānī („Drugi“) između 22. safera 1193. hidžretske godine i 19. redžeba 1194. (22. 7. 1780.), a dio u kvartu Eyyūb (Ayyūb, Ejjub, Eyüp) od ramazana 1195. (august 1781.) do nepreciziranog datuma u 1196. godini. Hronološki prvi od tri rukopisa je prijepis djela na turskom jeziku *Faḏlakat al-ḥisāb*, čiji autor je Abū al-Faḍl Ḫalīl Fā'iḍ b. Ğābī-zāde Muṣṭafā b. 'Īsā al-Qusṭanṭīnī al-Yadiqulawī.[145] Na njegovom kraju (fol. 18b) je bilješka[146] koja glasi: *„Završeno 22. safera 1193., rukom Muhammeda, Prozorca, Bosanca, u Kostantinijji, u medresi Zekerijja Ṯanī na tržnici Çarşamba.“* Drugo djelo je *Ar-Risāla fī ḏāt al-kursī (الرسالة في ذات الكرسي)*, autor mu je Muḥammad b. 'Alī al-Ḥamīdī (umro 1179/1765. محمد بن علي الحامدي)[147], napisano je na arapskom jeziku, sa bilješkom na kraju (fol. 9a): *„28. muharrema 1194. (4. 2. 1780.) u medresi Zekerijja Ṯanī u Kostantinijji, rukom Muhammeda, Bosanca.“* U istoj medresi je prepisano i djelo (na arapskom jeziku, također o astronomiji) *Bahğa al-albāb fī 'ilm*

---

145 *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak dvanaesti, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2003. (U nastavku Katalog GBH XII), str. 278., (Rukopis broj 3274, kataloški broj 7348,)

146 Ilustracije, br. 11. – rukopis 3274/7348, fol. 18b.

147 Broj rukopisa 3276, kataloški broj 7319, obrađen u *Katalogu GHB XII.*, str. 218-219.

*al-usṭurlāb (*بهجة الألباب في علم الأسطرلاب*)* Šihābuddīn Abū al-ʻAbbās Aḥmad b. Rağab b. Ṭāybuġā Ibn al-Mağdīja (um. 850/1447. شهاب الدين أبو العباس أحمد بن رجب بن طيبغا بن المجدي)[148]. Bilješka na kraju (fol. 14a) je kratka: *„19. redžeba (1)194. (22. 7. 1780.), u medresi Zekerijja efendi, u visokoj Kostantinijji.“*

Među rukopisima sačinjenim u kvartu Eyyub prva je zbirka astronomskih djela na arapskom jeziku.[149] Radi se o sljedećim djelima:

1. *Mir'ā al-ayyām wa ad-darağ (*مرآة الأيام و الدرج*),* čiji autor je Nağmuddīn Muḥammad b. Maʻrūf (نجم الدين محمد بن معروف)
2. *Šarḥ al-abyāt al-ʻašara fī istiḫrāğ at-tawārīḫ al-mašhūra (*شرح الأبيات العشرة في استخراج التواريخ المشهورة*),* aš-Šayḫ Abū al-ʻAbās Aḥmad ar-Rāšida (الشيخ أبو العباس أحمد الراشد)
3. *Rayḥāna ar-rūḥ fī rasm as-sāʻāt ʻalā mustawā as-suṭūḥ (*ريحانة الروح في رسم الساعات على مستوى السطوح*)*, istog autora,
4. *Risāla fī kayfiyya ʻamal al-basīṭa wa mā taštamil ʻalayh min qisiyy al-ʻaṣr (*رسالة في كيفية عمل البسيطة و ما تشتمل عليه من قسي العصر*)* ʻAbdullāh b. ʻAbdurraḥmān aṭ-Ṭūlūnīja (عبد الله عبدالرحمن الطولوني).

Prepisivačeve bilješke se nalaze na kraju prvog i četvrtog djela u zbirci. U prvoj bilješci prepisivač je zapisao: *„Prepisao iz autografa Muhammad b. Muhammad, Bosanac, Prozorac (al-Busnawī al-Pruzūri), za vrijeme dok je bio naib (opunomoćenik kadije) u sudu Ayyūb Anṣārī, (1)195. godine.“*[150] Druga bilješka glasi: *„Završeno perom siromaha Muhammeda sina Muhammedova, Bosanca, Prozorca, 9.*

148 *Katalog GHB XII*., str. 179-180., (rukopis broj 3279, katalоški broj 7300)

149 Broj rukopisa 3272,1-4., kataloški broj 7322,1-4, obrađen u *Katalogu GHB XII*, str. 230-234.

150 3272,1/7322,1, fol. 14a.

ramazana (29. 8. 1781.), počevši (sa prepisivanjem) od njegovog početka, u gradu Kostantinijji, u obalnoj rezidenciji[151] *Çallı Ali As-Sadīd (Sedīd) efendije u Bahariji, dok je bio kadija u Eyyub El-Ensariju godine (1)195.“*[152]

Na Eyyubu je Muhammed Prozorac prepisao i djelo na perzijskom jeziku pod naslovom *Al-Iẖtiyārāt al-‘alā’iyya wa al-ittiṣālāt as-samāwiyya,* čiji je autor Faẖruddīn Abū ‘Abdullah Muḥammad b. ‘Umar b. al-Ḥusayn b. al-Ḫaṭīb ar-Rāzī.[153] U kolofonu djela (fol. 35a) je bilješka o prepisivanju: *„Završeno, uz pomoć Uzvišenog Allaha, 1196. godine (1782.), rukom Muhammeda, sina Muhammeda, sina Muhjiddinova, muderrisa u medresi Vakfi-Kebir u Akhisaru, Bosna, i bivšeg muftije u njemu i muvekkita u kadiluku Jajce, Bosanca, Prozorca, dok je bio naib u (nečitka riječ, asocira na kada, odnosno kaza, tj. kadiluk) Islambul, to jest gradu Eyyuba Ensarija.“*[154] Potom je ukoso dodato: *„Prepisao ga je iz knjige napisane prije 354 godine.“*

3.1.3. Drugi rukopisi

U toku rada smo pronašli još dva rukopisa koja je prepisao Muhammed Prozorac, a u kojima se ne spominje mjesto prijepisa, pa ih tretiramo ovdje. Radi se o djelima *Risāla*

151 U kataloškoj obradi riječ يالي nije dešifrirana, uspjeli smo pronaći da se odnosi na yali, vikendice ili luksuzne rezidencije na morskoj obali (http://www.turkishdictionary.net/?word=yal%FD link aktivan12. 2. 2011.), o čemu će kasnije biti još riječi.

152 Ilustracije, br. 12.- 3272,4/7322,4 – fol. 99a.

153 Rukopis broj 3275, kataloški broj 7369, obrađen u *Katalogu GHB XII*., str. 295-296.

154 Ilustracije, br. 13. - Rukopis broj 3275/7369, fol. 35a.

'alā al-'amal bi ar-rub' al-muğayyab, nepoznatog autora, na arapskom jeziku, i *Risāla fī al-'amal bi ar-rub' al-marsūm bi al-muqanṭarāt,* čiji je autor Šihābuddīn Abū al-'Abbās Aḥmad b. Rağab b. Ṭāybuġā Ibn al-Mağdī.[155] Na kraju prvog djela u bilješci stoji: *„Muhammed, sin Muhammeda iz Prozora, od podne do ikindije, 10. safera 1177. (20.8. 1763.),"*[156] a na kraju drugog se spominje samo ime Muhammed, sin Muhammeda i isti datum. U katalogu rukopisa Dār al-kutub al-qaṭariyya[157] se spominje još jedan rukopis koji je prepisao muftija Muhammed Prozorac, Bosanac, ali, i pored više pokušaja, nismo mogli saznati detalje.[158]

U Orijentalnom institutu u Sarajevu je postojao jedan rukopis iz islamskog prava (4451/2) koji je prepisao Muhammed Prozori u medresi u Akhisaru 1185./1771.,[159] a koji bi mogao biti upravo naš autor. Spomenimo na kraju i prijepis pisma koje Muhammed, *„sadašnji muftija u Akhisaru,"* piše Ibrahimu, bivšem muftiji u Akhisaru, koji se nalazi u zbirci Orijentalnog instituta iza *Minhadža* (fol. 87b). U pismu nema datuma niti drugih podataka osim upravo navedenih.[160]

---

155 7325,1-2, 8741,1-2, obrađen u *Katalogu GHB XII*., str. 240-241.

156 U Katalogu izostavljeno ovo „iz Prozora."

157 2005, 2007.
فهرس مخطوطات دار الكتب القطرية، المجلس الوطنى للثقافة و الفنون و التراث، إدارة المكتبات العامة

158 Podatak pronađen internet pretragom *Digital Assets Repository of Bibliotheca Alexandrina* za pojam البروزوري, http://dar.bibalex.org/webpages/dar.jsf, link aktivan 12. 1. 2011., podatak se nalazi u spomenutom katalogu na str. 677. Kontaktirati smo دار لكتب القطرية faksom i E-mailom, pokušali i putem katarske ambasade, ali bezuspješno.

159 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, II,* Svjetlost, Sarajevo, 1988., str. 201.

160 *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Orijentalnog instituta*

3.1.4. Salnama i kasnija djela

Prvi rad o Muhammedu Prozorcu je kratka bilješka koja se pojavila u *Salnami*, godišnjaku Pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu, koji je izlazio od 1866-1878. i od 1882-1893. *Salnama* je sadržavala važne statističke podatke iz kojih se može dosta saznati o administrativnoj podjeli, školstvu, pošti, konzularnoj službi i sl.[161] Najveći broj nepotpisanih članaka o pojedinim književnicima i drugim značajnim ličnostima napisao je Ibrahim-beg Bašagić, na što ukazuje Safvet-beg Bašagić u djelu „*Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti.*"[162]

Bilješka o Muhammedu Prozocu objavljena je u *Salnami* za 1303./1885.[163] Pisana je na turskom (osmanskom) jeziku i rukom, jer je godišnjak litografisan, tako da se eventualne nepravilnosti mogu pripisati i autoru bilješke i prepisivaču. U naslovu bilješke se Muhammed Prozorac imenuje kao Skejo-zade (Skejić اسكايوزاده)[164] Muhammed (Mehmed) Ḥamdī efendi. U tekstu se kaže da je Prozorac po rođenju i mjestu stanovanja, da je dugo bio muftija i muderris, odlikovao se zuhdom i takvalukom. Dalje se kaže da je napisao korisnu knjigu - *Manahiğ an-niẓām fī al-islām* (مناهج النظام في الإسلام) i je-

---

u Sarajevu, obradila Lejla Gazić, OIS, Sarajevo, 2009. , str. 66.

161 Bisera Nurudinović, «Bosanske Salname (1866-1878. i 1882-1893)», *POF*, X-XI, 1960-61., OIS, Sarajevo, str. 253.

162 Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 10, 221-222.

163 *Bosna ve Hersek Vilayet Salnamasi*, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, V, 1303/1885., dio II, str 10.

164 Sa slovnom greškom (اسكايوذاده)

dinstvenu poslanicu (risāla) *Muqaddima-i irādat-i ğuz'iyya* (مقدمه ارادت جزئيه Uvod o djelimično slobodnoj volji). Po ovoj bilješci, umro je 1241. hidžretske godine.

Mehmed Handžić[165] i Omer Mušić[166] u svojim radovima o *Minhadžu* ne donose nikakve biografske podatke, osim u njemu navedenih. Hazim Šabanović[167] se poziva na rad u *Salnami* i Prozorcu daje prezime Šćajo ili Skejo, s tim da dodaje da je to zabilježeno i u narodnoj predaji, ali to ne dokumentira. Smail Balić[168] kao godinu Prozorčeve smrti navodi 1812., ne navodeći odakle mu taj podatak. Ni ostali autori koji su pisali o Prozorcu ne nude nam nikakve njegove biografske podatke, tako da se može reći da su jedini izvori tih podataka *Minhadž*, prijepisi tuđih djela koje je Prozorac sačinio, donekle drugi rukopisi i spomenuta *Salnama*.

3.2. Sistematizacija biografskih podataka

Obzirom da su u prethodnom dijelu izneseni svi dostupni biografski podaci o Muhammedu Prozorcu, u nastavku ćemo ih pokušati sistematizirati i na osnovu njih, koliko je to moguće, rekonstruirati njegov životni put.

165 Mehmed Handžić, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, str. 308-451.

166 Omer Mušić, „Minhāğu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," str. 181-198.

167 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, str. 519-536.

168 Balić Smail, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, 2. izdanje, R&R, Zagreb, 1994., str. 98.

3.2.1. Ime, porijeklo i funkcije

Na osnovu svih izvora biografskih podataka, izvjesno je da je Prozorčevo ime Muhammed, a isto je i ime njegovog oca. Mala je vjerovatnoća da je njegovo ime Mehmed, jer je sam, kako smo to vidjeli, u nekim prijepisima stavljao tešdid na arapsko slovo *mīm* kako bi eliminirao mogućnost takvog čitanja. Kod očevog imena je ta vjerovatnoća veća, iako smo mišljenja da je i otac bio Muhammed, zbog u svim vremenima raširene prakse da se djetetu daje ime roditelja. Hasandedić se opredijelio za varijantu po kojoj je očevo ime Mehmed. Djed se spominje samo u nekim izvorima, ime mu je Muhjiddin (Muḥyiddīn), tako da glede tog imena nema nedoumica. Prezime se ne spominje u *Minhadžu*, niti u Prozorčevim prijepisima ili drugim rukopisima. Jedino se u *Salnami* navodi Iskajo-zade.

Salnama se od ostalih izvora biografskih podataka izdvaja i po tome što jedina navodi i Prozorčev *mahlas (maẖlaṣ)* Ḥamdī. *Mahlas*[169] je, može se reći, umjetničko, pjesničko ili mističko ime. Nekada su ga koristili umjesto vlastitog imena, a nekada paralelno sa njim. Kao mahlas je uglavnom uziman epitet koji označava neku istaknutu osobinu određene osobe, a korištene su obično arapske riječi u obliku participa aktivnog ili prisvojnog pridjeva od apstraktnih imenica,[170] kako je to slučaj i ovdje.

169 *EI CD*, odrednica *takhallus*

170 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, I,* Svjetlost, Sarajevo, 1988., str. 228.

Porijeklo Muhammeda Prozorca je momenat koji je najmanje sporan i to upravo zahvaljujući samome njemu. Rijetki su slučajevi u sačuvanim izvorima u kojima on uz svoje ime nije dodao Prozorac i Bosanac. Razlike postoje samo u pisanju tih dviju riječi, pa susrećemo oblike Al-Prūzūrī, Al-Pruzūrī (Al-Bruzūrī), Al-Būsnawī i Al-Busnawī.

Prozor je, inače, mjesto za koje se, pored Muhammeda Prozorca, vezuju i mnoge druge ličnosti, od kojih smo već spominjali neke. Najpoznatiji je, svakako, Varvari Ali-paša, porijeklom iz mjesta Varvara kod Prozora, iz kojeg je odveden 1597/1599., nakon čega je obavljao visoke dužnosti u Osmanskom carstvu.[171] U jednom prijepisu smo vidjeli da Prozorac spominje i svoga zemljaka Nebih ef., koji je također vršio visoke funkcije. Među prepisivačima orijentalnih rukopisa porijeklom iz Prozora spominju se, naprimjer, Yusuf b. Bayram,[172] Ali b. Yusuf,[173] Mesud b. Ibrahim,[174] Ebu Bekr b. Ibrahim Prozori,[175] Monla Jusuf b. Sulejman Prozori.[176]

Nahija Rama sa Prozorom je bila u sastavku kadiluka Neretva u Kliškom sandžaku do kraja 16. stoljeća.[177] Poslije je

---

171 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (bio-bibliografija)*, str. 263; vidjeti također *Iz Autobiografije Varvari Ali-paše u stihu* u Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, *I - STARIJA KNJIŽEVNOST*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1974., str. 294.

172 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, I,* str.106.

173 Nav. djelo, str. 178.

174 Nav. djelo, str. 248.

175 *Katalog GHB XIV*., str. 385-386.

176 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, I,* str.106.

177 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982., str. 213.

priključena sarajevskom kadiluku, odnosno bosanskom mulaluku.[178] Sarajevski kadija (mulla) postavljao je naibe-zamjenike u nahijama Visoko, Fojnica i Kreševo, Neretva i Prozor.[179] U nekim periodima, npr. 1838. godine, Prozor se spominje kao kadiluk, a onda naredne godine ponovo kao nahija, da bi poslije *Tanzimata* bio spominjan u travničkom sandžaku,[180] a poslije kao kadiluk u Kliškom sandžaku.[181] Hazim Šabanović u djelu *Bosanski pašaluk*[182] na više mjesta navodi da administrativna podjela i pripadnost pojedinom sandžaku, kadiluku ili nahiji nisu do kraja pouzdano utvrđeni i da je vrlo često dolazilo do promjena i preustroja.

Na osnovu svih dostupnih izvora, moguće je reći da je Muhammed Prozorac u različitim periodima svoga života vršio funkcije kadije, naiba, muftije, muderrisa i muvekkita. Kadija je bio zadužen za suđenje i primjenu zakona, a njegova ovlaštenja i odgovornosti bili su različiti u zavisnosti od vremena i mjesta. Kandidat za kadiju morao je prethodno završiti neku od medresa koje su to po svome stepenu omogućavale. Radi se o medresama Sahn-i seman, Aya Sofija i Sulejmanija. Isto je važilo i za muderrise medresa kakve su bile one u našim krajevima. Oni koji su završili druge škole nižeg ranga morali su sticati dopunsko obrazovanje na tzv. tetimmama,

---

178 Nav. djelo, str. 229.

179 Mehmed Handžić, „Pogled na sudstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlasti," Izabrana djela, knjiga II – *Teme iz opće i kulturne historije*, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 85.

180 Nav. djelo, str. 95-96.

181 Ahmed Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, OIS, Sarajevo, 1983., str 25.

182 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, 1982.

pa tek onda na Sahnu.[183] Potom se kandidat za kadiju upisivao na listu čekanja u registre pod nazivom *ruznāme* ili *maṭlab*, koji su se vodili posebno za Rumeliju a posebno za Anadoliju. Nakon jedne godine pripravničkog staža (*mulāzemet*, kandidat *mulāzim*) koji se obično provodio u uredu kazaskera ili nekog od kadija, muftija i muderrisa višeg ranga u većim gradovima (svako je imao određeni kontingent u intervalima od sedam godina), kandidat je mogao dobiti postavljenje u nekom kadiluku nižeg ranga.[184] Mulazemet je svojevrstan certifikat podesnosti za kadijsku službu. Bio je to period profesionalnog usavršavanja. Ovim sistemom se nastojalo kontrolirati kvantitet i kvalitet uzimanja u službu.

Postojali su različiti rangovi kadija. Najviši po položaju je kazasker, a postojala su dva, jedan za evropski dio ili Rumeliju, viši po položaju, i anadolijski. Funkcija „običnog“ kadije nazivala se *manṣib* i dijelila se na tri regije: Rumeliju, Anadoliju i Egipat. Visoki rang ili mevlevijjet (mevleviyyet) se odnosio na kadije u sandžacima i ejaletima, a i unutar njega je postojala dalja podjela. Kadije ovog ranga su nazivani mulla i imali su mandat od godinu dana, dok su obični kadije imali 24, 20, 18, pa na kraju 12 mjeseci. Period je bio kratak kako se kadija ne bi previše zbližio sa lokalnim stanovniš-

---

183 Omer Nakičević, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*, drugo izdanje, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1999., str. 97.

184 Šire o ulemi u strukturi osmanskog društva, o kadiji, muderrisu i muftiji vidjeti u Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 312-338., 538-546., 559-561. i 621-628. Informacije o ovim profesijama predočene ovdje uglavnom su preuzete iz ovog djela i odrednica *makhredj, mulazemet, ilmiyye i mulazim* u EI CD

tvom i administracijom, a kasnije i zbog velikog broja pretendenata na kadijsku službu. Vrijeme u službi nazivalo se *muddet-i ittiṣāl*, a van službe *muddet-i infiṣāl*. Nakon isteka mandata, kadija je opet postajao mulazim i odrađivao sličan pripravnički staž ili kod kazaskera ili kao pomoćnik (*muʿīd*, onaj ko ponavlja predavanja sa učenicima) kod muderrisa, dok su oni višeg ranga bili muderrisi. Kadije nisu dobijali plaću, već su imali prihod od različitih taksi za svoje pravne, notarske i administrativne usluge.[185] Polovinu profesionalnog života od 30 godina kadija je praktično provodio u mirovanju između mandata, tako da se morao osigurati za te periode, što su neki činili vršeći druge poslove, a neke je to navodilo i na zloupotrebe.

Naib je, kako mu i samo ime kaže (ar. *nā'ib*, zamjenik), zamjenik kadije za sitnije slučajeve ili njegov opunomoćenik za dio kadiluka (nahiju). Naibom se naziva i kadija koji u punom kapacitetu vrši kadijsku dužnost umjesto nekoga ko je određeni kadiluk, odnosno prihod od njega, dobio kao *arpalık*, svojevrsnu doživotnu penziju, a njemu daje određeni iznos od svojih prihoda. Inače, *arpalıkom* se nazivalo i primanje kadije u vrijeme kada nije u službi.

Muftija nije imao upravna ovlaštenja, više je bio tumač zakona kroz fetve koje je izdavao.[186] Kadije je imenovala

185 Colin Imber, Keiko Kiyotaki, editors, *Frontiers of Ottoman Studies*, volume I, I.B. Tauris, London, New York, 2005., str. 44.

186 Izvanredni radovi o ulozi o muftije i fetve su Muhammad Khalid Masud, Brinkley Messick, and David Powers S., eds. *Islamic Legal Interpretation: Muftis and Their Fatwas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996. i Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 32 (1969): 35–55. Tu je i članak „Pravna priroda, mjesto i

centralna vlast, dok je za muftiju mogao biti priznat pripadnik uleme koji je posjedovao potrebne kvalifikacije za tu dužnost. Muftija je ponekad imao kontrolnu funkciju u primjeni zakona, iako njegove fetve nisu bile obavezujuće prirode, ali ih kadija nije mogao tek tako odbiti.

Muderris je predavač u medresi i medrese su rangirane, između ostaloga, i u zavisnosti od visine njegove plaće.[187] Uvijek je postojala mogućnost prelaska iz zvanja muderrisa u zvanje kadije i obrnuto. Za zvanje muderrisa su se postavljali isti uvjeti kao i za kadiju, a pozicija muderrisa je olakšavala prelazak na neku drugu, često bolje plaćenu i priznatu.

Dužnost muvekkita (*muwaqqit*) je da vodi računa o počecima hidžretskih mjeseci, namaskim vremenima i računanju vremena općenito. Muvekkithane su otvarane obično uz džamije i u njima su korišteni različiti instrumenti, najčešće jednostavni, iako je bilo i vrlo učenih muvekkita.[188] U našim krajevima se zvanični muvekkiti javljaju dosta kasno. Bili su to obučeni pojedinci koji su potrebna znanja sticali u Istanbulu.[189]

---

značaj fetve u šerijatskom pravu“ u Fikret Karčić, *Studije o šerijatskom pravu*, Bemust, Zenica, 1997., str. 43-65.

187 Šire vidjeti npr. u Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999.

188 O muvekkithanama vidjeti Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 828-829.

189 Jasminko Mulaomerović, „Muvekkithane, muvekkiti i mjerenje vremena,“ separat iz *Anala GHB* u Sarajevu, XV-XVI, 1990., str. 269.

3.2.2. Mjesta i osobe koje se spominju u djelu i prijepisima

Iako smo, govoreći o izvorima biografskih podataka, naveli mjesta i osobe koji se u njima spominju a vezani su za život i rad Muhammeda Prozorca, ovdje ćemo izdvojiti te podatke i za manje poznate lokalitete i osobe dodati nove pojedinosti do kojih smo istraživanjem uspjeli doći.

Prvo mjesto koje Muhammed Prozorac spominje jeste livanjska medresa. Čini to u rukopisu koji smo nazvali livanjskim, a koji sadrži prijepise dva djela (*vidjeti gore 3.1.2.1.*). Prvi put je spominje samo kao „livanjsku medresu" (المدرسة الإهلونية), a drugi put kao livanjsku medresu „Mīr Tob-atan (Top-atan)" (مير توب اتان). Radi se o medresi tipa Darul-hadis ranga 40 akči, čiji je osnivač Mustafa-beg Ibrahimbegović, izgrađenoj 1642. godine. Nalazila se između Stare čaršije i džamije Glavica, a lokalitet se i danas naziva Medresa.[190] Osnivačevo ime je različito čitano kao Mir Topatan, Top-atan,[191] Topotan[192] ili Top Inan.[193] Kao prepisivači koji su prepisivali neka djela u ovoj medresi spominju se npr. i Ishak b. Mustafa Jedžozade, Mustafa b. Ali, Muhammed b. Muhammed Karabeg-zade,[194] a u ovoj medresi je i Ibrahim Munib Akhisari završio svoj *Zbornik fetvi*. Inače, Livno je bilo

190 Ismet Bušatlić, «Prilog povijesti livanjskih medresa,» *Takvim*, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo, 2003., str. 173.

191 Salih Trako, „Ibrahim Munib Akhisari i njegov «Pravni zbornik»," *POF*, 28-29/1978-79., OIS, Sarajevo, 1980., str. 232.

192 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, I,* str. 250.

193 *Katalog GHB VIII*., str 130-131.

194 Ismet Bušatlić, „Prilog povijesti livanjskih medresa," str. 176.

sjedište Kliškog sandžaka, pa je obilovalo islamskim vjerskim i obrazovnim objektima.[195]

U istanbulskim rukopisima iz 1183. hidžretske godine *(3.1.2.2.)*, Prozorac spominje da ih je prepisao u Istanbulu, ne imenujući kvart, u domu Nebih Muhammed efendije, koji je također rodom iz Prozora u Bosni! Prvi put ga imenuje kao bivšeg kadiju, a drugi put kao budućeg kazaskera Anadolije, koji je preselio na Ahiret dva sata nakon što je imenovan na tu dužnost! O spomenutom Nebihu nismo našli podatke koji potvrđuju njegovo porijeklo ili pobliže govore o njegovom životu i karijeri, izuzev onih u djelu *Sicilli Osmani*, autora Süreyya Mehmeda.[196] U kratkoj bilješci o njemu kaže se da je bio muderris, te da je 1172. (1758/59) godine bio *mukarrir*[197] na Dvoru. Kasnije je bio mulla, potom u rangu mekkanskog mulle (*Mekke payesi*), 1177. (1763.) istanbulski kadija, a kasnije u rangu anadolskog kazaskera. Umro je u rebi'ul-ahiru 1183. godine (august 1769), za vrijeme imenovanja na položaj anadolijskog kazaskera. Bio je učen i pun vrlina i slovio kao pokrovitelj učenosti.

U drugoj bilješci spominje i Kopčić Osmana, koji je kroz dva dana umro od kuge u tekiji šejha Murada. Za spomenutog Osmana nismo uspjeli pronaći nikakve bliže po-

---

195 Vidjeti npr. Ahmed Aličić, *Livanjske džamije –Prilog povijesti Livna*, Biblioteka Glasnika Islamske vjerske zajednice NDH, sv. 5, Sarajevo, 1941. i *Burek Ahmet, Kameno Hlivno*, Planjax, Tešanj, 2007.

196 Süreyya Mehmed, *Sicilli Osmani*, tom IV, Kültür bakanliği ve tarih vakfinin ortak, Istanbul, 1996., str. 1242.

197 Profesor koji ponavlja predavanja kako bi bila utvrđena (http://www.osmanlicasozluk.net/osmanlica/38193-sozluk-mukarrir-MUKARRIR-anlam.html, link aktivan 11.2.2011.)

datke, ali je po prezimenu očito da pripada čuvenoj porodici Kopčića, rodom iz Prozorčevog zavičaja.[198] Spomenuta tekija šejha Murada nalazila se u Nišandži Mustafa-pašinoj mahali na Eyyubu.[199]

U rukopisima prepisanim u periodu između 22. safera 1193. i 19.redžeba 1194. godine, Prozorac navodi da ih je prepisao u medresi Zekeriyya Ṯānī *„na tržnici Çarşamba.“* Ovo „na tržnici Çarşamba“ je napisano bez tačaka i uspjeli smo ga dešifrirati tek nakon uvida u djelo *„XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri,“*[200] u kojem stoji da se medresa Zekeriyya efendije nalazila u kvartu Fatih, na spomenutoj tržnici, u blizini današnje ulice Darüşşafaka. U imenu se ne spominje ovo Ṯānī („Drugi“), te ne znamo na što se odnosi. U navedenom djelu također stoji da je medresu 1591. godine osnovao Bayram-zade Zekeriyya efendi[201] i da je više puta obnavljana. U 12 soba je 1792. godine u medresi bilo smješteno 13 oso-

---

198 O Kopčićima vidjeti Behija Zlatar, „Kopčići i Vilići,“ *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, poseban otisak iz br. 13., god. XIII, Sarajevo, 1977., (str. 322-327).

199 Ayten Erdem, „Eyüp şeyh Murad efendi tekkesi avlu kapısı, çeşme ve şadirvan restitüsyonu,“ saopćenje na *II godišnjem simpoziju Općine Eyup* (1998), http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum/eyup02/27_Ayten_Erdem.pdf, link aktivan 17. 2. 2011. Zbornici saopćenja mogu se naći na adresi http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum.

200 Mübahat S.Kütükoğlu, Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi: *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000., str. 217-219. Zahvaljujem osoblju Türk Tarih Kurumu što su ljubazno odgovorili na moju molbu i u elektronskoj formi poslali traženi dio knjige.

201 Ankaralı *Bayramzâde Zekeriyya Efendi* (1514-93), 21. po redu šejhul-islam.

ba, među kojima jedan mulazim.[202] Muderris je primao 50, a mulazim 20 akči.[203]

Rukopisi prepisani u periodu od ramazana 1195. do nespomenutog datuma 1196. godine nastali su u kvartu (Sultan) Eyyub u Istanbulu. U drugoj bilješci iz tog perioda kaže da je prijepis nastao u obalnoj rezidenciji ili vili (yali)[204] Çallı Ali As-Sadīd (Sedid) efendije u Bahariyi. U knjizi *Eyupsultan tarihi*, u poglavlju posvećenom starim rezidencijama na obali Bahariye, sagrađenim u vrijeme sultana Selima III, pronašli smo da se spominje rezidencija Ali efendije Çallıja (po mjestu Çal u Anadoliji), muderrisa i mulle Eyyuba, umrlog 1199. (1784) godine.[205] U istom djelu, u poglavlju posvećenom tekijama, navodi se da se pored Lagarı tekije na Bahariyi nalazi kabur sa velikim mulinskim turbanom, prenesen od Šah Sultan džamije, koji pripada bivšem kadiji Eyyuba Ali Sedid efendiji, umrlom već spomenute godine.[206]

U trećoj bilješci sačinjenoj na prijepisima nastalim u kvartu Eyyub, Prozorac za sebe spominje, između ostaloga, da je (bivši) muderris u medresi Vakfi-Kebir (Veliki vakuf) u Akhisaru (مدرسة وقف كبير در اقحصار). Ovaj naziv se odnosi na Donji Vakuf, iako ima nekih mišljenja da je riječ o Kafijinom va-

---

202 Nav. djelo, str. 217.

203 Asim M.Yediyildiz, „Bayramzade Zekeriyya Efendi'nin (1514-1593) Vakfi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2008, XII, broj 2., str. 162.

204 O samom pojmu i arhitekturi ovih rezidencija vidjeti *EI CD*, odrednica *yali*.

205 Mehmet Nermi Haskan, *Eyupsultan Tarihi*, Eyup Belediyesi, Istanbul, 1996., str. 348. Knjiga je dostupna u elektronskom obliku na http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum/tarih.htm, link aktivan 12. 11. 2010.

206 Nav. djelo, str. 111.

kufu u Pruscu.[207] Na jednom rukopisu nastalom 1797. godine, prepisivač je naznačio da ga je sačinio u medresi Vakfi Kebir.[208] Ibrahim Munib Akhisari spominje da su Oborci, u kojima je vršio dužnost, kod Vakfi Kebira u kadiluku Akhisar.[209] Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je medresa koju spominje Muhammed Prozorac bila u Donjem Vakufu.[210] Moguće je da joj je osnivač bio Miralem Mehmed-paša, rodom iz Uskoplja, umro i ukopan u Donjem Vakufu. Neko vrijeme je bio mutesarrif Kliškog sandžaka sa titulom rumelijskog beglerbega, a 1789. je, doduše samo dva mjeseca, bio i bosanski valija.[211]

Prozorac u bilješkama o sebi, kako smo vidjeli, spominje i da je bio muftija u Akhisaru i muvekkit u kadiluku Jajce. Kadiluk Akhisar (Prusac) formiran je u drugoj polovini 16. stoljeća[212] i veći dio vremena je pripadao Kliškom sandžaku. Jajce je do sredine 16. stoljeća bilo u brodskom kadiluku, potom banjalučkom, a od kraja 16. stoljeća je zaseban kadiluk.[213] Obzirom da se Prozorac titulira muvekkitom kadiluka

---

207 Ahmed Mehmedović, „Novi podaci o Muhammedu-ef.Prozorcu i njegovom djelu," *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, GHB, Sarajevo, knjiga XXIII-XXIV, 2005., str. 86.

208 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, I,* str. 250. Autor ime prevodi kao „Veliki (Donji?) Vakuf."

209 Salih Trako, „Ibrahim Munib Akhisari i njegov «Pravni zbornik»," str. 240.

210 O ovoj medresi vidjeti: Ismet Bušatlić, „Školstvo i obrazovanje u prusačkom kadiluku pod osmanskom vlašću," *Godišnjak 2005*, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod," Općinsko društvo Bugojno, Bugojno, 2005., str. 199-218.

211 Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekkit, *Povijest Bosne, I*, El-Kalem, Sarajevo, 1999., str. 620-623.

212 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, str. 215.

213 Nav.djelo, str. 185.

Jajce, treba napomenuti da u Jajcu postoji sahat-kula, u stvari kapi-kula jajačke tvrđave, u kojoj je bio postavljen uređaj za pokazivanje vremena. Kapi-kula je sagrađena u XVII stoljeću, ne zna se kada je u nju postavljen satni mehanizam, a prestala je raditi nakon austro-ugarske okupacije.[214]

3.3. Osmansko carstvo u doba Muhammeda Prozorca

U osmanskoj državi i društvu su se još od kasnog 16. stoljeća počele događati duboke i temeljite promjene koje su se odražavale na cjelokupnu državnu i društvenu strukturu. Stoga su mnogi autori još u doba kada je Carstvo bilo na svome vrhuncu predosjećali i vidjeli začetke krize i počeli pisati djela o tome kako nadići slabosti i vratiti staru slavu. U vremenima koja su slijedila, slabosti su postajale još vidljivije, kriza još prisutnija, a njen najvidljiviji rezultat su bili teritorijalni gubici i nepovoljni mirovni ugovori.

U osvit 18. stoljeća, pri kraju čije prve polovine je Muhammed Prozorac rođen i u kojem je proživio najproduktivniji dio svoga života, 1699. godine sklopljen je Karlovački mirovni ugovor. Slijedio je 1718. godine Požarevački, kojim su potvrđeni novi teritorijalni gubici, da bi Beogradskim mirovnim ugovorom 1739. godine bile vraćene teritorije izgubljene prethodnim. Slijedi potom najduži period mira i opuštanja. U Evropi nastaju nova politička kretanja, tako da se i Osmansko carstvo u 18. stoljeću sve više drži miroljubive politike i shvata sve veću važnost diplomatije.[215] Taj period je

214 Hamdija Kreševljaković, *"Sahat kule u Bosni i Hercegovini",* Izabrana djela, II, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., str. 495.

215 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 73.

prekinut novim ratom sa Rusima, za vrijeme sultana Mustafe III (oca Selima III), u kojem su Rusi napredovali do Dunava i 1771. godine zauzeli Krim. Rat je završen mirom u Kučuk Kajnardži 1774. godine, najgorim po Osmanlije nakon Karlovačkog, u skladu sa čijim odredbama su se Rusi povukli, ali je Krimski Hanat dobio nezavisnost (da bi 1784. bilo priznato njegovo pripajanje Rusiji), a Crno more otvoreno Rusima za trgovinu.[216] Iste godine na vlast je stupio sultan Abdulhamid I (1774-1789).

Nakon ovoga rata, Osmanlije su shvatili da se ne mogu boriti sa nesređenom vojskom, pa su pristupili reformama. Sultan Abdulhamid I je bio jedan od najačih reformatora 18. stoljeća. Dovodio je i angažirao strane stručnjake, najviše iz Francuske, ne tražeći od njih da prihvate islam, ali je gubitak autoriteta u provincijama otežavao reformu.[217] Gradio je nova utvrđenja, otvarao tehničke škole, brodogradilišta, obnovio štampariju koja je nakon njenog osnivača Ibrahima Muteferrike bila zamrla. 1787. godine počinje osmansko-rusko-austrijski rat, koji 1789. rezultira gubljenjem Ozije (Azova). Sultan Abdulhamid se razbolio i umro.[218] Nasljeđuje ga bratić Selim III, o kojem ćemo šire govoriti u nastavku.

Kada su u pitanju Bosna i bliže okruženje, sva zbivanja su se odražavala i na ove prostore i ponajviše se prelamala upravo preko njih kao najisturenijeg graničnog područ-

---

216 Nav. djelo, str. 74.

217 Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979., III, str. 259.

218 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str 79.

ja.[219] Odredbama Karlovačkog mira (1699.) ejalet Bosna je uz male promjene zadržao sadašnje granice na sjeveru i zapadu. Sastojao se od 5 sandžaka (bosanskog, hercegovačkog, kliškog, zvorničkog i bihaćkog, koji je uskoro ukinut). Sjedište vezira preneseno je u Travnik. Požarevačkim mirom (1718) Austriji je dat pojas teritorije južno od Save, te neka područja na zapadnoj granici. Uprkos kugi, lošoj žetvi i velikim gubicima, 1737. godine je Hekimoglu Ali-paša sa bosanskom vojskom pobijedio austrijsku vojsku pod Banjalukom. Beogradskim mirom 1739. godine od Austrije su nazad dobijene sve teritorije koje su joj date Požarevačkim. U austrijsko-turskom ratu 1788-1791. odbrana Bosne je bila u rukama bosanskih trupa. Austrijanci su uspjeli zauzeti samo neke pogranične utvrde. Svištovskim mirom 1791. godine Osmansko carstvo je predalo malo područje Austriji, dok je Austrija evakuirala tvrđave zauzete u prethodnom ratu.

Krajem 18. stoljeća došlo je do prvih ozbiljnih pokušaja da se popravi stanje raje u Srbiji. Nakon Svištovskog mira, Selim III imenovao Ebu Bekir-pašu za upravitelja Beograda kako bi dokrajčio opresivni režim lokalnih jamaka, samoproglašenih janjičarskih vođa. Srpskim knezovima je dato pravo da ubiru poreze. Bila je to najbolja vlast u posljednjih stotinu godina.[220] Jamaci su 1801. godine ponovo uspostavili vlast pod vodstvom Halil-age i 4 dahija, pogubili stotine srpskih vođa, što je podstaklo bunu.[221] U pohodima protiv usta-

219 Pregled sačinjen na osnovu odrednica *Bosna* i *Sirb* (Srbija) u EI CD

220 «Selim III". UXL Newsmakers. FindArticles.com. 18.1. 2011. http://findarticles.com/p/articles/mi_gx5221/is_2005/ai_n19140192/

221 O buni više vidjeti: Salih Sidki Mahmudkadić, „Ustanak srpske raje, njegovo

nika u Srbiji veliko je bilo učešće bosanskih trupa. Bosanske trupe su učestvovale i u drugim vojnim pohodima, pa i onima čiji je cilj bilo slamanje pobuna lokalnih ajana. Tako je zabilježeno da se bosanski valija Perišan Mustafa-paša 1798. godine, na vijest da će francuski kralj Bonaparte poslati vojsku na Bosnu sa dalmatinske strane, vratio iz Vidina, gdje je učestvovao u slamanju Pazvan-ogluove pobune.[222]

3.3.1. Sultan Selim III i njegovi pokušaji reforme

Nastanak *Minhadža* je inspiriran upravo klimom u kojoj je Muhamed Prozorac živio, posebno reformskim zahvatima sultana Selima III, pa ćemo se ovdje ukratko osvrnuti na život Selima III i njegove pokušaje reforme.

Selim III je 28. osmanski sultan (1761-1808, vladao 1789-1807). Rođen je 24. decembra 1761. i sin je sultana Mustafe III (vladao 1757-1774) i Mihrišah Valide Sultan, priležnice gruzijskog porijekla. Njegovo rođenje je smatrano srećnim događajem, jer princ nije rođen od 1725. Stoga je pažljivo i svestrano odgajan kao spasitelj carstva.[223] Smatran je jednim od najsposobnijih sultana u 18. stoljeću. Sa reformama ga je upoznao otac Mustafa III. Kada je na vlast došao amidža mu Abdulhamid I, po tada važećim propisima, zatvoren je u palaču u neku vrstu kućnog pritvora, ali je nastavio učiti o svijetu oko sebe.[224] 1785. godine je došlo do pokuša-

---

ugušenje i izbavljenje grada Beograda“ (preveo Fehim Spaho), *Novi Behar,* god. XVI, u nastavcima u br. 2-15, Sarajevo, 1944.

222 Sidki Hadžihusejnović Muvekkit, *Povijest Bosne, II*, str. 731.

223 Gábor Ágoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, str. 514.

224 Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, III, str. 265.

ja puča kojim su željeli da ga postave za sultana umjesto Abdulhamida I, nakon čega mu je dodatno ograničeno kretanje, ali je, po savjetu francuskog ambasadora, nastavio kontakte i dopisivanje sa francuskim kraljem Louisom (Luj) XVI.[225] Nakon smrti sultana Abdulhamida I, 1789. godine, u dobi od 27 godina, proglašen je za sultana u jednom od najtežih trenutaka u historiji dinastije i Carstva, koje je bilo u ratu sa Rusijom i Austrijom. Taj rat je ponikao iz prvog detaljnog plana da se podijeli Osmansko carstvo, koji su te dvije sile napravile 1782. godine.[226]

Rusija je već bila okupirala Vlašku i Moldaviju, a austrijske snage su napredovale u Bosni i Srbiji, da bi 1789. zauzele Beograd. Zbog ratova koje su Rusi vodili protiv Švedske, 1790. godine je došlo do prekida ovog rata. Svištovskim mirom 1791. godine vraćene su predratne granice. Naredne godine potpisan je mir u Jašiju, kojim je Krim definitivno izgubljen. Ozija (Azov) je ostala u Rusiji i tu je kasnije nastala luka Odesa, centar ruske mornarice.[227] Ruske granice su pomjerene do Dnjestra. Međutim, time je dobijen šestogodišnji period mira i predah za predstojeće reforme.

Unutarnje bune su bjesnile na sve strane decentraliziranog carstva. Posebno su izražene bune Srba i Crnogoraca, te pobune lokalnih ajana i moćnika kakvi su Mahmud-paša u Skadru, Pazvan-oglu u Vidinu, Ali-paša u Janjini. Mnogi ajani su imali nezavisne vojske i praktično nezavisno vladali,

---

225 *EI CD*, odrednica *Selim III*

226 «Selim III". UXL Newsmakers

227 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 83.-84.

iako su na traženje sultana slali određene vojne trupe kada se za to ukazivala potreba.

Nova opasnost se pojavila dolaskom na vlast Napoleona Bonaparte u Francuskoj. Francuska je bila tradicionalni saveznik Osmanskog carstva i najviše stranih savjetnika je dolazilo upravo iz nje. Čak je u okviru jednog kontingenta francuskih savjetnika koje je po dolasku na vlast tražio Selim III prvobitno bio određen i sam Napoleon.[228] Francuska revolucija je bila primamljiva i inspirativna čak i muslimanima u Osmanskom carstvu, ali je posebno utjecala na nemuslimane i na buđenje njihovih nacionalnih i oslobodilačkih pokreta. Taj utjecaj je bio posebno jak na elitu. Mnogi osmanski intelektualci su privučeni idejama nacionalizma i nacije koja se uzdiže iz ruševina dekadentne imperije.[229] Stvaranje Francuske Republike je izazvalo nemir, ali su francuski predstavnici nastojali da smire situaciju.[230]

Francuska počinje pokazivati interes za Mediteran, te u sklopu toga na udar dolazi Egipat, koji zauzima 1798. godine. Da bi pridobio naklonost egipatskih masa, Napoleon je izdao proglas da je prijatelj Selima III i da je došao osloboditi Egipat od Memluka, čak je tvrdio da su on i njegovi ljudi muslimani.[231] Ovaj francuski potez prisiljava Selima III da se

---

228 Gregory Fremont-Barnes, *Encyclopedia of the Age of Political Revolutions and New Ideologies, 1760–1815,* Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 2007., str 546.

229 Şükrü M. Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008., str. 51.

230 *EI CD*, odrednica Selim III
"Selim III". UXL Newsmakers

231 Gábor Ágoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, str. 419.

okreće drugim saveznicima, pa prihvata pomoć Rusije i Engleske protiv tradicionalnog saveznika. Džezzar Ahmed-paša nanosi poraz Napoleonu 1799. godine u Akki, čime ometa njegovo napredovanje, u čemu učestvuje i engleska mornarica. Mir je sklopljen 1802. godine, kada Napoleon napušta Egipat. Mehmed Ali-paša koristi nesređeno stanje i preuzima vlast u Egiptu, za čijeg je namjesnika imenovan 1805. godine. Francuski utjecaj u Osmanskom carstvu je obnovljen 1806., pa je to dovelo do pogoršanja odnosa sa drugima i novih ratova.

U to doba bijesni i vehabijska pobuna u Arabiji. Abdul-Vehhab umire 1791., nedugo nakon što Abdul-Aziz Al Sa'ud počinje sukobe sa vladarima Hidžaza. Za manje od 10 godina vehabizam je nametnut Haremejnu (Mekki i Medini). Osvajanju Hidžaza je 1802. prethodio pohod na Kerbelu, Taif je osvojen 1803., Medina 1805, Mekka 1806. Okupacija je trajala sve do kraja 1812., jer se Mehmed Ali-paša, namjesnik Egipta, iskrcao u Jenbu' 1811. i do kraja sljedeće godine oslobodio Medinu i Mekku, a prijestonica Dir'ijja je zauzeta 1819. godine.[232]

Uprkos svim tim burnim događanjima, sultan Selim III se sa velikim žarom bavio značajnim i temeljitim reformama, poglavito u domenu vojne organizacije. Na kraju je, zbog pobune snaga koje nisu bile za reforme, naročito janjičara, 29. maja 1807. godine svrgnut sa vlasti. Naslijedio ga je amidžić Mustafa IV, sin prethodnog sultana Abdulhamida I, koji je, da bi umirio pobunu, opozvao sve reformske proce-

232 Pregled događanja dat na osnovu Algar Hamid, *Vehabizam – kritički osvrt,* Zlatko Hasanbegović, Zagreb, 2004.

se. Zatvoren u Saraju, bivši sultan podučava Mahmuda, brata sultana Mustafe IV, vještinama potrebnim za vladanje.[233] Pogubljen je 28. jula 1808., kada su njegove pristalice provalili u palaču, tražeći da bude vraćen na vlast. Na vlast dolazi Mahmud II (1808-1839), daleko jači i uspješniji reformator.

Većina reformi sultana Selima III odnosila se na vojsku. Najvažnija je uvođenje novih vojnih jedinica, tzv. *nizam-i džedid* (ar. niẓām ǧadīd, tur. nizām-i cedid, novi poredak) uz postojeće stare, do kojeg je došlo 1793. godine. Nove jedinice su držane u odvojenim kasarnama i posebno uvježbavane na evropski način, a u cilju njihovog finansiranja uveden je novi porez (īrād-i cedīd) na alkohol, duhan, kahvu, svilu, vunu, ovce i prihode od timara iz Anadolije. Do 1801. godine, ove trupe su dostigle broj od 27 oficira i 9263 vojnika, među kojima je bilo mnogo stranih dezertera. Do 1806. u nizam-i džedidu je bilo 1590 oficira i 22685 vojnika. Strani savjetnici i oficiri iz Engleske, Švedske i Španije su rukovodili obukom ovih trupa. Nakon pobune janjičara, posebno jake nakon pokušaja uvođenja ovih trupa u Rumeliji, sultan Selim III nije htio koristiti silu, pa je 1807. godine raspustio ove trupe i abdicirao, a njihovi oficiri i vojnici su hvatani i ubijani.[234]

U sklopu reforme vojske, sultan Selim III je izvršio i mnoge tehničke reforme, kakve su moderniziranje ljevaonica i proizvodnja pušaka, te uvođenje novih stručnih i vojnih škola.[235] Unaprijeđena je brodogradnja, dovedeni su stručnjaci iz

---

233 «Selim III”. UXL Newsmakers.

234 *EI CD*, odrednica *nizam-i djedid*

235 Hammer, Joseph von, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Zagreb, 1979., III, str. 269.

Francuske i Švedske, osnovana specijalizirana stručna biblioteka i štamparija.[236]

Pošto su i administracija i finansije bili u rasulu, sultan Selim III je i na tom planu pokušao provesti niz reformi. Nastojao je suzbiti zloupotrebe i samovolju ajana i uspostaviti red, sigurnost i disciplinu. Reforma je nastojala ojačati kontrolu centralne vlasti nad periferijom. Izvršena je nova teritorijalna podjela Carstva na 28 provincija, iako je centralna kontrola u praksi i dalje bila slaba.[237] U domenu ekonomskih reformi predlagano je postepeno ukidanje velikih timara, ali ne i samog sistema, te rješenje problema unutrašnjeg duga radi postizanja ekonomske stabilnosti.[238]

Reforme su poduzete i na vanjskopolitičkom planu, posebno na polju diplomatije. Dokinuo je praksu da se zatvaraju diplomate kada njihov vladar nešto „skrivi." Sklapao je ugovore sa raznim državama, pa čak naprimjer i sa sultanatom Mysore u južnoj Indiji.[239] Prekinuo je politiku izolacionizma, koja je dugo bila obilježje osmanske države i sklapao savezništva i sa dojučerašnjim neprijateljima, jer je bio svjestan da je to u interesu opstanka Carstva. Umjesto privremenih i povremenih izaslanstava, imenovao je stalne ambasadore u Evropi: u Londonu 1793., a u Beču i Parizu 1795. godine.[240]

---

236 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 86-87.

237 Şükrü M. Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, str. 50.

238 Nav. djelo, str. 45.

239 Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700–1922*, Second Edition, Cambridge University Press, 2005., str. 78-88.

240 *EI CD*, odrednica *Selim III*.

Reformski pokušaji nisu mimoišli ni oblast sudstva, pa je šejhul-islamu naredio da iskorijeni nepravilnosti u toj oblasti. Naredio je da kadije ne šalju naibe u kadiluke bez zakonskog opravdanja, a kadije moraju biti časne osobe.[241] U vrijeme Selima III bilo je oko 5-6 hiljada kadija, a oko hiljadu kadiluka, što znači da je vladala izuzetna konkurencija, pa u jednom fermanu on kaže da su mnogi nekompetentni i da su ušli u službu podmićivanjem i vezama.[242]

Odmah po preuzimanju vlasti, Selim III je u maju 1789. godine okupio vijeće od 200 ljudi za raspravljanje o stanju u državi. Velikom veziru je naređeno da naruči nekoliko pisanih prijedloga reforme.[243] Većina onih koji su sačinili prijedloge bili su finansijski službenici, visoki funkcioneri, među kojima i zapovjednik arsenala, kazasker i dr. Angažirane su 22 osobe iz reda državnika, učenjaka i vojske, među kojima i dvojica stranaca.[244] Ti dokumenti su nazvani planovima ili ukazima o reformi (*islahat layihalari*), a najbolji dokument (*layiha*) je, a na osnovu svoga ambasadorskog iskustva u Beču i analiziranja tamošnjih institucija, sačinio Ratib-efendi.[245] Svi prijedlozi se slažu o potrebi reforme i jačanju države kao preduvjetu za tu reformu. Neki predlažu povratak zlatnom dobu Osmanskog carstva, a neki oponašanje savremene Evrope. Bilo je i zagovornika ruskog modela po uzoru

---

241 Ahmed Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, str. 13.

242 Colin Imber i Keiko Kiyotaki, *Frontiers of Ottoman Studies*, volume I, str. 45.

243 *EI CD*, odrednica *Selim III*

244 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 264.

245 Virginia H.Aksan, *An Ottoman statesman in war and peace: Ahmed Resmi Efendi*, 1700-1783, Brill, Leiden, 1995., str 201.

na Petra Velikog, jer su Rusi za 30 godina od neprosvijećenog naroda došli do toga da predstavljaju opasnost za države stare 500 ili 1000 godina.[246]

Sultan Selim III je konsultacijama htio dati do znanja i ostaviti utisak da nije riječ o individualizmu, a htio je pridobiti i podršku birokratije. Visoka ulema je pružila podršku sultanu, a neki iz njenih redova su imali glavnu ulogu u začetku i planiranju reforme. To je bilo i razumljivo, jer je ona bila integrirana u vladajuću klasu i aktivno učestvovala u vlasti. Ulema je kroz podršku reformi nastojala očuvati vrijednosti islama više nego konkretne institucije.[247] Sam sultan je cijenio ulemu, koja će u periodu koji slijedi postepeno ali sigurno gubiti moć i autoritet koji je do tada imala. Sultan Selim III je bio istaknuti pokrovitelj nauke i umjetnosti, a i sam je bio istaknuti pjesnik i kompozitor čija se djela još izvode. Često je posjećivao mevlevijsku tekiju na Galati i svoga prijatelja i duhovnog učitelja, pjesnika-mistika Šejh Galib-dedeta. Kompletno je renovirao džamiju sultana Mehmeda Fatiha.[248]

Kao osnovni uzrok neuspjeha reformi, analitičari navode dvojnost institucija. Uz nove, moderno opremljene vojne jedinice nizam-i džedid zadržao je i janjičare, a kada su se ovi pobunili nije htio uzvratiti silom i angažirati te nove trupe da slome pobunu. Uz zavođenje fiskalne odgovornosti, zadržao je i višestruke budžete, uz nove i moderne obrazovne

---

246 Şükrü M. Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, str. 42.

247 Uriel Heyd, „The Ottoman 'Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II," u Albert Hourani i dr., *The Modern Middle East: a reader*, I.B.Tauris&Co., London, 2005. str 30-53.

248 *EI CD*, odrednica *Selim III*.

ustanove zadržao je i stare tradicionalne, tako da je bila neizbježna erupcija do koje je dovela stalna tenzija između starog i novog.[249]

Muhammed Prozorac je svoje djelo predao sultanu Selimu III i tadašnjem šejhul-islamu Omeru Hulusiju (‘Umar Ḫulūṣī). Imenovani je u tri navrata vršio ovu dužnost, 1800-1803., kratko 1807. i 1810-1812. Predaja se dogodila u prvom mandatu. Samānīzāde Omer Hulusi efendi je rođen 1140. (1727/28) hidžretske godine. Bio je muderris i kadija u Izmiru, Egiptu, Mekki, Istanbulu, bio u rangu anadolskog kazaskera, rumelijski kazasker i na kraju šejhul-islam. Na Fatihu je izgradio džamiju i tekiju. Škrtost ga nije sprečavala da čini dobra djela, a funkcije je dodjeljivao onima koji su im dorasli.[250]

3.4. Rekonstrukcija životnog puta

Kako smo već naglasili, niko od onih koji su se bavili Muhammedom Prozorcem i (više) njegovim djelom nije poduzeo pokušaj rekonstrukcije njegovog života, već je navodio trenutno dostupne podatke, uz rijetke pokušaje popunjavanja praznina. Stoga ćemo ovdje nastojati hronološki ustrojiti sve prikupljene podatke i rekonstruirati, koliko je moguće, Prozorčev život.[251]

Rođen je, nesumnjivo, u kasabi Prozoru. Godinu svoga rođenja nigdje ne spominje. Na osnovu činjenice da je iz

249 Şükrü M. Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, str. 53.

250 Süreyya Mehmed, *Sicilli Osmani*, tom IV, Kültür bakanliği ve tarih vakfinin ortak, Istanbul, 1996., str. 1321-1322.

251 Timeline Prozorčeva života vidjeti u Ilustracijama, br. 14.

Top-atan medrese u Livnu, koju je pohađao, izašao nakon 8. rebi'ul-evvela 1173. (29. 10. 1759.), Hifzija Hasandedić pretpostavlja da je rođen oko 1735. godine, tj. da je školovanje u medresi završio u vrijeme kada je imao 24 godine. Pošto nije bila ograničena starosna dob završetka medrese, ovo može biti i tačno, ali je isto tako moguće da je školovanje završio još mlađi za koju godinu, možda sa dvadeset ili čak i manje godina. Stoga ostavljamo mogućnost da je rođen u periodu 1735-1740. Sin je, kako sam kaže, Muhammeda, kadije u kasabi Prozor, sina Muhjiddinova. Iako se u dostupnim izvorima Prozor veći dio vremena spominje kao nahija koja pripada sarajevskom kadiluku, Prozorac za svoga oca kaže da je kadija u Prozoru, a ne naib, što bi moglo značiti da je u to doba Prozor ipak bio kadiluk, ali bi moglo ukazivati i na činjenicu da je naib često de fakto bio kadija sa punim prerogativima. Prezime nigdje ne spominje, u *Salnami* se spominje prezime Skejo-zade i njegov navodni mahlas Hamdi, kod Šabanovića još i verzija čitanja Šćaja i pozivanje na narodnu predaju.[252]

Kao što ne možemo sa sigurnošću pretpostaviti koliko godina je imao kada je završio livanjsku medresu, ne možemo znati ni sa koliko je u nju došao. Izvjesno je i da sa ovom medresom nije mogao pretendirati na položaj kadije, muftije ili muderrisa, pa je logično da je određen broj godina nakon izlaska iz nje pohađao više škole u Istanbulu, ali o tome, nažalost, nema podataka. Svakako da nije tačna tvrdnja

---

252 Obzirom da ovdje ponavljamo podatke koji su prethodno navedeni (3.2., 3.2.1., 3.2.2.), izostavićemo reference na izvore, izuzev kod podataka koji prethodno nisu spomenuti.

da je školovanje nastavio na Zekeriyya medresi,[253] jer u prijepisima nastalim u Istanbulu deset godina prije boravka u toj medresi Prozorac sebe imenuje kao bivšeg muftiju Akhisara, a i sam boravak u toj medresi uslijedio je 20 godina nakon završetka livanjske medrese!

Period daljnjeg školovanja, pripravništva (mulazemet) i eventualnog prvog službovanja seže od izlaska iz livanjske medrese do iza 1178. (1764./75) godine, jer bi moglo biti vjerovatno da je bio muftija u Akhisaru (Pruscu) u periodu između te i 1183. (1769.) godine. Naime, u prijepisima nastalim 1183. godine u Istanbulu, u domu Nebih ef., Prozorac sebe naziva bivšim muftijom Akhisara. Istraživanjem smo došli do podatka da je muftija Akhisara i Livna u periodu 1175-1178. bio Ibrahim Munib Akhisari,[254] koji je smijenjen sa tog položaja zbog žalbi stanovnika kadiluka Akhisar na njegove loše postupke, lažne optužbe nevinih ljudi, želju za bogaćenjem i podmitljivost i postavljen za imama u Oborcima kod Donjeg Vakufa.[255] Prethodno smo kao mogući izvor podataka spominjali pismo „Muhammeda, sadašnjeg muftije Akhisara, Ibrahimu, bivšem muftiji," čiji prijepis se nalazi neposredno iza prijepisa *Minhadža* u rukopisu iz Orijentalnog instituta u Sarajevu. Skoro je izvjesno, iako nema datuma niti drugih pojedinosti, da pismo piše Muhammed Prozorac nakon što je preuzeo položaj muftije Akhisara i upućuje

253 Ovakva tvrdnja iznesena u Ahmed Mehmedović, „Novi podaci o Muhammedu-ef. Prozorcu i njegovom djelu," *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, GHB, Sarajevo, knjiga XXIII-XXIV, 2005., str. 85.

254 Salih Trako, „Ibrahim Munib Akhisari i njegov "Pravni zbornik"," str. 217.

255 Salih Trako, Lejla Gazić, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost*, OIS, posebna izdanja XX, Sarajevo, 1997., str. 288.

ga upravo Ibrahimu Munibu. U pismu se, nakon uobičajenih izraza zahvale i pozdrava, kaže: *„Ibrahime iz Oboraca, bivši muftijo u Akhisaru! ... Pošto sam ranije savjetovao ljude, ti si potom izvijestio kao da si čuo od mene riječi kojima određujem Allaha u prostoru (smjer), pa si rekao onima koji su bili (kod tebe) da je on (tj. ja) Allahu utvrdio stranu na kojoj se nalazi – a Allah je čist od toga da se nalazi na nekoj od 6 strana – pa je to kufr.“* U nastavku pobija tu tvrdnju i u deset tačaka dokazuje greške koje je potonji počinio, pozivajući ga na kraju da obnovi iman.[256] Pismo je napisano na arapskom jeziku, a pojedine konstrukcije nisu baš na osobitom nivou.

Prvi boravak u Istanbulu u toku 1183. godine vezan je za dom Nebih ef., za kojeg autor kaže da je i sam iz Bosne i Prozora. Prema podacima koje smo o njemu naveli, očito je da je bio visoko rangiran u ulemanskoj hijerarhiji, tako da je vjerovatno da se radi o periodu u kojem je Prozorac bio mulazim, možda upravo kod Nebih ef.. Činjenica da Prozorac spominje Nebih ef. i nekog Osmana Kopčića govori o njegovom jakom osjećaju regionalne i zavičajne pripadnosti i o visokom stepenu solidarnosti i spremnosti na pomoć po toj osnovi, koja se očituje u Nebih ef. uzimanju Prozorca za mulazima i njegovom mjestu boravka za to vrijeme. Sami prijepisi koji su nastajali najčešće upravo u periodima čekanja na novu službu (stažiranja ili pripravništva) mogli su biti u funkciji stručnog osposobljavanja i usavršavanja, a reference na prethodnu službu koje su sadržavali i na ugledne ličnosti možda su trebale poslužiti kao preporuka za novi položaj. Takvi slučajevi nisu rijetkost. Tako je Hasan Kafi Pruščak

---

256 OIS, rukopis broj 18-1/67, fol. 87b.

1001/1592. napisao kraću raspravu iz oblasti krivičnog prava o nekim nejasnoćama u diskrecionom pravu (ta'zīr), koju je predao tadašnjem kazaskeru Rumelije. Ova rasprava mu je trebala poslužiti kao dodatna referenca za kadijsku službu, odnosno ponovan izbor.[257] Doduše, prijepisi su mogli biti i način da se njihovom prodajom osiguraju dodatna sredstva za izdržavanje.

Dvije godine nakon prvog dokumentiranog boravka u Istanbulu, 1185./1771. godine datiran je rukopis koji smo također spominjali, a prepisao ga je Muhammed Prozorac u medresi u Akhisaru, što sugerira da bi naš autor u to doba mogao biti muderris u Akhisaru. Pošto prijepis, nažalost, nije sačuvan, nismo u stanju barem provjerom rukopisa pokušati utvrditi da li je riječ o „našem" Prozorcu.

Muhammed Prozorac se sljedeći put javlja prijepisima iz Zekeriyya medrese u Istanbulu, nastalim 1193/94. (1779/80.). U njima ne navodi niti svoje trenutne niti ranije funkcije, ali se iz podataka koje smo naveli o toj medresi može zaključiti da je to bio još jedan period njegovog čekanja na postavljenje, odnosno da je bio mulazim. Ukoliko je to tačno, onda je vjerovatno služio kao pomoćnik nekom muderrisu kojem je dodijeljen na staž.

Drugi istanbulski period se nastavlja boravkom u kvartu Eyyub u naredne dvije godine, 1195/96. (1781/82.). Tu se on potpisuje kao (bivši) muderris u medresi Vakfi Kebir, odnosno Donji Vakuf, bivši muftija Akhisara i (bivši) mu-

---

257 Mustafa Hasani, *Uloga muftije i fetve u društvenom i vjerskom životu muslimana Bosne i Hecegovine,* (neobjavljen magistarski rad, odbranjen 14. 11. 2001. godine na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu), str. 63.

vekkit kadiluka Jajce. Ne navodi datume vršenja pojedinih dužnosti, niti da li su neke od njih vršene u isto vrijeme, po jednom ili u više navrata, što je sve moguće i otvara mogućnost različitih kombinacija. Ovdje, za razliku od svih slučajeva osim boravka u livanjskoj medresi, Prozorac zapisuje i trenutne funkcije. U prvoj bilješci navodi samo 1195. godinu i kaže da je naib na Eyyubu. U drugoj bilješci, zapisanoj 9. ramazana 1195. (29. 8. 1781.) veli da je djelo na čijem kraju se nalazi bilješka prepisao dok je bio kadija na Eyyub El-Ensariju. Doduše, bilješka je nevješto i neprecizno formulirana, pa bi se moglo razumjeti i da se ovaj dio odnosi na Ali Sedid ef. u čijoj obalnoj rezidenciji je prijepis nastao! Kao naib u istom kadiluku se potpisuje i u trećoj bilješci, nastaloj 1196. (1782.) godine. Bilo da se radi o službi kadije ili naiba na Eyyubu, radi se o izuzetno visokom položaju, jer je ovaj kadiluk bio iz reda mevleviyyet kadiluka i to onih tzv. *mahredž* (ar. maẖraj, tur. mahreç, drugi stepen, poslije tzv. devriyyet), tj. viši od npr. bosanskog mulle. Kadiluci ovog ranga su se nazivali *bilād-i ašere*, jer je taj status imalo 10, poslije 11 gradova. Pored Eyyuba, tu su još Jerusalem, Haleb, Tirhala, Jenišehir, Galata, Izmir, Solun, Uskudar, Sofija, Krit i Trabzon.[258] Mahredž mevleviyyet se zvao tako (doslovno *izlaz*) jer su muderrisi iz medresa visokog ranga, kada su prelazili na funkciju kadije, stupali na dužnost upravo u ovom rangu mevleviyyeta, provodeći prethodno godinu dana na čekanju, uz prinadležnosti koje pripadaju tom rangu. Kadiluk Eyyub je imao izuzetno visok status. Tako je, naprimjer, među onima koji su prisustvovali divanu velikog vezira koji se održa-

258 *EI CD,* odrednica *mevleviyyet*

vao srijedom (Çarşamba divanı), bio i kadija Eyyuba.[259] I boravak u rezidenciji Ali ef. Sedida, visoko rangiranog u redovima uleme, govori i o Prozorčevom rangu ili barem o krugovima u kojima se kretao. Prepisivanje astronomskih djela u ovom periodu može govoriti i o ličnoj sklonosti ili dubljoj upućenosti u ovu oblast, ali i jednostavno o vlastitoj potrebi za tim djelima u vršenju funkcije muvekkita.

Nakon ovog perioda slijedi dugi period „šutnje“ od čak 20 godina, i to u periodu koji bi trebao predstavljati vrhunac Prozorčeve karijere, a za koji nemamo nikakvih podataka, te se nećemo upuštati u neutemeljene konstrukcije. Muhammed Prozorac se posljednji put oglašava bilješkom o sebi upravo u svome *Minhadžu*, čiji nastanak i predavanje sultanu Selimu III i šejhul-islamu Omeru Hulusiju datira 1215/1216. (1800/1802.) godine. Vjerovatno se radi o predaji djela na nekoj posebnoj ceremoniji ili po određenoj proceduri, što podrazumijeva barem kraći boravak u Istanbulu, ali je moguće da je u pitanju i duži boravak vezan za vršenje službe ili čekanje na postavljenje, iako bi u to doba on mogao biti čak i umirovljen. Sama činjenica da je Prozorac mogao biti u prilici da preda djelo sultanu i šejhul-islamu govori o njegovom visokom rangu ili barem o povezanosti sa osobama na takvom položaju koje su ga mogle preporučiti za takav čin, a, naravno, i o njegovom nastojanju da doprinese općem dobru i popravljanju situacije. Na početku djela, imenujući se Bosancem i Prozorcem, navodi samo da je kadija i muftija, bez preciziranja.

259 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 548.

Kao i za dvadesetogodišnji period prije nastanka i predaje *Minhadža*, ni za period nakon njega nemamo nikakvih podataka. O datumu smrti Muhammeda Prozorca postoje samo dva podatka. Smail Balić, kako smo to vidjeli ranije, tvrdi da je ovaj umro 1812. godine, ne navodeći osnovu svoje tvrdnje. U bilješci u *Salnami* se kao godina smrti navodi 1241. hidžretska godina (1825/26). Obzirom da je ova bilješka vremenski najbliža dobu u kojem je živio Prozorac, uz svu njenu površnost i nepreciznost, može se uzeti sa određenim stepenom vjerovatnoće. Po njoj je Prozorac ne samo rođen u Prozoru, već je u njemu i živio, ne navodi se u kojem periodu života (moguće nakon umirovljenja), sljedstveno tome možda i radio, pa postoji vjerovatnoća da je tamo i preselio na Ahiret i ukopan.

Dakle, krajnji vremenski raspon u kojem je živio Muhammed Prozorac je period između 1735. i 1825. godine, pri čemu izlazi da je živio izuzetno dugo, čak 90 godina. Ukoliko kao vjerovatan uzmemo raspon od 1740. do 1825., onda je životni vijek Prozorčev bio 85 godina, ako pretpostavimo da je živio od 1735. do 1812. onda je umro u dobi od 77. godina, a ako prihvatimo da je živio od 1740. do 1812., onda je proživio 72 godine. Nijedna od ovih mogućnosti se ne može niti apsolutno prihvatiti niti odbaciti.

O bračnom statusu ili mogućim potomcima Muhammeda Prozorca također nemamo konkretnih i preciznih podataka. Međutim, kao vlasnici i prepisivači nekoliko rukopisa pojavljuje se nekoliko Prozoraca sa prezimenom Mufti-zade (Muftići), što bi se moglo povezati sa Muhammedom Prozorcem i njegovom muftijskom funkcijom. Za zbirku pri-

jepisa koje je on sačinio u prvom istanbulskom periodu smo napomenuli da je kao njen vlasnik označen Mufti-zade (Muftić) Ibrahim Hasib iz Prozora. Na još dva rukopisa smo našli da im je vlasnik bio Mufti-zade (Muftić) Ibrahim Hasib iz Prozora.[260] Na drugom od rukopisa, pored ovoga Mufti-zade (Muftić) Ibrahim Hasib iz Prozora, dodaje: *„kadija van službe (kojem je istekao mandat) u kadiluku Budimlje.“*[261] Postoji i rukopis na kojem je kao vlasnik potpisan Ibrahim sin Ibrahima Hasiba, sina muftije Muhammeda iz Prozora![262] Također postoji rukopis *„prepisan rukom slabog, siromašnog i bijednog roba Muftić kadije Ibrahima Ebu Muhammeda, iz kasabe Prozora, dovršen u Akhisaru, Bosna, 1210/1795-96...“*[263] Moguće je da je ovaj Ibrahim Hasib sin Muhammeda Prozorca, ovo Hasib mu je vjerovatno *mahlas*. I sam je bio kadija, a na rukopisu koji je prepisao u Pruscu se potpisao kao Ebu Muhammed, što ostavlja mogućnost da je imao sina kojem je dao ime po svome ocu, pored sina Ibrahima kojem je dao svoje ime! Napomenimo još da je, po nekim informacijama, nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine, uprava u Pro-

---

260 Rukopis broj 1352,11, kataloški broj 8889,11 i rukopis čiji su brojevi 5201,1/7301,1.

261 *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak šesnaesti, obradio Haso Popara, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2008., str. 63. U obradi riječ *„munfaşil“* pogrešno prevedena kao smijenjeni. Kadiluk imenovan kao Podimle (Podlimlje), a profesor dr. Ismet Bušatlić mi je skrenuo pažnju da je u pitanju kadiluk Budimlje, također u Crnoj Gori. Profesoru Bušatliću sam duboko zahvalan i za brojne korisne sugestije i podatke.

262 Broj rukopisa 6437, kataloški broj 7381, obrađen u *Katalogu GHB XII.*, str. 310-311.

263 Brojevi rukopisa 5954/5174, *Katalog GHB VIII*, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2000., str. 433-434.

zoru bila smještena u Muftića kuću, koja je vjerovatno pripadala nasljednicima Muhammeda Prozorca! Prema istoj informaciji, u Prozoru je do zadnjeg rata bilo porodica koje su se prezivale Skeho.[264]

Na kraju još kažimo da je, zbog činjenice da je na sačuvanom prijepisu *„Muqaddima-i irādat-i ǧuz'iyya"* kao autor imenovan Muhammed, muftija iz Travnika, Muhammed Prozorac možda neko vrijeme vršio i tu dužnost kao travnički muftija ili uporedo sa službom muftije u Akhisaru. U prilog ovome govori i bilješka na jednom rukopisu iz oblasti nasljednog prava (feraid) koji potiče iz 19. stoljeća, a u kojoj anonimni učenik kaže da ga je najboljem načinu rada u toj oblasti naučio njegov otac, koji je bio muftija u Akhisaru i Travniku![265] Interesantno je da većina prijepisa koje je sačinio Muhammed Prozorac, te primjerak *Minhadža* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, potiču upravo iz fonda koji je prenesen iz Elči Ibrahim-pašine (Fejzijje) medrese u Travniku.[266]

---

264 Informaciju putem portala www.prozor.net dobio od gospodina Adnana Brkića, kojem zahvaljujem.

265 *Katalog GHB II.*, str. 901-902.

266 O medresi i osnivaču vidjeti npr. Alija Bejtić, *Elči hadži Ibrahim pašin vakuf u Travniku, prilog kulturnoj povijesti Travnika,* Nova tiskara Vrček i dr., Sarajevo, 1942., Alija Bejtić, „Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika," separat iz *Naših starina*, sv. II, 1954., te Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999., str. 209.

4. MINHĀĞ AN-NIẒĀM FĪ DĪN AL-ISLĀM

Nakon što smo, koliko je to bilo moguće, rekonstruirali životni put Muhammeda Prozorca, u nastavku ćemo se pozabaviti njegovim djelom *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (Islamski način postizanja poretka). Detaljnije ćemo opisati sačuvane rukopise djela, ukazati na korištene izvore, donijeti širi prikaz sadržaja i dati kritički osvrt na samo djelo.

4.1. Sačuvani rukopisi

Izvjesno je da je prilikom nastanka djela moralo postojati barem tri primjerka, od kojih su dva uručena tadašnjem šejhul-islamu Omeru Hulusiju i sultanu Selimu III, a treći je ostao autoru. Barem jedan od njih je vjerovatno bio autograf. Nismo uspjeli pronaći podatak da li je u Istanbulu sačuvan neki od dva predata primjerka. Poznato nam je samo postojanje dva primjerka, oba u Sarajevu, u Bosni i Hercegovini, od kojih je jedan u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a drugi u Orijentalnom institutu. Prvi osvrt na ovo djelo, onaj

Mehmeda Handžića, urađen je na osnovu prvog od ova dva sačuvana rukopisa, koji je u to doba bio u Fejzijji medresi u Travniku, a drugi, onaj Omera Mušića, na osnovu rukopisa iz Orijentalnog instituta, što smo već spominjali. Također smo naglasili da je prikaz djela u ovom radu sačinjen na osnovu rukopisa iz Gazi Husrev-begove biblioteke. Razlike između dva rukopisa su zanemarive i u nastavku ćemo ukazati na samo neke od njih.

4.1.1. Rukopis iz Gazi Husrev-begove biblioteke

Rukopis *Minhadža* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nosi broj 1325, katalološki ga je obradio Osman Lavić pod brojem 8037.[267] Svrstan je u djela posvećena državnom pravu i uređenju države. U prikazu je data struktura djela i do tada poznati podaci o autoru. Navedeno je i da je ovo, koliko je poznato, jedini primjerak djela, jer je onaj u Orijentalnom institutu izgorio, da je djelo završeno 1216/1802. i predato sultanu i šejhul-islamu. Spomenuta je i literatura kojom se obrađivač rukopisa služio, a to su spominjani radovi Omera Mušića, Mehmeda Handžića i Hifzije Hasandedića. Dat je potom početak i završetak djela na arapskom. Dimenzije rukopisa su 23X13,5 cm, od čega tekst zauzima 16X6,7 cm, a raspoređen je u 19 redaka. Pisan je pismom *nestalik* (nasta‘līq),[268] koje je sitno i pisano vještom rukom, crnom tintom. Naslovi poglavlja i neke važnije stvari koje se nabrajaju pisani crvenim ma-

267 *Katalog GHB XIV.*, str. 244-245. Opis rukopisa je sačinjen uglavnom na osnovu kataloške obrade.

268 O vrstama arapskog pisma i njihovim osobenostima vidjeti Teufik Muftić, *Arapsko pismo*, Orijentalni insitut, Sarajevo, 1982.

stilom. Papir bijel, tanak, glat, sa vodenim znakom, evropskog porijekla. Na prve dvije stranice tekst uokviren širokom linijom zlatnožute boje, a na ostalim listovima tankom crvenom linijom. Na početku manji *unvan* također u zlatnožutoj boji. Povez polukožni, sa prijeklopom. Korice sa vanjske i unutrašnje strane obložene ebru papirom. Prepisao nepoznati prepisivač 3. redžeba 1226/1811. Rukopis ima 83 lista.

4.1.2. Rukopis iz Orijentalnog instituta u Sarajevu

U toku istraživanja teme ovog rada, saznali smo da primjerak *Minhadža* koji se čuvao u Orijentalnom institutu nasreću nije izgorio, tako da smo imali uvid u njega. Rukopis nosi broj R18-1 (broj 3790 u staroj zbirci). U međuvremenu je i kataloški obrađen pod brojem 67.[269] Djelo je svrstano u rukopise iz oblasti politike, a u prikazu je korišten Mušićev rad. Dati su vrlo kratki podaci o autoru, datumu nastanka i predavanju djela sultanu i šejhul-islamu, te početak i kraj djela na arapskom. Rukopis se nalazi u zbirci sa drugim djelima i prvi je po redoslijedu. Zauzima 87 listova, počevši od 1b do 87a. Napisan interesantnim pismom sa elementima nesha i ta'lika, crnom tintom, pojedine riječi nadvučene crnom linijom. Povez je kartonski sa prijeklopom, zajednički za djela u zbirci. Dimenzije papira 18X13,5 cm, teksta 15X7,5 cm, sa 19 redaka. Papir bijel, srednje debljine. Prepisao nepoznati prepisivač 4. redžeba 1226/25.7.1811., dakle dan nakon rukopisa iz Gazi Husrev-begove biblioteke! Moguće je da se ne radi o

269 *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu*, obradila Lejla Gazić, OIS, Sarajevo, 2009. , str. 65-66. Opis rukopisa uglavnom na osnovu kataloške obrade.

pukoj koincidenciji, već da su prijepisi nastali na istom mjestu na osnovu diktiranja iz trećeg rukopisa, možda čak autografa!

Bivši vlasnik ovog rukopisa je Garčević Muhamed Fahri iz Banjaluke, čiji je pečat utisnut na nekoliko mjesta u rukopisu. Na fol. 2a arapskim slovima ispisano ime vlasnika i datum 20. majis (1)931., a na fol. 163b (predzadnji list kodeksa) ispisano latinicom: Banjaluka, 10. aprila 1933, M. Garčević, sa potpisom vlasnika latiničnim i arapskim slovima i pečatom Garčević Muhamed Fahri.

Na fol. 87b je pismo „Muhammeda, sadašnjeg muftije Akhisara, Ibrahimu, bivšem muftiji u Akhisaru," o kojem je prethodno bilo riječi.

4.1.3. Uvodni dio Minhāğa (Muqaddima) kao zasebno djelo

Već smo spomenuli da se Prozorcu u bilješci koja je o njemu objavljena u *Salnami* pripisuje autorstvo i poslanice *Muqaddima-i irādat-i ğuz'iyya* (مقدمه ارادت جزئيه Uvod o djelimično slobodnoj volji). Također smo kazali da smo slučajno našli primjerak tog djela, na kojem stoji da mu je autor travnički muftija Muhammed, što može značiti da je to greška prepisivača ili zbilja može značiti da je Prozorac neko vrijeme bio i travnički muftija. Nije jasno, niti se to iz sačuvanog samostalnog djela, niti iz oba sačuvana primjerka *Minhadža* može zaključiti da li je poslanica *„Muqaddima-i irādat-i ğuz'iyya* nastala ranije, pa je uvrštena u *Minhadž*, ili je kasnije izdvojena kao zasebno djelo. U svakom slučaju, *Muqaddima-i irādat-i ğuz'iyya* tretira problematiku koja je zastupljena u dijelu koji se bavi islamskim vjerovanjem, posebno vje-

rovanjem u određenje, tako da je najsretnije bilo da je u njega uklopljena i da ne štrči na početku, što ide u prilog teoriji da je poslanica vjerovatno nastala ranije i da je ovdje uvrštena kao autorski dodatak.

4.2. Naslov i datiranje djela

4.2.1. Naslov

Naslov djela je isti u tekstu oba sačuvana prijepisa: *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (منهاج النظام في دين الإسلام)[270] i na početnoj strani rukopisa iz Gazi Husrev-begove biblioteke,[271] ali je različit na početnoj strani rukopisa iz Orijentalnog instituta i glasi *Minhāğ an-niẓām fī al-islām* (منهاج النظام في الإسلام) gdje je, vjerovatno greškom prepisivača, izostavljena riječ *dīn* (دين)[272]. I u bilješci u *Salnami* je dat pogrešan naziv djela. U ovom slučaju, vjerovatno ponovo greškom prepisivača, djelo je nazvano *Manāhiğ an-niẓām fī al-islām* (مناهج النظام في الإسلام).[273]

Pored riječi koje označavaju vjeru islam i koje ne treba posebno objašnjavati, u naslovu susrećemo i riječi *minhāğ* (منهاج) i *an-niẓām* (النظام). Riječ *an-niẓām* u naslovu svoga djela koristio je i Hasan Kafi Pruščak, a sadržana je i u imenu no-

---

270 Minhāğ GHB fol.2b, Minhāğ OIS, fol. 2b. U Uvodu smo napomenuli da je prijevod naslova u magistarskom radu prilikom odobravanja teme formuliran kao *Plan društvenog poretka u islamu*.

271 Minhāğ GHB, fol. 1a.

272 Minhāğ OIS, fol. 1b.

273 *Bosna ve Hersek Vilayet Salnamasi*, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, V, 1303/1885., dio II, str. 10.

vih vojnih trupa koje je osnovao sultan Selim III – nizam-i džedid i znači sistem, red, poredak, pravilo, propis, uređenje, ustrojstvo, struktura, zakonitost, običaj, navika, metod,[274] pa je svakako znakovita njena upotreba od strane Prozorca. Riječ *minhāğ* (منهاج) ima značenje (naj)jasniji, (naj)vidljiviji put, jasan (lahak, utrt, ravan) put, način, metod(a), raspored, plan, program, namjera.[275] U novije vrijeme riječ poprima npr. značenje *zacrtani (razrađeni) plan.*[276] Ova riječ se spominje i u Kur'anu i hadisu. Tako se u Kur'anu kaže: „...Svima vama smo zakon i *pravac* (منهاجا) propisali.“[277] A u hadisu stoji: „...A potom će uslijedi hilafet na *jasnoj stazi poslanstva* (على منهاج النبوة).“[278] Koliko nam je poznato, niko od autora sa ovih prostora nije koristio ovu riječ u naslovu svoga djela, ali je ona itekako zastupljena u naslovima djela u islamskoj literaturi. Tako se npr. samo u djelu *Kašf aẓ-ẓunūn* može naći nabrojano preko 40 djela koja u naslovu imaju ovu riječ, a najpoznatije među njima je Gazalijevo djelo *Minhāğ al-'ābidīn*.[279]

Handžić je naslov preveo kao *Put uredbe u islamskoj vjeri,*[280] Mušić kao *„Uputstvo o uređenju (za uređenje) države na osnovu islama,“*[281] Šabanović *„Program (put), način ure-*

274 Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik,* El-Kalem, Sarajevo, 1997., str. 1507.

275 Nav. djelo, str. 1539.

276 المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية ، القاهرة، 1973 م, II, str 957.

277 Al-Mā'ida, 48.

278 Prenosi Imam Ahmed.

279 حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، دار إحياء التراث العربي، بيروت، بدون تاريخ, str. 1845-1870.

280 Mehmed Handžić, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, str. 439.

281 Omer Mušić , „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca,“ str

đenja društva u islamu.“[282] Balić naslov prevodi kao *„Sistem poredka u islamskoj vjeri*.“[283] Na osnovu značenja riječi sadržanih u njemu, naslov bi se mogao prevesti kao *Put, program, način postizanja poretka po vjeri islamu* (u skladu sa učenjem vjere islama), odnosno *Islamski način postizanja poretka*.

U djelu se vrlo često koristi i termin *manhağ* (منهج), koji ima potpuno isto značenje, *jasni put*.[284] I ova riječ u novije vrijeme poprima značenja stila, metoda, metodologije, procedure, pristupa, curriculuma.[285] Množina ove riječi je *manāhiğ* (مناهج), a pošto se ona u jednini ponavlja na počecima poglavlja, to je možda navelo autora bilješke u *Salnami* (ili onoga ko ju je ručno ispisivao prilikom pripremanja za štampu) da u samome naslovu ukaže na zbir svih tih ponavljanja. Ovu riječ u množini (manāhiğ مناهج) u djelu *Kašf aẓ-ẓunūn* susrećemo u naslovu više od deset djela.[286]

4.2.3. Posveta i datiranje djela

Djelo *Islamski način postizanja poretka* Muhammed Prozorac je, kako sam kaže i kako smo to već nekoliko puta naglasili, predao šejhul-islamu Omeru Hu-

---

184. prva verzija, str. 185. druga verzija.

282 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, str. 520., a onda na str. 521. *Program, put uređenja društva (države) u islamu*.

283 Smail Balić, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, str. 98.

284 1981 عبد الله محمد ابن منظور ، لسان العرب، دار المعارف، القاهرة، VI, str. 4554.

285 Rohi Baalbaki, *A modern Arabic-English dictionary*, Dar al-ilm lil-malayin, 7. izdanje, Beirut, 1995., str. 1130.

286 حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، دار إحياء التراث العربي، بيروت، بدون تاريخ، str. 1845.

lusiju i sultanu Selimu III, o kojima je također bilo riječi. Interesantno je da Prozorac prvo navodi šejhul-islama, pa sultana, što bi moglo samo značiti da je to hronološki poredak i da je djelo prvo uručeno šejhul-islamu, pa tek onda, nesumnjivo uz njegovu saglasnost, sultanu. Inače, praksa posvećivanja djela vladarima i visokim državnim funkcionerima bila je raširena u svim periodima i na svim prostorima islamskog svijeta, pa i kod nas, te bi je valjalo detaljnije istražiti, kao i samu proceduru predaje tih djela. Spomenimo samo Hasana Kafiju Pruščaka i njegovo djelo *Uṣūl al-ḥikam*. On je svoje djelo napisao na arapskom jeziku, ali ga je na traženje nadležnih preveo na turski. Muhammed Prozorac je, iako daleko kasnije od Kafije, u vrijeme kada je arapski jezik bio sve manje zastupljen, svoje djelo također napisao na arapskom. O uzrocima ne postoje nikakvi konkretni podaci, ali bi moglo biti da je to nastavak tradicije pojedinih naših centara učenosti, koji su preferirali određene jezike,[287] moglo bi se raditi i o afinitetu samoga autora, a moglo bi biti po srijedi i autorovo nastojanje da svoje djelo predstavi kao akademski doprinos ponad lokalnih i vremenskih ograničenja, pri čemu je arapski jezik univerzalni medij.

Datiranje djela nije izvršeno pukim navođenjem datuma izraženog brojevima ili riječima, već je to urađeno kroz dva tariha, kronograma, zbirom brojčane vrijednosti slova od kojih su sačinjeni se dobijaju datumi. Izražavanje datuma na ovakav način najčešće se koristilo prilikom gradnje različitih objekata, posebno na nadgrobnim spo-

---

287 Ovo su samo neka razmišljanja iz razgovora sa prof. dr. Ismetom Bušatlićem.

menicima, a susreće se i u pisanim djelima, kao što je to slučaj ovdje. Arapska slova, poredana po tzv. ebdžed poretku imaju svoje brojčane vrijednosti, te se one u stihu ili drugom tekstu kronogramske namjene saberu i tako se dobije željeni datum. To, svakako, od autora zahtijeva veliku umješnost, jer treba postići da se dobije željeni datum a u isto vrijeme tekst treba biti koliko-toliko smislen. Arapska slova imaju sljedeće brojčane vrijednosti:[288]

Brojčana vrijednost	Slovo	Brojčana vrijednost	Slovo
60	س	1	ا
70	ع	2	ب
80	ف	3	ج
90	ص	4	د
100	ق	5	ه
200	ر	6	و
300	ش	7	ز
400	ت	8	ح
500	ث	9	ط
600	خ	10	ي
700	ذ	20	ك
800	ض	30	ل
900	ظ	40	م
1000	غ	50	ن

288 طارق بن سعيد القحطاني ، أسرار الحروف و حساب الجمل، رسالة الماجستير، جامعة أم القرى، 2009، مكة، , str. 24.

Kronogram uručenja djela šejhul-islamu Omeru Hulusiju sadržan je u riječima ذلك هو الكتاب (To je ta knjiga!). Zbir brojčane vrijednosti slova sadržanih u ovoj rečenici, koja je vrlo efektna, daje 1215. hidžretsku godinu (1800-1801.).[289] Kronogram uručenja *Minhadža* sultanu Selimu III uobličen je manje vješto u riječima: ختمنا إياه داعيا بك , kojima se htjelo izraziti značenje: „Završili smo ga (djelo), moleći za tebe!“ Naime, u izrazu „završili smo“ (ختمنا) korištena je množina, dok je riječ „moleći“ (داعيا) u jednini. Nadalje, ovo „za tebe“ bi bilo bolje izraziti sa لك (*lak)* jer ovako kako je iskazano znači „Završili smo ga (djelo) tražeći (pozivajući) da te (tj. sultana!) dovedu!“ Brojčana vrijednost ove rečenice je 1216., što znači da je djelo sultanu predato tek naredne, 1216. (1801/1802.) godine, dok su svi koji su ranije pisali o ovom djelu navodili da su oba predavanja izvršena 1216. godine.

Pošto se u radovima koji su se bavili ovim djelom kao godina oba uručenja navodila 1216., pažnju je privlačilo (ili je barem trebalo) postojanje dvaju tariha. Tek ponovnim zbrajanjem brojčane vrijednosti u njima utvrdili smo da daju različitu godinu, čime je to opravdano. Do greške je došlo kod Handžića, koji je u riječi ذلك koja se nalazi u frazi kojom je izražen datum predavanja djela šejhul-islamu umetnuo elif (ذالك),[290] iako on ne postoji u uobičajenom pisanju te riječi, niti postoji u sačuvanim rukopisima *Minhadža*, pa je tako zbir uvećan za brojčanu vrijednost elifa, tj. za jednu godinu.

---

289 Pomoć u izračunavanju brojčane vrijednosti kronograma može pružiti *ebced.v4.xls*, koji se može skinuti sa http://www.gezginler.net/modules/mydownloads/indir.php?lid=2265, link aktivan 6.2.2011.

290 Mehmed Handžić, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, str. 439.

Vjerovatno je uručivanje ipak bilo vremenski vrlo blizu, jedno možda na kraju 1215., a drugo na početku 1216. godine, a možda je i Prozorac u izračunu dodao taj elif! Obzirom da kronogrami daju različite godine, pitanje je da li su oba kronograma bila sadržana u oba uručena primjerka. To vjerovatno nije bio slučaj, jer bi logično bilo da je u svakom bio samo kronogram uručenja toj ličnosti, dok su tek u kasnijim prijepisima (ili u autografu na osnovu kojeg su sačinjeni!) unesena oba!

4.3. Izvori korišteni u pisanju djela

Muhammed Prozorac je u pisanju *Minhadža* koristio više djela, od kojih je većinu spomenuo. Na samom početku kaže da mu je cilj napisati „koristan sažetak, *muḫtaṣar mufīd*" (مختصرا مفيدا). Termin *muḫtaṣar*[291] označava sažetak, skraćeni priručnik, obično napravljen na osnovu većeg djela. Taj sažetak može napraviti sam autor, njegov učenik ili neko drugi. Obično se tekst skraćuje, a zadržava struktura izvornog djela. Sažeci se susreću u različitim oblastima: u književnosti, vjerskim naukama, historiji, filozofiji, teologiji... Zbog velikog obima pojedinih djela bili su nužni sažeci, kako bi se zainteresirani inicijalno upoznali sa njihovim sadržajem. Mnogi sažeci su bili sintetičke naravi i objedinjavali su više različitih djela. Čini se da je upravo to slučaj ovdje i da je to uistinu bila Prozorčeva namjera i da je on tu frazu shvatio i primijenio u njenom stručnom značenju, a ne da uputi na kratkoću svoga djela, koje i nije kratko uporedi li se npr. sa Pruščakovim. Istu

291 Prikaz napravljen na osnovu odrednice *mukhtasar* u EI CD

frazu doduše koristi i Hasan Kafi Pruščak,[292] nakon čega navodi neka djela kojima se služio.

4.3.1. Djela Hasana Kafija Pruščaka

Upravo je djelo Hasana Kafija *Uṣūl al-ḥikam*, kako to ispravno primjećuju svi koji govore o Prozorcu, to na koje se *Minhadž* u samome svome nastanku naslanja i slijedi mnoge njegove ideje, a veliki dijelovi, posebno u uvodu i govoru o pravednosti, doslovce su prepisani, što ćemo vidjeti u prikazu djela. Ono što je najinteresantnije jeste činjenica da Prozorac spominje djela iz kojih je preuzeo samo pojedinačne tvrdnje, a uopće ne spominje da se služio Kafijinim djelom, iako je ono bilo itekako poznato u to doba, jer je do tada doživjelo više prijevoda na turski jezik, a bilo je i među onima koja su već postojala u štampanom obliku. Očito je, i to je jedino moguće objašnjenje, da je Muhammed Prozorac Kafijino djelo i ideje smatrao općepoznatim i priznatim i nije smatrao potrebnim da njihovo korištenje posebno naglasi. Mušić u svome prikazu *Minhadža*, govoreći o dijelu koji tretira islamsko vjerovanje, kaže da je napisan na osnovu Kafijinog djela „Džennetske bašče o temeljima vjerovanja."[293] Nismo uspjeli pronaći dovoljno dokaza za tu tvrdnju, ali je tačno da oba djela tu materiju izlažu na tradicionalni način koji se može zapaziti i kod drugih autora.

292 حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم، تحقيق نوفان رجا الحمود، الجامعة الاردنية، عمان، 1986 م , str. 19.

293 Hasan Kafi Pruščak, *Džennetske bašče o temeljima vjerovanja,* Islamske informativne novine „Preporod," Sarajevo, 1979.

4.3.2. Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya

Kao jedan od izvora koje je koristio u svome djelu, Prozorac izričito navodi djelo *Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya* (puni naziv الطريقة المحمدية في بيان السيرة النبوية الأحمدية) čiji autor je Muhammed b. Pir Ali Birgivi (susreću se, između ostaloga, i oblici Bergivi, Birgili, Birkevi, Birkawi) i komentare tog djela. Autor ovoga djela je rođen oko 1520-1522. u Balikesiru.[294] Nakon školovanja u Istanbulu i kratkog vršenja dužnosti *qassāma* (vojnog suca zaduženog za ostavinske predmete) u Edirni, odlazi u mjesto Birgi (po kojem je i dobio *nisbu*, nadimak Birgivi) gdje radi kao muderris tamošnje novootvorene medrese. Umro je od kuge 1573. godine. Slično hanbeliji Ibn Taymiyyi, Birgivi je odlučno nastupao protiv novotarija. Otvoreno je kritikovao sve loše stvari, čak je išao u Istanbul da kritikuje velikog vezira Mehmed-pašu Sokolovića, a sporio se i sa tadašnjim šejhul-islamom, čuvenim Ebussu'udom. Autor je mnogih djela iz različitih oblasti. Najpoznatije je svakako njegova *Waṣiyyet-nāma* (Oporuka) koja se bavi pitanjima vjerovanja,[295] a posebno je cijenjeno u učenim krugovima upravo djelo *Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya*. Njegova gramatička djela *Iẓhār* i *'Awāmil* godinama su korištena u medresama kao udžbenici. U bibliotekama na ovim našim prostorima mogu se naći rukopisi čak 30 njegovih djela,[296] a *Aṭ-*

---

294 Većina podataka o autoru preuzeta iz odrednice *Birgewi*, EI CD

295 Muhammed b. Pir Ali El-Birgivi, *Birgivi*, prevelo na bosanski radi općenite koristi Uredništvo "Tarika", Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1331. (arabica)

296 Ovaj podatak i drugi koji slijede preuzeti iz Muhamed Ždralović, "Bergivi u Bosni i Hrvatskoj", Zbornik *Trava* od *srca Hrvatske Indije* II, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,

Ṭarīqa al-Muḥammadiyya je po broju prijepisa drugo među njegovim djelima. U rukopisima u Sarajevu, Mostaru i Zagrebu zastupljen je sa 350 prijepisa djela iz teologije, pedagogije i gramatike. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci postoji više od 50 rukopisa ovog djela.[297]

Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya je mnogo komentarisano djelo, tako da nam je poznato desetak komentara, od kojih je većina nastala prije vremena u kojem je živio Muhammed Prozorac. Neki od autora komentara su Abū Sa'īd al-Ḫadimī (البريقة المحمودية), Rajab b. Aḥmad (الوسيلة الاحمدية والذريعة السرمدية), 'Abdul-Ğaniyy an-Nāblusī (الحديقة الندية), Ḫawāğa-zāde, Muḥammad Razī Qayṣarī, Muḥammad b. 'Alī aṣ-Ṣiddīqī al-Bakrī. Rukopisi nekih komentara mogu se naći u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.[298]

Birgivi je bio dobronamjerni provincijski učenjak bez materijalnih motiva, puritanac koji se bavio jednostavnim praktičnim pitanjima, čiji uticaj se proširio ne samo u njegovo vrijeme, već i kasnije i na širim prostorima od onih na kojima je djelovao.[299] Djela su mu mnogo prepisivana, pa je svojim utjecajem oblikovao svijest mnogih generacija, ali je

Zagreb, 2000., str. 207-229.

297 Podatak dobijen pretragom elektronske baze podataka Gazi Husrev-begove biblioteke. Neki od rukopisa djela su npr. oni pod brojevima (prvi broj rukopisa, drugi kataloški) 1742/436/2, 4087/2/1123,2, 1652/4 / 1214/4, 3588/2164, 1508/2165, 2194/2166, 6153/2173...

298 Pretragom elektronske baze podataka pronađeni su npr. pod brojevima (prvi broj rukopisa, drugi kataloški) 1066/2209, 1878/2210, 2000/2212, 1620/2213, 2437/2214, 4694/2215, 3745/2216, 903/2217, 1240/2218, 2434/2219, 4474/2220, 5318/2221, 6082/2222, 3930/2223, 610/2224, 982/2225, 1934/2226, 1935/2227, 480/2231, 3817/2232, 5732/2233, 6802/2234, 3420/2221...

299 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, str. 765.

često bio i na meti kritike, posebno od strane sufija i liberalnih krugova.[300] Prozorac je najviše sadržaja u *Minhadžu* crpio upravo iz Birgivijevog djela *Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya*.

4.3.3. Mīzān al-ʻamal

Gazali je, bez sumnje, autor koji je svojim djelima izvršio najdublji utjecaj na kasnije autore širom islamskog svijeta, pa i na našim prostorima, i to prvenstveno i ponajviše svojim „Ihjaom." Muhammed Prozorac, međutim, preuzima sadržaje iz Gazalijevog djela *Mīzān al-ʻamal*, koje je kod nas donedavno bilo vrlo slabo poznato.[301] Među rukopisima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pretragom nismo uspjeli naći nijedan primjerak ovog djela. Vjerovatno se Prozorac sa djelom upoznao u Istanbulu. Djelo je, inače, bilo poznato širom islamskog svijeta, tako da npr. čak početkom 13. stoljeća u Španiji nalazimo prijevod na hebrejski jezik.[302]

U ovom djelu Gazali se bavi konceptom ravnoteže, srednjeg puta, mjerila (*mīzān*), i raspravlja o tradicionalnim helenističkim vrlinama – mudrosti, hrabrosti, neporočnosti (čednosti) i pravednosti. Pravednost je harmoničan odnos svih drugih vrlina, ona ista harmonija koja postoji u ljudskom

300 Muhamed Ždralović, "Bergivi u Bosni i Hrvatskoj," str. 229.

301 Djelo *Mīzān al-ʻamal* je pod naslovom *Merilo djela* na bosanski jezik preveo i 2005. godine u vlastitom izdanju objavio dr. Almir Fatić.

302 Interesantan prikaz ovog prijevoda može se naći u radu شحلان أحمد ، كتاب ميزان العمل لابي حامد الغزالي - الترجمة العبرية objavljenom u *Ghazali: La raison et le miracle, table ronde Unesco*, 9-10. decembre 1985, Publié avec la concours de l'Unesco, Éditions Maisonnueuve et Larose, Paris.1987. str. 93-117. (skeniran tekst preuzet sa http://www.ghazali.org/articles/mz-am-hbr-tr-art.pdf.

organizmu ali i u cijelom kosmosu.[303] Mudrost je povezana sa intelektom, hrabrost je emotivna, čednost je povezana sa porivima i strastima, a pravednost je da sve ove sile budu u nužnoj ravnoteži i skladu, ona nije vrlina sama po sebi, već se sastoji od zbira svih vrlina.[304]

4.3.4. Risāla fī aṭ-ṭuruq

Muhammed Prozorac u *Minhadžu* pravi jedan neobičan spoj djela i ideja, pa uz Gazalija i Birgivija koristi i u potpunosti navodi kratku poslanicu *Risāla fī aṭ-ṭuruq* čiji autor je Nağmuddīn Abū al-Ğannāb Aḥmad b. ʻUmar Kubrā. Nadimak Kubrā (ar. Najveća) je skraćenica jednog kur'anskog naziva Sudnjeg dana, *aṭ-ṭāmma al-kubrā* (الطَّامَّةُ الْكُبْرَى , Najveća nevolja),[305] kojim je počašćen zbog svoje velike polemičke sposobnosti. Kubrā je rođen 1145. godine, a ubijen od strane Mongola prilikom zauzimanja Havarizma 1220. godine. Osnivač je kubravijskog reda i autor niza kratkih, ali značajnih djela u kojima dominira analiza vizionarskog iskustva.[306] Rukopisi ovog djela mogu se naći u Gazi Husrev-begovoj biblioteci,[307] a jedan je postojao i u Orijentalnom institutu u Sarajevu.[308]

---

303 Ann K. S. Lambton, *State and government in medieval Islam: an introduction to the study of Islamic political theory: the jurists,* Oxford University Press, London, 1981. str. 106.

304 أبو حامد الغزالي ، ميزان العمل، دار المعارف بمصر، 1964 (skenirana kopija preuzeta sa http://www.ghazali.org/books/mizan-amal.pdf), str. 264-272.

305 An-Nāziʻāt, 79.

306 *EI CD*, odrednica *Kubra*

307 Rukopis 3151, kataloški broj 120,2, te 1085, kataloški broj 4515,2

308 Omer Mušić , „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," str.

4.3.5. Drugi izvori

Od drugih izvora kojima se služio, Muhammed Prozorac spominje Ebu Hanifin *Al-Fiqh al-akbar*,[309] Sa‘duddīna Taftāzānija[310] i njegovo *Tumačenje* (*šarḥ*) Nesefijevog djela *‘Aqā’id*,[311] Ḫayālīja Çelebīja i njegovu *Glosu* (*Ḥāšiya*).[312] Također spominje i Qudūrīja,[313] od kojeg preuzima listu malih grijeha.[314] Spominje i da je imao uvid u historije u kojima se spominje Banjalučki boj i navodi slučaj kada tamošnji kadija Ali-efendija hrabro istupa u prilog otpora neprijateljskoj vojsci. Spomenuta epizoda je navedena u Novljaninovom djelu *Gazevāti Hekimoğlu Ali-paša*, koje je u to doba već bilo dostupno u štampanom izdanju Ibrahima Muteferrike iz 1154/1741. godine.[315] Vjerovatno su na Muhammeda Prozor-

193.

309 Ebu Hanife, „Fikhu’l-ekber," s arapskog Muharem Omerdić, *Islamska misao*, br. 13, 1979, str. 10-12.

310 Sa‘duddīn Mas‘ūd At-Taftāzāni (722-792. po H.), hanefijski pravnik i učenjak, autor najpoznatijeg komentara Nesefijevog *‘Aqā’ida*.

311 Najmuddīn Abū Ḥafṣ ‘Umar An-Nasafī (umro 538.po H.), autor kratkog djela *‘Aqā’id*, u kojem izlaže vjerovanje ehli sunneta onako kako je ono izraženo u maturidijskoj školi. Vidjeti En-Nesefi, *“Aka’idu’n-nesefi”,* preveo s arapskog i bilješke Muharem Omerdić, Glasnik VIS-a, br. 6, 1985, str. 668-687.

312 Ḫayālī Aḥmad b. Mūsā (umro 1465. godine u Bursi), autor poznate glose na Taftāzānijev komentar Nesefijevog *‘Aqā’ida*.

313 Muḥammad b. Aḥmad al-Qudūrī (972-1037), hanefijski pravnik, autor čuvenog djela *Muẖtaṣar*.

314 أبو بكر بن علي الحداد الزبيدي ، الجوهرة النيرة على مختصر القدوري، مكتبة حقانية، ملتان، باكستان، reprint izdanja شركة صحافية عثمانية iz 1301. h. g.

315 Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736 – 1739.*, preveli i priredili dr. Fehim Nametak i dr. Lamija Hadžiosmanović, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 1994., str. 33.; Michael Robert Hickok, *Ottoman Military*

ca utjecali i drugi autori, kao što je moguće da se prilikom pisanja *Minhadža* služio i drugim djelima, ali to nije naglasio, niti smo to prilikom obrade uspjeli pouzdano utvrditi.

4.4. Detaljan prikaz djela

Vlastiti prikaz sadržaja *Minhadža* do sada su dali samo Mehmed Handžić i Omer Mušić. Handžićev prikaz je vrlo kratak i bez puno kritičkog osvrta, dok je Mušićev prilično opširan, a nakon njega slijedi jedina kritička ocjena djela, čije su dijelove svi kasniji autori doslovno prepisivali. Mi ćemo u nastavku detaljno predstaviti djelo, parafrazirajući samo djelimično sadržaj pojedinih poglavlja i odsjeka, a dijelove zbog kojih je djelo posebno privlačilo pažnju ćemo u cjelosti prevesti. Za dijelove koji su integralno prevedeni, to je naznačeno u fusnotama. U fusnotama ćemo označavati i stranice rukopisa na kojima se nalaze pojedina razmatranja. Još detaljnije predstavljanje bi ovaj rad sadržajem i obimom izvelo iz zadatih okvira, ali se i na osnovu onoga što će biti predočeno može steći prilično zaokružena slika o djelu. Ponovno naglašavamo da nam je kao osnova služio primjerak iz Gazi Husrev-begove biblioteke, a da je tek u nekoliko navrata, zbog nekih sitnih razlika, upućeno na primjerak iz Orijentalnog instituta.

Administration in Eighteenth-Century Bosnia, Brill, Leiden, New York, Köln, 1997., str. 31.

4.4.1 Bilješke na početnoj stranici[316]

Na listu 1a prvo je suhom olovkom napisan broj 121. Potom je napisan naslov djela na arapskom jeziku: منهاج النظام في دين الاسلام, a malo niže lijevo, također na arapskom, suhom olovkom *„Konsultiraj ono što je napisao Handžić!“* (راجع ما كتبه الخانجي) Ispod je crvenom suhom olovkom napisano „Br. 912.“ U nastavku je, istim rukopisom kao i naslov, na arapskom jeziku napisano: *„Ovaj časni primjerak uvakufio, u ime Allaha Preuzvišenog, i predao ga čuvaru knjiga u Medresi Elči Ibrahim-paše u gradu Travniku 1289. (1872/73) godine nakon Hidžre onoga kojem pripada ponos i čast.“*

وقف هذه النسخة الشريفة لله العلي الأعلى و سلمها إلى حافظ الكتب في مدرسة ألچي إبراهيم باشا بلدة تراونيك سنة تسع و ثمانين و مائتين و ألف من هجرة من له العز و الشرف

Potom slijedi okrugli pečat sa tekstom na arapskom jeziku: *„Onaj kome je potrebna milost njegovog plemenitog Gospodara, Derviš Muhammed, sin Mustafe, sina hadži Mustafe, sina hadži Alije, sina Mahmudovog, sina hadži Alije, neka im se smiluje Allah Uzvišeni. (godina) 1289.“*

Ispod je pečat Medrese, sa ukrug složenim tekstom: *„Elči Ibrahimpašina (Fejzija) medresa u Travniku,“* vanjski krug ćirilica, unutrašnji latinica. U sredini pečata arapski tekst (na turskom): *„Travnička Elči Ibrahim-pašina Fejzija medresa, 1926.“*

Na lijevoj margini nevještom rukom ispisana dova na arapskom jeziku: *„U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog. Molim Te nurom Lica Tvoga, koji ispunjava Tvoj Arš i Tvojom moći, kojom si odredio sve glede svih Tvojih stvorenja, i*

---

316 Ilustracije, br. 15. – Rukopis Minhāğ GHB, fol. 1a.

Tvojom milošću koja obuhvata sve! Nema boga osim Tebe! O Ti, koji pružaš pomoć onima koji pomoć traže, pomozi mi!“

4.4.2. Uvodna razmatranja o djelu[317]

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog!

Hvala Allahu, koji nas je uputio na ono što voli i sa čime je zadovoljan. Mi ne bismo na pravom putu bili da nas Allah nije uputio[318]. Naredio nam je da to (upućivanje na pravi put) u djelo provedemo i glede onih koji to odbijaju i ne slijede, bilo da im to naredimo ili ih sabljom primoramo (na plaćanje džizje), onako kako to šerijat iziskuje. Salavat i selam našem poslaniku Muhammedu, kojeg je On odabrao, i njegovim bližnjima, koji su izbjegavali ono što je On zabranio.[319] Onaj kojem je Stvoritelj Allah potreban, Muhammed, muftija i kadija, Bosanac, Prozorac, neka ga Allah pomogne u onome u čemu pomoć traži, a sačuva ga od onoga što ga nagrđuje, veli: Pošto sam još od prije mnogo godina[320] i mnoštva ljeta po Hidžri Pečata vjerovjesnika zapazio slabost[321] u ratu naših vojski protiv nevjernika i poskliznuća (posrnuća)

317 Minhāğ GHB, fol. 1b. Ovaj odjeljak je integralno preveden.

318 Kur’an, Al-A‘rāf, 43.

319 U Minhāğ OIS, fol. 1b., poslije ovih riječi slijedi uobičajena fraza *ammā ba‘d* (أما بعد), u značenju *a potom*, kojom se prelazi sa uvodnog dijela na ono što je predmet govora, dok je ta fraza izostavljena u ovom rukopisu.

320 U ovom dijelu Prozorac skoro doslovno preuzima Pruščakove riječi, samo što ovaj navodi 1004. godinu i period od 20 godina u kojem je posmatrao nepravilnosti. Tekst poređen sa arapskim izdanjem: الاقحصاري، حسن كافي ، أصول الحكم في نظام العالم، تحقيق نوفان رجا الحمود، الجامعة الاردنية، عمان، 1986 م

321 Upotrijebljena riječ خلل koja ima značenja slabosti, razjedinjenosti, nezbijenosti redova, iskvarenosti, postojanje šupljina, rascjepa, pukotina. (عبد الله محمد ابن منظور ، لسان العرب، str. 1251.)

u poretku islamskih zemalja koja se odnose na praksu i politiku (upravljanje) – ne boje se sankcija svojih pretpostavljenih... – a pošto je Uzvišeni Allah rekao: „*Vi ste najbolji ummet...*“[322] – okrenuo sam se jednoga dana Onome koji je stvorio nebesa i zemlju[323] i Njegovoj mudrosti, pa su mi u srce došle riječi Uzvišenog: *„Allah je zaista na strani onih koji se Allaha boje i grijeha klone i koji dobra djela čine“*[324] i Njegove riječi „*O vjernici, ako se budete Allaha bojali, On će vam sposobnost darovati pa ćete istinu od neistine moći rastaviti*“[325] i shvatio sam da se sve to događa zbog nedostatka *taqwā*[326] i da je *taqwā* uzrok pobjede na ovome svijetu i uspjeha na oba svijeta. Došlo mi je tada da napišem *koristan sažetak* (مختصرا مفيدا) o toj temi, koji će biti dovoljan pametnima i voditi na ispravan put, podijeljen na tri poglavlja (باب pl. أبواب), od kojih će svako na početku sadržavati[327] ajet ili više njih i nekoliko odsjeka (فصل pl. فصول). Ukoliko zapamtiš te ajete, to će pomoći da se shvate važna pitanja i olakšat će da se izvedu ciljani zaključci, kako bi se time koristili svi vjernici[328] do Sudnjeg dana. Međutim, mijene vremena i udarci događanja (تصاريف الزمان و طوارق الحدثان) činili su da se selim iz mjesta u mjesto zbog rasplamsavanja vatri smutnji i izlijevanja oblaka iskušenja (التهاب نوائر الفتن و انصباب سحائب المحن), te ga (djelo) nisam uspio

322 Ali Imran, 110.

323 Parafraza 79. ajeta iz sure al-An‘ām.

324 An-Naḥl, 128.

325 Al-Anfāl, 29.

326 Terminom *taqwā* ćemo se detaljnije baviti u nastavku.

327 Ovdje završava fol. 1b.

328 Riječ “vjernici“ izostavljena u Minhāğ OIS.

sakupiti[329] sve dok na vlast nije došao onaj koji je stvorenja natkrilio sjenom pravde i blagodarnosti, čuvar teritorija islama, brisatelj tragova nevjerovanja i odmetništva razvijanjem (svojih) bajraka, najveći od svih vladara na horizontima, legitimni posjednik halifskog trona, onaj koji se istinski trudi da razapne šator sigurnosti i spokoja (سرداق الأمن و الأمان),[330] koji je oličenje (kur'anskih) riječi: *„Uistinu Allah naređuje pravednost i dobročinstvo"*[331]... Riječ je, naravno, o sultanu, sinu sultana, sina sultana,[332] sultanu Gazi Selimu Hanu, sinu Mustafa Hana, sina Ahmeda Hana, neka bajraci njegove države budu uvijek ovjenčani pobjedom i podrškom, a njegova veličina neka bude predmetom (Božije) pažnje i podrške, zarad časti Njegovog poslanika, Vjernog Muhammeda i njegove porodice i svih ashaba. Tada sam ga napisao i izdiktirao[333] na spomenuti način. Knjigu sam podijelio na Uvod, tri poglavlja i Završetak (Zaključni dio), pri čemu se svaki dio naslanja na drugi. Učinio sam to uprkos oskudnosti svojih resursa i nedostatnosti instrumentarija za ovu vrstu posla, kako bi djelo bilo sredstvo za postizanje pobjede nad svim neprijateljima i predmet pažnje vladarā i zapovjednikā (الأمراء), uputa onima koji se trude da budu upućeni i pomoć siromašnima i slabi-

---

329 Ovo „sakupiti" ide u prilog našoj tvrdnji da je Prozorac svjesno pravio sažetak tuđih djela, da nije u pitanju izvorno djelo, niti plagijat.

330 Kićeno izražavanje u skladu sa tadašnjom i ranijim tradicijama u pisanju.

331 An-Naḥl, 90. Kod Korkuta: „Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje, dobro čini..."

332 U Minhāğ OIS ovo „sinu sultana" navedeno samo jednom.

333 Ovo bi moglo biti dokaz da je Prozorac djelo uporedo diktirao nekome drugom kako bi dobio drugi primjerak.

ma.[334] Mada je malo po obimu, djelo je, obzirom da sadrži osnovna pitanja vjerovanja, rasprave o praktičnim pitanjima i pravednosti jako korisno i Arapima i nearapima.[335] Nazvao sam ga *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (منهاج النظام في دين الإسلام), *Islamski način postizanja poretka*. Allah je taj koji daje podršku i Uputu i Njega se treba držati. Bože, učini ga (ovo djelo) korisnim do Kijametskog dana.
(Djelo se sastoji od sljedećih cjelina)

Uvod (Muqaddima) – o djelimično slobodnoj volji, raspolaganju njome i njenoj (pravnoj) kvalifikaciji
Prvo poglavlje – o *jasnom putu i načinu (manhağ[336])* vjerovanja u Uzvišenog Allaha, podijeljeno u šest odsjeka

Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) vjerovanja u Uzvišenog Allaha
Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) vjerovanja u meleke, neka je sa njima mir
Treći odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) vjerovanja u knjige Uzvišenog Allaha
Četvrti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) vjerovanja u poslanike Uzvišenog Allaha
Peti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) vjerovanja u Ahiret
Šesti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) vjerovanja u određenje da je dobro i zlo od Uzvišenog Allaha

---

334 Jer će se jaki koji pročitaju ovo djelo bolje ophoditi sa njima!

335 Završetak fol. 2a, odnosno početak fol. 2b.

336 Termin *manhağ* ćemo u naslovima poglavlja i odsjeka prevoditi opisno kao *jasni put i način*.

Drugo poglavlje - O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā, sadrži devet odsjeka

Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā srcem

Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā jezikom

Treći odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā uhom

Četvrti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā okom

Peti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā rukom

Šesti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā stomakom

Sedmi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā spolnim organima

Osmi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā nogom

Deveti odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja taqwā koja se ne odnosi na određeni organ

Treće poglavlje: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja pravednosti, podijeljeno je na tri odsjeka

Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja pravednosti u odnosu prema Uzvišenom Allahu

Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja pravednosti u odnosu prema sebi, sadrži i nešto o medicini

Treći odsjek: O jasnom putu i načinu (manhağ) postizanja pravednosti u odnosu sa drugim ljudima[337]

Završni dio (Zaključni dio) - O cilju poretka i načinu njegovog postignuća

4.4.3. Uvod (Muqaddima) – o djelimično slobodnoj volji, raspolaganju njome i njenoj (pravnoj) kvalifikaciji

Kako smo to već objasnili, ovaj *Uvod* se navodi kao posebno Prozorčevo djelo, pri čemu nije jasno da li je nastalo prije *Minhadža*, pa u njega uvršteno, ili je, nakon nastanka *Minhadža*, izdvojeno i tretirano kao posebno. U svakom slučaju, djelimično se poklapa sa 6. odsjekom 1. poglavlja, pa je bilo umjesno objediniti ih, jer *Uvod* donekle tretira i pitanje određenja.

Uvod se bavi dokazivanjem da čovjek ima djelimično slobodnu volju, koja se može usmjeriti ka jednoj od dviju suprotnosti – djelima pokornosti ili grijesima. Kada ljudi ne bi imali djelimičnu mogućnost izbora, slanje poslanika i knjiga bi bilo besmisleno. Činjenica da je sve zapisano u Čuvanoj ploči (Levhi Mahfuzu) ne mora značiti da su robovi prinuđeni da to čine. Ilustrirajući to, veli: *„Pretpostavimo da Zejd zna sve što će uraditi Omer, pa to jednog dana zapiše na papir. Da li je Omer u svojim postupcima prinuđen od Zejda i ima li pravo da rekne Zejdu da je činio to što je činio zbog njegovog znanja i zbog toga što je on to zapisao? Omer je to uradio svojim izborom i voljom, a ne zbog toga što je to Zejd*

337 Završetak fol. 2b. Ovdje također završava integralni prijevod.

znao, želio i zapisao.[338]„ Nadalje navodi stvari za koje čovjek nije odgovoran, jer su mimo njegove slobodne volje. Takve su pomisao, greška, zaborav i činjenje pod prisilom. Potom sve to potanko objašnjava, te govori o namjeri (nijjetu), iskrenosti i pretvaranju u vršenju djela. Za određeno djelo se može dobiti višestruka nagrada ili kazna, ovisno o broju organa koji su u njemu učestvovali. Srce prije i poslije činjenja djela prolazi kroz 24 stanja, od kojih čovjek za 8 ne biva nagrađen niti kažnjen, za sedam biva nagrađen, a za 9 biva kažnjen. Potom nabraja ta stanja.[339]

Na kraju ovog dijela nabraja pravne kvalifikacije ljudskih djela, za koje veli da ih je sedam, iako, veli Prozorac, Birgivi Muhammed efendi kaže da ih je osam, jer dodaje i mufsid, ono što kvari određena djela. Djela za koja slijedi nagrada mogu biti farz, vadžib, sunnet i mustehabb, ako slijedi kazna onda su haram, ona za koja slijedi ukor (prijekor) su mekruh, za koja ne slijedi su mubah.[340]

4.4.4. Prvo poglavlje – o jasnom putu i načinu vjerovanja u Uzvišenog Allaha[341]

Kao dokaz da postoji šest temeljnih istina vjere, imanskih šarta, autor navodi ajete i hadis koji govore o tome, pa prelazi na pojedinačno razmatranje.

338 Fol. 3a.

339 Fol. 3b-6a.

340 Fol. 6b.

341 Fol. 7a.

4.4.4.1. Prvi odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u Uzvišenog Allaha[342]

Prije svega, treba vjerovati da Allah dž. š. postoji i da ima sva svojstva savršenstva, a da je čist od svih svojstava koja ukazuju na manjkavost. Svaki šerijatski obveznik (mukellef) koji pripada maturidijskom mezhebu (من كان من مذهب الماتريدية) dužan je znati 22 svojstva Uzvišenog Allaha. Potom govori o njihovoj podjeli i o svakom ponaosob. U nekim tvrdnjama se poziva na Sa'duddīna (At-Taftāzānīja), Ḫayālī Çelebīja i Ebu Hanifin *El-Fikhu-l-ekber*.[343]

4.4.4.2. Drugi odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u meleke, neka je sa njima mir344

„Treba vjerovati da postoje meleki Uzvišenog Allaha, koji imaju svojstva njima primjerena (لائقة) koja treba znati svaki vjernik koji priznaje Božiju jednoću," veli Prozorac. Potom obrazlaže ta svojstva i govori o odabranim melekim i njihovim zadaćama. Meleki nemaju ljudske potrebe i osobine, odabrani ljudi su bolji od odabranih meleka, a obični ljudi od običnih meleka. Šejtan ne spada u meleke, iako autor navodi i mišljenje mufessira Al-Bayḍāwīja,[345] koji se, tumačeći

342 Od 7a-9a.

343 Detalje smo iznijeli u dijelu koji se bavi izvorima korištenim pri pisanju djela.

344 Fol. 9a-9b.

345 Al-Qāḍī 'Abdullāh b.'Umar al-Bayḍāwī (umro 685/1286), autor tefsira *Anwār at-tanzīl*; za navedenu tvrdnju vidjeti ناصر الدين عبد الله ابن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي ، انوار التنزيل واسرار التاويل، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1998 I, str. 71.

34. ajet iz sure al-Baqara poziva na Ibn ʻAbbāsa i veli da postoji grupa meleka zvana džini, koja jede, pije, rađa i biva rođena, a šejtan je jedan od njih.

4.4.4.3. Treći odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u knjige Uzvišenog Allaha[346]

Treba vjerovati da postoje Božije knjige, objavljene posredstvom meleka Džibrila poslanicima na zemlji, koje imaju osobine koje im priliče, a koje svaki vjernik treba znati. Sve su istina, sve su sačinjene od glasova i slova stvorenih i nastalih, kako to kao ispravno odabiru Saʻduddīn (At-Taftāzānī) , u *Tumačenju Akaida* i Ḫayālī Çelebī u svojoj *Glosi* i sve imaju poredak i strukturu od Boga određenu. Naša knjiga Kur'an ima i neke posebne osobine, kakve su da je derogirao neke odredbe pređašnjih knjiga i da njegove odredbe važe do Sudnjeg dana. Knjiga ima 104, četiri kitaba i 100 suhufa, koji su objavljeni kako slijedi: 10 Ademu a.s., 30 Idrisu a. s., 10 Ibrahimu a. s. i 50 Šitu a. s.

4.4.4.4. Četvrti odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u poslanike Uzvišenog Allaha[347]

„Trebamo vjerovati u sve poslanike i vjerovjesnike koji su postojali i koji su imali osobine koje im priliče," veli Prozorac. Potom nabraja te osobine i objašnjava svaku pojedinačno. Prvi poslanik je bio Adem a.s., a posljednji Mu-

346 Fol. 9b-10a.

347 Fol. 10a-11b.

hammed a.s. Između njih je bilo mnogo poslanika čiji broj zna samo Allah dž.š.. Po slabim predajama, bilo ih je 124 hiljade, odnosno 224 hiljade. Naš poslanik se od ostalih izdvaja nekim svojstvima, najbolji je, posljednji je, poslat je svim ljudima i džinima. Potom govori o različitim čudesnim djelima poslanika i drugih ljudi i onima koja se doimaju takvima a to nisu, imenujući ih i definirajući (معجزة و إرهاص و كرامة و معونة و استدراج و إبانة).

4.4.4.5. Peti odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u Ahiret[348]

Trebamo vjerovati da je Sudnji dan istina i da će se neopozivo dogoditi... Sve što ima dušu, ljudi, životinje, meleki i džini će umrijeti. Sve će biti uništeno, ostat će samo Allah dž.š. Zatim će Allah oživjeti sve što ima dušu... Iz dženneta će doći buraci i odore poslanicima, evlijama, ulemi koja se vladala u skladu sa svojim ilumom, dobrima koji su u tome bili potpuni, pa će uzjahati i doći ispod Arša, pa će im biti naređeno da uđu u Džennet. Nepokorni vjernici, čija tevba nije primljena ili su umrli bez nje, biće proživljeni nagi i osjetiće strahote. Ako im Allah ne oprosti ili ih ne obuhvati šefa'at, ući će u Džehennem i biće kažnjeni u skladu sa svojim grijehom, a potom će, Allahovim dopuštenjem, dobiti šefa'at Božijeg poslanika, a zbog svoga imana, pa će biti izvedeni iz vatre i uvedeni u Džennet, ali će se razaznavati po tragovima (na licu) među džennetlijama koji nisu ulazili u vatru...Kafiri i šejtani će biti proživljeni nagi, žedni i gladni, osjetiće stra-

348 Fol 11b-12b.

hote Kijameta, a zatim će zbog svoga nevjerovanja vječito u Džehennem, gdje će biti kažnjavani, neće umirati niti izlaziti...Životinje će biti proživljene i sakupljene kako bi sa ljudima i međusobno izmirile dugovanja, a potom će biti pretvorene u prašinu. U Džennet će ući samo njih deset: deva Salihova a.s., tele Ibrahimovo a.s., ovan Ismailov a.s., krava Musaova a.s., riba Junusova a.s., mrav Sulejmanov a.s., Belkisin hudhud (pupavac), Kitmir Spavača iz pećine, jahaća životinja Uzejrova a.s. i deva Muhammedova a.s.

4.4.4.6. Šesti odsjek: o jasnom putu i načinu vjerovanja u određenje da je dobro i zlo od Uzvišenog Allaha[349]

Sastoji se od toga da vjerujemo da je Allah u pravječnosti (ezel) odredio šta će biti, i dobro i zlo, i zapisao ga u Levhi Mahfuzu...Činjenica da je zapisano ne znači da je rob prinuđen to činiti...Potom navodi niz ajeta koji govore o tome da je sve od Allaha dž.š. Poslije toga navodi niz pitanja kojima se dovodi u pitanje određenje i odgovara na njih. Pri kraju ovog odsjeka definira iman i islam kao jednu te istu stvar kod Maturidija i Eš’arija, a to je vjerovati srcem i potvrditi jezikom (أن يصدق بالجنان و يقر باللسان). Na kraju daje pregled svih šartova, njih 33.

Na samom završetku definira *dīn, millet, šer‘ i šerijat* (الدين و الملة و الشرع و الشريعة), veleći da su po nekim autorima, poput Ḫayālī Çelebīja, istoznačni i uključuju sve propise koje je donio Muhammed a.s. , bilo da se odnose na vjerovanje ili na djela. Po nekima autorima, poput Birgivija, veli on, dio

349 Fol. 12b-15b.

propisa koji se odnose na vjerovanje naziva se dīn i millet, a dio koji se odnosi na djela šer‘ i šerijat. Po nekima, koje ne navodi, dīn je vjerovanje u ono što je donio Muhammed a.s., millet neodvajanje od zajednice koja je privržena tom vjerovanju, šer‘ su pitanja koja se tiču djela, a šerijat je vršenje tih djela. (و عند البعض الدين هو الاعتقاد بما جاء به النبي عليه السلام من عند الله و الملة عدم الافتراق من الجماعة التي على هذا الاعتقاد و الشرع هو المسائل المتعلقة بالأعمال و الشريعة العمل بها)

4.4.5. Drugo poglavlje: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā[350]

Svakako da je među terminima koji se frekventno ponavljaju u ovom djelu najvažniji *taqwā* (التقوى). Riječ *taqwā* potiče od korijena *waqā (وقى)* u značenju (sa)čuvati, (za)štititi, izbjegavati.[351] Taqwā se kod nas uglavnom prevodi sa bogobojaznost,[352] u novije doba kao svijest o Bogu. Obzirom da se autor u djelu najviše poziva na Birgivijevo djelo *Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya*, posebno u dijelovima u kojima govori o načinima postizanja taqwā, očito je da se i njegovo poimanje taqwā podudara sa Birgivijevim, pa ćemo ovdje navesti pregled Birgivijevih razmišljanja o ovom pojmu. U trećem poglavlju djela *Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya* on taqwā tretira na tri načina. Prvo govori o vrijednosti taqwā i želi navesti sve ajete koji o tome govore, ali nalazi da ih je preko 150. U 40

350 Počinje od fol. 15b.

351 لسان العرب ، عبد الله محمد ابن منظور, str 4901.-4902. Muftić (Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, str. 1664) navodi značenja (o)čuvati, (sa)čuvati, (pri)paziti na, osigurati, obezbjediti, izbjeći, spriječiti, sačuvati se od.

352 Muftić (nav. djelo i str.) za riječ taqwā navodi samo *„bogobojaznost, pobožnost, religioznost."*

se taqwā izričito naređuje. Izostavio je ponovljene, a one koje donosi ne navodi po redu kojim su navedeni u Kur'anu, već na osnovu njihovog značenja. Potom se kraće osvrće na njih, a onda navodi hadise o taqwā, da bi nakon toga iznio tumačenje pojma taqwā. Po njemu on jezički znači krajnje čuvanje, a u šerijatu ima dva značenja. Općenito je značenje čuvanje od i izbjegavanje onoga što šteti na onome svijetu. Sam Prozorac na početku ovog poglavlja definira taqwā doslovno navodeći Birgivija i veli: *„Taqwā je čuvanje od i izbjegavanje svega što šteti na Ahiretu*." Birgivi nastavlja pa veli da je to jako široko i obuhvata mnoštvo stvari, počev od širka pa do izbjegavanja svega što nas unutra zabavlja od Istine. Posebno značenje, koje se podrazumijeva u šerijatu kada se ne specificira drugačije i kada nema indicija za drugo, jeste čuvanje duše (nefsa, odnosno samoga sebe) od svega čijim se činjenjem zaslužuje kazna, što se odnosi prije svega na velike grijehe, kojih po nekima ima 777, ali i na male, jer se istinska taqwā, po hadisu,[353] postiže tek kad se ostave i sitni grijesi iz opreznosti da se ne počine veliki.[354] Treća vrsta govora kod Birgivija jeste o načinima postizanja taqwā,[355] pa govori o 9 vrsta postizanja taqwā: srcem, jezikom, uhom, okom, rukom, stomakom, spolnim organima, nogom i postizanju taqwā koje se ne odnosi na određeni organ, a sve to Prozorac, kako vidimo, vjerno slijedi. Po ovom shvatanju taqwā radi se, jednostavno rečeno, o *čuvanju*

---

353 Navode Tirmizi, Ibn Madže i Hakim.

354 محمد بن پير علي البركوي، الطريقة المحمدية في بيان السيرة النبوية الأحمدية، شرف الدين الكتبي و أولاده بومباي، بدون تاريخ str. 33-39.

355 Nav. djelo, str. 39-184.

od svega (=izbjegavanju svega) što će ugroziti naš odnos sa Allahom dž. š., što će se ispriječiti između nas i Boga, i *čuvanju svega* (=prilježnom prakticiranju, pridržavanju svega) što će taj odnos unaprijediti, što će se ispriječiti između nas i Božije kazne. Takvim pristupom postižemo posvemašnju *očuvanost (taqwā)* i potvrđujemo da osjećamo istinsko *strahopoštovanje* prema Bogu, odnosno *bogobojaznost*.

Iz svega navedenoga, a posebno iz sadržaja drugog poglavlja *Minhadža*, jasno je da je Prozorac ogromnu većinu sadržaja u ovom dijelu preuzeo upravo iz ovog Birgivijevog djela. Nakon definicije taqwā, on prelazi na izlaganje načina njenog postizanja.

4.4.5.1. Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā srcem[356]

Srce treba očistiti od svih loših osobina i ukrasiti svim pohvalnim...Loših osobina koje se odnose na srce ima 60, od kojih je pet osnovnih: neznanje, kukavičuk, pohlepa, škrtost i nepravednost, nasilje, zulum (الجهل و الجبن و الحرص و البخل و الظلم)...Svaka od njih se grana na više drugih, koje se u nastavku definiraju i razrađuju, te se upozorava na njihove pogubne posljedice i ukazuje na načine njihovog odstranjivanja. Potom spominje pozitivne osobine, a one su suprotnosti onima lošim. I one se granaju, a svaki ogranak je suprotan onome kod negativnih. Na kraju veli da je zbir svih negativnih svojstava 128, a zbir pohvalnih svojstava 168, pa ih uporedo donosi u vidu tabele. Nakon toga navodi negativne osobine koje nemaju sebi suprotne pozitivne,

356 Fol. 16a-46b.

pa pozitivne koje nemaju sebi suprotne negativne. Ovaj odsjek završava riječima: *„Sve spomenute moralne osobine svrstane pod mudrost, hrabrost, čednost i pravednost preuzete su iz djela Mīzān al-'amal od Imama Gazalija, neka mu je rahmet, a većina mimo njih iz djela Aṭ-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya i njegovih komentara, uz sažimanje broja dokaza."*

4.4.5.2. Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā jezikom[357]

Jezik treba čuvati od izgovaranja bilo čega što ne treba. Uzvišeni veli: *„On ne izusti ni jednu riječ, a da pored njega nije prisutan Onaj koji bdije."*[358] Od Enesa r.a. se prenosi da je Božji poslanik rekao: *„Iman jednog Božijeg roba neće biti ispravan dok mu ne bude bilo ispravno srce, a srce mu neće biti ispravno dok mu ne bude ispravan jezik."*[359] Jasno je da je ništavno sve unutarnje kojem proturiječi ono izvanjsko (što se ne iskazuje djelima). Postoji 70 stvari koje nije dozvoljeno izgovarati, veli Prozorac. Neke od tih stvari su kufr, laž, pri čemu navodi i slučajeve kada je ona dozvoljena, ogovaranje, prenošenje tuđih riječi, izrugivanje, proklinjanje, vrijeđanje, naricanje, pjevanje, odavanje tajne, naređivanje lošeg a sprečavanje dobroga, grubost u govoru, istraživanje tuđih mahana, započinjanje razgovora od strane neznalice u prisustvu učenoga, govor za vrijeme ezana, govorenje za vrijeme hutbe, govor u nužniku (za vrijeme obavljanja nužde), govor

357 Fol. 46b-56a.

358 Qāf, 18.

359 Prenose Ahmed i Bejheki.

u toku spolnog općenja, upućivanje dove protiv muslimana, moliti za nevjernika ili nasilnika da mu se produži vijek i da postigne što želi, a ne uvjetovati to njegovim vjerovanjem, pravednošću i popravljanjem, traženje upravne ili sudske funkcije, traženje uprave nad vakufima, traženje uloge izvršitelja oporuke ili tutora nad siročetom...Na kraju daje tabelarni pregled ovih pogubnih stvari, veleći da one dostižu 90 i više.

4.4.5.3. Treći odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā uhom[360]

Potrebno je izbjegavati sve pogubne stvari vezane za uho i Prozorac nabraja više njih, među kojima su npr. slušanje bilo čega što nije dozvoljeno govoriti, izuzev ako postoji prijeka potreba za to i svojevoljno slušanje pjevanja. Treba izbjegavati slušati učenje Kur'ana osobe koja pogrešno uči bez tedžvida. Takva osoba se mora spriječiti ako će to biti djelotvorno, a ako ne onda treba ustati i otići. Nadalje spominje da je zabranjeno i to da kadija ne obraća pažnju na riječi stranaka u sporu ili muftija na riječi onoga ko traži fetvu, onaj na položaju na pritužbu onoga kome je nepravda učinjena...

4.4.5.4. Četvrti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā okom[361]

Najveća pogreška koja se okom može počiniti je gledati u tuđa stidna mjesta. Ovdje autor obrazlaže granice avre-

360 Fol. 56b-57a.

361 Fol. 57a-58a.

ta, u zavisnosti od osobe, uzrasta itd. Nadalje govori o situacijama u kojima je dozvoljeno gledati tuđi avret. U pogubne stvari koje se mogu počiniti okom spada i posmatranje griješenja i loših djela bez potrebe, prezrivo gledanje slabih i nemoćnih, gledanje u tuđu kuću kroz pukotinu na vratima...U namazu je pokuđeno zatvarati oči, kao i na svakom mjestu na kojem se mora gledati. Loše stvari koje nastaju nekorištenjem očiju su zatvaranje očiju u namazu, koje je mekruh, zatvaranje očiju svugdje gdje je potrebno da budu otvorene, kao što je slučaj sa odlaskom na džumu i u džemat, sa suđenjem i sl...

4.4.5.5. Peti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā rukom[362]

Treba izbjegavati sve pogubne stvari koje se čine rukom, kakve su bespravno ubijanje i ranjavanje sebe ili drugoga. Također je zabranjeno oteti tuđe, otuđiti ratni plijen, ukrasti, prisvojiti radi ličnog korištenja sredstva od zekata, desetine, zavjeta, sadekatu-l-fitra, keffareta i nađene stvari, slikanje životinja (živih bića), dodirivati ono što je zabranjeno ili pokuđeno gledati, bilo da pripada muškarcu ili ženi, bez prijeke potrebe, iako je dozvoljeno rukovati se sa staricama, ako je se sigurno da to neće izazvati strast; zabranjeno je i odstranjivanje lošeg djela (stvari) sječenjem, razbijanjem, paljevinom ili potapanjem ili bacanjem tamo gdje će biti nedostupno, igranje šaha, sviranje svih instrumenata osim običnog defa, i to na svadbi, i osim bubnjeva boraca, hadžija i karavana. Tu su,

362 Fol. 58a-59b.

nadalje, zavađanje životinja i izazivanje na borbu, zastrašivanje muslimana potezanjem oružja i sl., brijanje glave kod žena i brade kod muškaraca, uzimanje i davanje mita. Što se tiče loših djela koja se čine ustezanjem od korištenja ruke, tu su npr. neprolijevanje alkohola, nebrisanje slika životinja, neuzimanje nađene stvari i nahočeta u situaciji kada se strahuje da bi mogli stradati, nespašavanje imetka od propasti u požaru, poplavi, padu. Dokazi za sve ovo, veli Prozorac, mogu se naći u dužim djelima (المطولات *muṭawwalāt*)[363] koja se opširnije bave ovom problematikom.

4.4.5.6. Šesti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā stomakom[364]

Nakon citiranja ajeta *„O vjernici, jedni drugima na nedozvoljen način imanja ne prisvajajte, - ali, dozvoljeno vam je trgovanje uz obostrani pristanak,“*[365] Prozorac definira ovu vrstu taqwā kao uzdržavanje od svih pogubnosti koje se mogu počiniti stomakom. Tu je, prije svega, unošenje u njega bilo čega što je samo po sebi ili zbog nečega drugog haram. Slijede, između ostaloga, jedenje imetka siročeta, jedenje više nego što je potrebno da se zasiti, ako se nema namjera postiti sutrašnji dan ili učiniti da se gost ne postidi, jedenje bilo čega štetnoga za tijelo, jedenje iz zlatnih i srebre-

363 Korištenje termina (*muṭawwalāt* المطولات) koji označava djela u punoj dužini, za razliku od sažetaka (*muḫtaṣar*), potvrđuje tezu da je Prozorac imao namjeru napraviti sažetak više djela.

364 Fol. 59b-60b.

365 An-Nisā’, 29.

nih posuda, jedenje i pijenje lijevom rukom, siječenje mesa i sl. nožem ako to nije potrebno...Grijesi koji se mogu postići nekorištenjem stomaka su nejedenje i nepijenje zbog kojih se umre ili oboli ili oslabi u tolikoj mjeri da se ne može doći na džumu i u džemat i vršiti drugi vadžibi i sunneti.

4.4.5.7. Sedmi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā spolnim organima[366]

Potrebno je čuvati se bluda i homoseksualizma. Zabranjeni su također sodomija, općenje sa ženom u hajzu i nifasu, vršenje nužde na putu ili u hladu u koji se ljudi sklanjaju, mokrenje u stajaću vodu. Grijesi koji se mogu počiniti nekorištenjem spolnih organa su potpuno izbjegavanje općenja sa suprugom, nečuvanje od mokraće (na odjeći), neobrezivanje bez opravdanog uzroka. I za ove grijehe se dokazi mogu pronaći u opširnijim djelima.

4.4.5.8. Osmi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā nogom[367]

Ovaj vid taqwā se postiže izbjegavanjem odlaska na mjesta gdje se griješi radi griješenja ili posmatranja. U ovu vrstu grijeha spadaju i odlazak u džihad ili na opasno putovanje bez dozvole roditelja, bježanje od kuge ili ulazak tamo gdje ona vlada, hodanje po kaburima, da žene prate dženazu, *odlazak zulumćarima i zapovjednicima našega doba i kadija-*

366 Fol. 60b-61a.

367 61a-62a.

ma bez potrebe. Pokuđeno je na časna mjesta ulaziti lijevom nogom, a na mjesta poput nužnika i kupatila desnom nogom. Grijesi zbog nekorištenja nogu su, između ostaloga, neodlazak na džumu i u džemat, na učenje i podučavanje, na hadž i u džihad i na vršenje farzova, neodlazak na gozbu na koju smo pozvani a na kojoj nema nedopuštenih stvari, neustajanje da se pomogne onaj kome se čini nepravda, nespašavanje čovjeka ili imetka ako je to moguće bez štete po samoga sebe, ženino nesluženje muža, nesluženje roditelja, neispunjavanje valijine zapovijesti od strane podanika.

4.4.5.9. Deveti odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja taqwā u stvarima koje se ne odnose na određeni organ[368]

U ovom odsjeku Prozorac, među ostalim, nabraja ples, koji definira kao ritmično kretanje, oblačenje svile, kidanje rodbinskih veza, ženino uznemiravanje i oponiranje mužu i obrnuto, otvaranje usta pri zijevanju, sihr, jahanje žena na sedlu bez opravdanog uzroka(!), namjerno izostavljanje namaza, koje je najveći od svih velikih grijeha. Tu su, dalje, neravnanje safova, nedavanje zekata, koje također spada u velike grijehe, bježanje sa bojnog polja ako nevjernici nisu više nego dvostruko brojniji od muslimana, zaboravljanje naučenog iz Kur'ana, držanje psa osim za lov, čuvanje stoke i iz straha od lopova i sl. U ovu kategoriju spadaju i davanje sadake onome za koga se zna da je rasipnik ili će je potrošiti u zabranjeno, zatvaranje slavuja u kafes, nebrijanje glave i stidnih mjesta, nepodrezivanje noktiju i brkova i nečupanje

368 Fol. 62a-64b.

pazuha[369] ili odgađanje navedenoga više od 40 dana...Dokazi za sve ovo, i ovdje veli Prozorac, mogu se naći u opširnim djelima.

4.4.6. Treće poglavlje: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti[370]

Pravednost (al-ʻadāla العدالة) se na početku ovog poglavlja definira kao ispravan i ustrajan hod putem Istine (هي الاستقامة على طريق الحق), što se postiže izbjegavanjem po vjeri zabranjenog. To je stroga dužnost (farz). Ovdje autor navodi 90. ajet sure an-Naḥl, koji je naveo i u uvodnom dijelu i riječi Ibn Mesʻūda: *„Ajet u Kur'anu koji u najvećoj mjeri sadržava šta je dobro, a šta loše je ovaj ajet."*

4.4.6.1. Prvi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu prema Uzvišenom Allahu[371]

Pravednost u odnosu prema Allahu dž.š. se očituje u davanju prednosti onome što je se dužno prema Allahu dž. š. nad vlastitom dobrobiti, davanje prioriteta postizanju Njegovog zadovoljstva nad vlastitim prohtjevima i odricanje od svih zabranjenih stvari i posvećivanje bdijenju nad svim zapovijedima. Prozorac zatim ponavlja dužnosti spomenute u

369 U hadisu koji prenose Buharija, Muslim, Ahmed, Darektuni, Ibn Madže, Tirmizi i dr., a koji govori o higijenskim mjerama je za odstranjivanje dlaka ispod pazuha upotrijebljen izraz „čupanje." U razgovoru sa jednim kolegom iz Čada, prije nekih 25 godina, saznao sam da se oni doslovno pridržavaju ovog sunneta!

370 Fol. 64b.

371 Fol. 64b-68a.

prvom poglavlju, kakve su iman, namaz, post, zekat, hadž, sadekatu-l-fitr, zavjeti, kurban, keffareti i izbjegavanje griješenja. Kada je namaz u pitanju, prvo treba vidjeti ima li propuštenih, pa ih nadoknaditi...Isto treba uraditi i sa postom, keffaretima, zekatom, sadekatul-fitrom, zavjetima, kurbanom i nadoknaditi propušteno, bez varke (بلا حيلة), a potom ih redovno, u skladu sa šerijatom, izvršavati. Isto je i sa hadžom.

Potom se treba iskreno pokajati za druge grijehe, kakvi su blud, homoseksualizam, laž, pijenje alkohola, odlučujući da ih više ne činimo iz straha od Allaha. Nadalje, treba se kloniti riječi kojima se upada u kufr i od malih i velikih grijeha, o kojima je bilo riječi u prethodnom poglavlju. U okviru pravednosti u odnosu prema Allahu dž.š., autor spominje pouzdanje u Njega, strpljenje, zahvalnost, odijevanje na halal način stečenim, zadovoljstvo Allahovom odredbom, jedenje i pijenje na halal način stečenoga. Iza toga, uz varijacije, spominje mnoge osobine koje su spomenute u prethodnom poglavlju, te navodi mnoštvo ajeta i hadisa.

4.4.6.2. Drugi odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu prema sebi, sadrži i nešto o medicini[372]

Ova pravednost se očituje u nastojanju da čovjek sačuva sebe od svega što ga vodi u propast. Dužni smo čuvati tjelesno zdravlje (صحة أبداننا). Jedući ga čuvamo od bolesti gladi, pijući od bolesti žeđi, odjećom od bolesti hladnoće. Galen[373] (جالينوس) je rekao: *„Izbjegavaj troje, a drži se četvero-*

372 Fol. 68a-73b.

373 Glasoviti rimski ljekar i filozof grčkog porijekla, često se navodi kao primjer

ga, neće ti trebati liječnik: izbjegavaj prašinu, dim i smrad, a drži se masnoga, slatkog, kupatila i mirisa.“ Također veli da ne treba trpiti glad. Ko se prejeo za večeru, pa želi spavati, treba tijelo protresti laganim pokretima, kako bi se hrana spustila sa prelaska iz ždrijela u želudac i ustalila se na dnu... Ko želi biti zdrav, na kraju svakog dana treba isprazniti ostatke varenja, posebno ko želi spavati. Kupanje je poželjno svaka tri dana, jer iz dubine organizma izvlači razne smjese do kojih ne mogu doprijeti lijekovi...Svakog mjeseca jednom ili dva puta želudac treba isprazniti povraćanjem...Ne treba jesti ništa tvrdo što zubi ne mogu samljeti, jer ga želudac neće moći svariti...Ne treba pretjerivati sa spolnim općenjem, jer je po srijedi tečnost života koju time prosipa u maternicu...... Kod jedenja, pijenja, spavanja, buđenja, kretanja, mirovanja, općenja i drugoga treba uvažavati navike, jer su navike druga ljudska priroda (طبيعة ثانية)...Liječnici Perzijanci, Rimljani i Indijci su složni da se sve bolesti rađaju iz šest stvari: pretjeranog općenja, malo spavanja noću, puno spavanja danju, zadržavanja mokraće, pijenja vode u gluho doba noći i unošenja hrane na hranu...Hljeb je posebno koristan. Alejhisselam je, kako to navodi Prozorac, rekao: *„Poštujte hljeb, jer je on jedna od lijepih stvari kojima ste opskrbljeni* اأكرموا الخبز فانه من طيبات الرزق*!“*[374] Također je rekao: *„Ne konsultirajte se ni sa kim ko u kući nema brašna!“*[375] Prozorac navodi i hadis o

mudrosti i pripisuju mu se mnoge izreke.

374 Nismo pronašli hadis koji glasi ovako, ali Taberani prenosi sličan hadis koji glasi: „Poštujte hljeb, jer ga je Allah spustio iz nebeskih blagoslova (kiše koja pada sa neba) i izveo iz zemaljskih blagoslova (plodnog tla)...“

375 Nismo pronašli kao hadis, ali se ove riječi pripisuju Imamu Šafiji.

riži: *„U svemu što niče iz zemlje su bolest i lijek, a u riži lijek bez bolesti.“*[376] Navodi i navodne hadise o tome da je najbolja hrana na dunjaluku i ahiretu meso, te o tome da je govedina bolest, a goveđi loj lijek. O patlidžanu navodi hadis: *„Patlidžan je lijek za svaku bolest, a u njemu nema bolesti.“*[377] Po drugom navodnom hadisu, jelo treba početi sa solju, jer ona povećava mozak, a mozak povećava pamet....U nastavku spominje, uz ostalo, i sir, orahe, med, za koji hazreti Alija navodno preporučuje: *„Ko bude jako bolestan, neka od mehra svoje žene uzme dirhem i kupi meda, koji će pomiješati sa kišnicom, to će mu biti lijek!“* Također spominje i grožđice, šipak, jabuke, dunje, lubenice, grožđe, vodu, sirće, ćurekot. U nastavku govori i o koristi mirisnih tvari, štetnosti sjedenja na suncu, o različitim bolovima i njihovom liječenju. Ovaj odsjek je najviše potkrijepljen hadisima, od kojih su ogromna većina lažni ili slabi.

4.4.6.3. Treći odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu sa drugim ljudima[378]

Ovo je ključni odsjek glede svrstavanja knjige u žanr savjeta vladarima i upravljanja državom. Stoga će biti integralno preveden. U ovom odjeljku je najviše sadržaja preu-

376 Ni ovaj hadis nismo pronašli. Ibn al-Qayyim u djelu *„Aṭ-ṭibb an-nabawī“* kaže da je ništavan (knjiga na arapskom jeziku u elektronskom obliku skinuta sa www.al-eman.com (link aktivan 15.1.2011.) http://www.al-eman.com/booksD/DownloadFolder/altebAlnabawy.exe

377 U nav. djelu Ibnul-Kajjim spominje sličan lažni hadis: „Patlidžan je (lijek) za ono za što se pojede.“

378 Fol. 73b-89b. Integralno prevedeno.

zeto iz Kafijevog djela *„Uṣūl al-ḥikam,“* na što ćemo mjestimično ukazati.

Treći odsjek: O jasnom putu i načinu postizanja pravednosti u odnosu prema Njegovim - neka je uzvišen – stvorenjima

Ova pravednost se sastoji od vjernosti (lojalnosti, privrženosti النصيحة), iskrenog savjetovanja i nepribjegavanja izdaji ni u sitnim ni u krupnim stvarima i od pravičnog i uravnoteženog odnosa (الإنصاف) u svakom pogledu. Ni prema kome ne treba loše postupiti, ni riječju, ni djelom, već se treba voditi namjerom da se postigne zadovoljstvo Uzvišenog Allaha. Pošto je, međutim, među njima (ljudima) došlo do rasula (narušavanja ravnoteže, nesklada, poremećaja, الاختلال)[379] i do migracije u grad koja se događa već mnogo godina, nužno je razjasniti uzroke, kako bi ih sultan, a potom i njegovi zastupnici (وكلاؤه) odstranili, da bi onda svi ljudi bili kako treba i bili pravedni jedni prema drugima. Kako to veli Ardešir Babek:[380] *„Kada vladar ne mari za pravednost, podanici ne mare za pokornost“* ili *„Nema vlasti niti vladara bez ljudstva (ljudi, pristalica), a nema ljudstva bez imetka (finansijske moći), a nema imetka bez urbanizacije (nastanjenosti i izgrađenosti), a nje nema bez podanika, a podanika nema bez pravednosti i lijepog upravljanja (حسن السياسة).“* Tri su uzroka narušavanju ravnoteže i migraciji. Prvi je zapostavljanje pravednosti

379 Muftić (Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik,* str. 403.) navodi značenja poremećaj, nered, nenormalnost, nepravilnost, deformacija)

380 Ardešir I Babek ili Papak /krajem 2. i početkom 3. stoljeća/, osnivač sasanijske dinastije, primjer uspješnog vladara. Citat postoji i kod Kafija, حسن كافي الاقحصاري، ، أصول الحكم في نظام العالم، تحقيق نوفان رجا الحمود، الجامعة الاردنية، عمان، 1986 م str. 22.

i zavođenja reda lijepim načinom vladanja. Ovo je uzrokovano time što se stvari (odgovorni poslovi) ne povjeravaju onima koji su ih dostojni[381] (إلى اهلها , aluzija na 58. ajet u suri An-Nisā'), iako je to nužno po riječima Uzvišenog: *„Njegovi zaštitinici su samo oni koji su bogobojazni...“*[382] i (Poslanikovim) riječima a. s.: *„Najdostojniji da rukovode mojim ummetom su oni koji se odlikuju sa taqwā* (إن أولى الناس بأمتي المتقون).*“*[383] Taqwā i pravednost se ne postižu bez znanja, a kako i bi kada je onome ko ih želi postići potreban kao vodič neko drugi. To (taj vodič) može biti neznanje, a ono je tmina u kojoj čovjek ne može stići do onoga što traži bez svjetlosti. Ako, pretpostavimo, i stigne, biće to s mukom i poteškoćom, što nije bez opasnosti i poniženja. Vodič mu može biti i vlastiti nefs, a on, po riječima Uzvišenog, *„navodi na zlo.“*[384] Može to biti i šejtan, a on je čovjekov neprijatelj, a tražiti pomoć od neprijatelja je ludost, jer Uzvišeni veli *„ Šejtan je, uistinu, vaš neprijatelj, pa ga takvim i smatrajte!“*[385] I razum može biti vodič, a naša vjera je zasnovana na prenesenim tekstovima, a ne na podudarnosti sa razumom. Vodič mu može biti i čovjek kakav je i sam i ne može biti siguran da ga on neće navratiti na zlo. Pošto ga neprijatelji kakvi su dunjaluk, nefs i šejtan, bio on iz reda ljudi ili džina, ne ostavljaju na miru, sultan, ako želi postaviti ko će raspolagati njegovim podanicima, mora izabrati

---

381 حسن كافي الاقحصاري، أصول الحكم في نظام العالم، str. 18.

382 Al-Anfāl, 34. Kod Korkuta: „Čuvari njegovi treba da budu samo oni koji se Allaha boje.“

383 Prenose Hakim, Taberani, Bejheki, te Buhari u djelu «Al-Adab al-Mufrad.“

384 Yusuf, 53. Kod Korkuta: „tä duša je sklona zlu.“

385 Fāṭir, 6.

najučenijeg i najbogobojaznijeg, kako to veli Uzvišeni Allah, navodeći Musaove a. s. riječi: *„I podaj mi za pomoćnika iz porodice moje, Haruna, brata mog; osnaži me njime i učini drugom u zadatku mome, da bismo Te mnogo hvalili i da bismo Te mnogo spominjali."*[386] Treba gledati nekoga ko u prvi plan stavlja svoje prijateljstvo prema njemu, a to je onaj ko ima šest svojstava: 1. razum (العقل), jer nema dobra u prijateljstvu budale, 2. lijep ahlak (حسن الخلق), jer nema koristi u prijateljstvu onoga ko se ne može kontrolirati u srdžbi i strasti. 3. ispravnost (الصلاح), jer nema koristi u prijateljstvu griješnika (الفاسق), pošto se onaj ko čini velike grijehe ne boji Allaha, a za onoga ko se ne boji Allaha ne možemo biti sigurni da nam neće prirediti neku neugodnost, niti se možemo pouzdati u njegovo prijateljstvo. 4. Prijateljstvo (الصداقة), koje je iskrena ljubav nepomiješana sa interesom i radi kojeg se prijatelju, kada je posrijedi kakva dobrobit, daje prednost nad samim sobom, jer nema dobra u prijateljstvu lažova, pošto je ono poput privida (fatamorgane). 5. Hrabrost (الشجاعة), jer nema dobra u prijateljstvu kukavice – on te neće pomoći i podržati u nevolji, 6. Vjernost datoj obavezi (الوفاء بالعهد), jer nema dobra u prijateljstvu onoga ko je vjeroloman, a vjernost je čvrsto ustrajavanje u ljubavi.

Alejhisselam je rekao: *„Ko dadne položaj nekome od svojih podanika, a među njima ima neko ko je dostojniji od njega, izdao je Allaha, Njegovog poslanika i zajednicu muslimana."*[387] Moje je mišljenje da je uzrok svih poskliznu-

---

386 Ṭāhā, 29-34.

387 Prenosi Hakim. I Kafi navodi ovaj hadis, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str. 24.

ća i glavnine poremećaja u svijetu među ljudima upravo povjeravanje sudskih funkcija nekompetentnima (nedostojnima بغير اهله), a takođe i njihovo povjeravanje kompetentnima uz mito i posrednike (lobiranje), što je uzrok neprovođenju njihovih odluka. Jer, ako neko ne zna razlikovati istinu i zabludu, donosiće presude bez potrebnog znanja kojima će ono što pripada jednome dosuditi drugome. Drugi će onda time na osnovu toga raspolagati i koristiti ga, što nije dozvoljeno, jer je to korištenje tuđim imetkom, a učenjak koji je sa takvim nečim zadovoljan saučesnik je u grijehu. Kako će onda naše dove biti primljene i kako ćemo pobijediti naše neprijatelje ako budemo takvi? Među uvjete da dova bude primljena (ومن شرط مقبولية الدعاء) je i to da se treba hraniti i odijevati na halal način i kloniti se grijeha. Kako će sigurnost i spokoj vladati u carstvu, kada vidimo da, kada domaćin kuće ne zna svoj posao, ukućani nemaju rahatluka i mira. Isto je i sa imamom u mahali: ako ne zna stvari koje treba znati u svojoj mahali i džematu, žitelji mahale ne nalaze rahatluka i mira. Njima su slični kadija u kadiluku, valija u vilajetu i drugi koji sude i odlučuju među žiteljima nekog mjesta. Ako mahalu ili kadiluk ili vilajet iskvari prvi imam, odnosno kadija ili valija, onaj ko je drugi po rangu treba da ih popravlja blago i postupno, birajući manje zlo. Taj plemeniti ajet i časni hadis (navedeni na početku ovog odsjeka) ukazuju da sa ulemom, dobrima, iskusnima (stručnima أهل الخبرة) i znanima bivaju dovedene u red dunjalučke i ahiretske stvari. U prilog ovome ide ono što smo čuli i vidjeli u historijama grada Banjaluke,[388]

388 Prilikom govora o izvorima korištenim u pisanju ovog djela, rekli smo da je u pitanju djelo Omera Novljanina. Evo kako on opisuje tu situaciju: *„Kadija*

u našoj zemlji Bosni. Kada su stanovnici saznali za neprijateljski napad na njihov grad prije isteka (mirovnog) ugovora, skupili su se radi konsultacija (المشاورة) kod prvaka grada. Poglavari grada nisu bili zadovoljni da se vodi borba, jer je kod njih prevladavalo neznanje. Rekli su: „Nećemo se boriti protiv njih bez sultanovog odobrenja, a i kako bi kad nije isteklo primirje, niti je od sultana došla zapovijed i odobrenje za borbu.“ Obratili su se mjesnom kadiji Ali-efendiji, koji je bio porijeklom Bosanac i koji je poznavao bit problema. Pitali su ga: „Imamo li dopuštenje da se borimo protiv njih?“ On im je, bez premišljanja, a zbog svoje jake učenosti, odgovorio: „Da, dopušteno nam je da im se odupremo i da se protiv njih borimo. Onaj od nas ko se bude borio je gazija, a onaj ko pogine je šehid. Nije nam dozvoljeno da oklijevamo i kolebamo se nakon ovoga.“ Potom je za njih uputio dovu i podstakao ih na borbu. Oni su krenuli naprijed i od tog časa se borili protiv nevjernika, porazivši ih posvuda gdje su bili u to doba. Od njih su zauzeli utvrde, te je naša zemlja ostala u našim rukama do dana današnjeg. Da nije poznavao problematiku, unio bi zabunu i dogodila bi se velika smutnja; ustvari, naša zemlja bi nam bila uzeta iz ruku.[389]

Ali-efendija, inače Bošnjak, bio je srčan čovjek. Naročito je bio obrazovan u pravu i vjerskim znanostima, iskusan i dalekovid. (Rekao je) "O sljedbenici Muhammedovi, nakon ovoga svega,da bismo se udaljili od opasnosti, svima nam je farzi-vadžib da se borimo protiv neprijatelja.Budite obazrivi i ne pokazujte malodušnost padajući u sumnju i ravnodušnost pri odbrani.Nesumnjivo je da će oni koji budu u ratu ubijali postati gazije, a oni koji poginu šehidi i da će vaš trud i zalaganje biti hvale vrijedan na oba svijeta!" (Omer Novljanin, i Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736 – 1739.*, str. 33.)

389 O banjalučkom boju vidjeti: Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*, El-Kalem, Sarajevo, 2003.

U prilog svemu idu Alejhisselamove riječi: *„Allah je nebo ukrasio sa troje: Suncem, Mjesecom i zvijezdama, a zemlju je ukrasio sa troje: ulemom, kišom i pravednim vladarom.“*[390] Tu su i riječi nekoga ko je kazao: *„Dunjaluk počiva na četvero: znanju uleme, pravednosti vladara, ibadetu dobrih i darežljivosti darežljivih.“* Alejhisselam je također rekao*: „Pravednost je dio vjere i sultanove moći.“*[391] Neko je rekao: *„Najbolji vladar je onaj prema kojem se u srcima njegovih podanika ustale ljubav i strahopoštovanje kroz pet stvari (njegovih postupaka): poštovanje njihovih uglednika, milost prema njihovim slabima, pomaganje njihovih nevoljnika, odvraćanje agresije koja dolazi od strane njihovih neprijatelja i osiguravanje puteva onima od njih koji putuju.“* Vladar mora biti pružene ruke (مبسوط اليد),[392] jer ga obični svijet slijedi samo zbog dunjalučkih ciljeva. Njegovo dobročinstvo i blagodarnost ne trebaju biti rezervirani samo za određenu skupinu.

Potom, znaj da postoje četiri skupine:[393] prva su „ljudi sablje“ (أهل السيف), a to su kraljevi, sultani i ostali vojnici (الملوك و السلاطين و سائر العسكر), druga su „ljudi od pera,“ mudraci i drugi dobri i slabašni koji dovu čine (أهل القلم والحكماء وسائر أصحاب الدعاء من الصلحاء والضعفاء). Treća su oni koji siju i sade (أهل الحرث و الغرس),

---

390 Nismo ga uspjeli pronaći u hadiskim zbirkama. Navodi ga i Kafi, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str. 22.

391 Nismo ga uspjeli pronaći. Navodi i Kafi, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str. 22.

392 Ove dvije rečenice preuzete od Kafija, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str 25.

393 Kao kod Kafija, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str. 19-21, uz manje preinake.

poznati u našem vremenu kao „raja“ (podanici, الرعايا), a četvrta zanatlije (أرباب الصنائع) i trgovci (أصحاب التجارات). Upravljanje i raspolaganje (التصرف) ovim skupinama jeste vlast (ملك و إمارة). Prva skupina je dužna kontrolirati i održavati disciplinu među svim drugima, očuvavati pravdu, rukovoditi na lijep način, uređujući odnose među ulemom i mudracima, boriti se radi odvraćanja neprijatelja i vršiti sve što je neophodno za one koji vladaju. Druga skupina treba paziti da se poštuju Allahova naređenja i zabrane u skladu sa Knjigom i Predajom, priopćavati šerijatske propise svim kategorijama, iznositi svoje mišljenje, uređivati odnose, savjetovati se, podučavati vjeri, podsticati narod na ibadet i lijepo ophođenje i činiti hajr-dovu za dobrobit svih općenito, za dobrobit sultana posebno. Treća skupina je dužna truditi se i nastojati obezbijediti za život potrebne namirnice (أسباب المعاش), sijući, sadeći, uzgajajući jahaće životinje i stoku, u količinama dostatnim za sve kategorije. To su najbolja djela nakon nauke i džihada. Četvrta skupina je dužna udovoljiti potrebi svih kategorija za zanatskim proizvodima i trgovačkim robama koje im trebaju i kojima se koristi narod. Zakonski obveznici (mukellefi, oni koji podliježu šerijatskim propisima, المكلف) koje su izvan ovih kategorija, po islamskim mudracima (pravnicima), ne mogu biti ostavljeni u tom stanju, već ih treba prinuditi da budu u jednoj od njih.[394] Postojanost svake kategorije u vršenju njoj svojstvenog posla ima za posljedicu poredak u vlasti, a njegovo zapostavljanje ima obrnute rezultate. Iz ovoga saznajemo da ne treba obavezivati i prisiljavati jednu kategoriju da radi posao druge ka-

394 Omer Mušić u svome predstavljanju *Minhadža* navodi jedan dokument iz OIS koji ide u prilog ovoj tvrdnji. (str. 190)

tegorije, jer to izaziva neravnotežu poremećaj i deformaciju (اختلال) i nered, kao što se dogodilo u ovom dobu i prije (više) godina[395] zbog prisiljavanja pripadnika raje i zanatlija na borbu koju su vojnici zapostavili.[396] Ko je onome ko ga prisiljava dao novca koliko je mogao izbavio se, a ko od onih slabih nije mogao dati, odveden je (u rat) i dogodilo se to što se dogodilo.

Zbog ovakvih nepravdi (المظالم), većina raje je migrirala u gradove i izabrala druge poslove i služenje ljudima, a broj onih koji su se bavili poljoprivredom se smanjio. Zbog toga je poskupjelo meso i namirnice. Nisu mogle biti isplaćivane prinadležnosti službenicima džamija i medresa, pa su neki u potpunosti napustili službu, a neki joj neozbiljno pristupaju, pa je došlo do nepotpunog vršenja islamskih dužnosti i pojavio se jedan predznak Sudnjeg dana. U prilog ovome ide ono što smo vidjeli u jednoj staroj vakufnami, gdje hajr-sahibija veli: *„Ne smije se izostavljati mevludi-šerif i oblačenje siromašne djece na Bajram, pa makar oka meda bila pet filsa (mn. fulūs),[397] a aršin platna isto toliko.“*[398] Kolika li je samo razlika između tadašnjih i sadašnjih cijena! Sve dok sultan bude čuvao stari poredak (الترتيب القديم) u skladu sa ispravnim šerijatom (الشرع القويم), vlast će mu biti sve uređenija, a država

395 Kafi navodi 1001. hidžretsku godinu, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم str. 21.

396 Ovdje završava navođenje Kafija.

397 Nismo mogli utvrditi osmanski ekvivalent, jer se ne spominje period iz kojeg potiče vakufnama.

398 U vakufnamama Gazi Husrev-bega i Karađoz-bega postoje odredbe o Mevludu, ali je ovdje riječ o nama nepoznatoj vakufnami.

jača. Ako se zapostavi očuvanje ovakvog načina i poželjnog smjera, carstvom se na sve četiri strane širi nered (الفساد).

Drugi uzrok poremećaja je nemarenje za savjetovanjem, mišljenjem i planiranjem (المسامحة في المشاورة و الاستخارة و الرأي و التدبير), a uzrok mu je umišljenost i oholost velikaša i njihovo izbjegavanje druženja sa ulemom i mudracima[399]. Uzvišeni Allah veli: *„...I dogovaraj se s njima,“*[400] a Alejhisselam veli: *„Onaj ko se posavjetuje biće potpomognut.“*[401] Rečeno je:[402] *„Ko počne sa istiharom, pa nastavi savjetovanjem (konsultovanjem,* استشارة*), izvjesno je da neće doći u zabludu.“* Omer r. a. je sazivao omladinu i konsultovao se sa njom, rekavši: *„Oni su oštrijeg srca (odlučniji).“*[403] Rečeno je: *„Mišljenje starca je poput čakmaka (*الزند*) koji se istupio i istrošio, a mišljenje mladića je poput ispravnog čakmaka, koji ukreše na najmanji dodir.“* Lukman je rekao: *„Sinko, savjetuj se sa onim ko je nešto iskusio, jer ti on daje ono što je skupo stekao, a ti ga uzimaš besplatno. Odlučan pojedinac je u ratu bolji od hiljadu vitezova, jer vitez ubije desetericu ili dvadesetericu, a odlučan pojedinac svojom odlučnošću ponekad pobije čitavu vojsku.“* Aleksandar je rekao: *„Nemoj potcjenjivati obilno (bogato, sadržajno) mišljenje beznačajnog (neuglednog) čovjeka, jer se biser ne smatra bezvrijednim ako je takav ronilac koji ga je izvadio. Gledaj u ono što je rečeno, a ne gledaj u onoga ko je rekao.“* Još je rečeno: *„Planiranje (*التدبير*) biva upropašteno trima stvari-*

---

399 حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str. 18.

400 Ali ‘Imrān, 159.

401 Prenosi Al-'Askarī od h. Aiše.

402 Navodi koji slijede mogu se naći i kod Kafija, حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم str. 28-29.

403 Prenosi Bejheki.

ma: mnoštvom ortaka, njihovom međusobnom zavidnošću i time da u njemu ima upliva onaj ko nije u njega neposredno uključen (na koga se ne odnosi, ko nije uključen i u realizaciju).“

Treći uzrok neravnoteže jeste što se olahko pristupa vođenju računa o ljudima(المساهلة في تدبير الخلق) i poslovima za koje je neko određen i koji su mu naređeni. Nadalje, uzrok svih uzroka i vrhunac svega je pohlepa za podmićivanjem i požuda za ženama.[404]

Vođenje računa o ljudima, bili oni na putu ili kod kuće sastoji se u kontroli i skretanju pažnje kako ne bi prekršili šerijatske norme u ophođenju sa od sultana određenim službenicima i da ne krše pismeni dokument koji im je on izdao. Ko prekrši pismeni dokument i ne bude radio u skladu sa njim, treba ga kazniti po svojoj procjeni, bio on iz vladajuće ili podaničke klase, bio on iz reda kadija ili službenika, gazija, ajana ili aga.

Moje je mišljenje da su ajani[405] oruđe (instrumenti) zla (آلات الظلم) u zemlji,[406] jer oni, ako i nisu povećali namete raje

---

404 حسن كافي الاقحصاري ، أصول الحكم في نظام العالم, str. 19.

405 Ajani (ar. a‘yān, množina od ‘ayn), ugledne osobe.U osmanskom periodu, u početku termin označava najuglednije žitelje nekog područja, u 18.stoljeću počinje označavati one iz njihovih redova koji su imali politički uticaj i kojima je dodijeljen službeni položaj. Za vrijeme rusko-turskog rata 1767-1774. Porta se obratila ajanima za finansijsku pomoć, što je još više učvrstilo i ozvaničilo njihov položaj. 1786. ih namjeravali ukinuti, ali su ih zbog novog rata 1790. obnovili. Za vrijeme Selima III, Mustafe IV i Mahmuda II, mnogi ajani su bili praktično nezavisni, iako su slali tražene kontingente vojske. (EI CD, odrednica a‘yan) Ajani bili odgovorni za javni red, sakupljanaje poreza, snabdijevanje vojske, osiguravanje i slanje vojske, sprečavanje krijumačarenja, kontrolu cijena, poštu...O ajanima više vidjeti u: Avdo Sućeska, Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Naučno društvo SR BiH, Djela, knjiga XXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga XIV, Sarajevo, 1965.

406 Mušić ilustrira ovu tvrdnju tužbom stanovnika Jezera (Omer Mušić , „Minhāgu-

i dažbine, nisu ih ni smanjili, kako to vidimo već 30 godina. Kada bi se u svakom kadiluku popisao iznos nameta uobičajen prije 30 godina i skinulo povećanje koje ne mogu podnijeti, a u odnosu na drugi sličan kadiluk, imajući u vidu njihove imetke i moć, ili kada bi se ukinuli novoizmišljeni nameti koji su odstupanje od starog stanja, a potom se utvrdio i ustalio iznos koji se ne bi povećavao raji, to bi, po meni, bilo ispravno (وجيها). Ako bi se ostavilo ovakvo stanje, nameti bi se svake godine povećavali, što bi dan za danom dovodilo do nereda, kao što se događa u ovo doba zbog uvođenja sličnih nameta i dažbina. Ukoliko bi se htjelo ići u pohod protiv neprijatelja, a u carevini bili rašireni nepravda i djela koja su za osudu (المنكر)[407] bolje je otkloniti nepravdu i spriječiti ta djela (nego ići u rat), jer fakihi (islamski pravnici) vele: „*Ḥisba*[408] *je prioritetnija (pritvrđenija,* آكد*) od džihada (*الحسبة آكد من الجهاد*),*[409] jer on (džihad) nije dopušten kada je izvjesno da će ga biti otežano voditi i da se njime neće nanijeti šteta neprijatelju. Hisba je, pak, u tom slučaju dozvoljena, a kao do-

---

n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," str. 191).

407 Kod Mušića (Omer Mušić, „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," str. 192) pogrešan prijevod: „A kada se naumi poći u rat protiv nevjernika, u državi se odmah pojavljuju zločini i nasilja."

408 *Hisba* ili *ihtisab* je dužnost svakog muslimana da promovira dobro a zabranjuje zlo i zvanična služba koja to provodi, brine o javnom moralu i štiti narod od nepravdi, posebno u domenu trgovine i reguliranja tržišta.

409 Radi se, očito, o nekom od tzv. fikhskih pravila, kojem nismo mogli naći izvor niti utvrditi autora. Naknadno smo pronašli da ga citira i Birgivi, od kojeg ga je Prozorac očito preuzeo, ali ni on ne navodi autora. O fikhskim pravilima vidjeti: *Osman Kozlić, Fikhska pravila*, El-Kalem, Sarajevo, 2005. Kod Mušića također pogrešno prevedeno: „Dobra uprava je stalnija od borbe."

kaz može poslužiti mursel hadis[410] koji prenosi Alī b. Ma‘bad od Yahyā b. ‘Aṭṭāra da je Božji poslanik rekao: „*Sva dobročinstva i činovi džihada, kada se usporede sa naređivanjem dobra a sprečavanjem lošega, srazmjerna su količini tečnosti koja nastaje pljuckanjem u odnosu na duboko more.*“[411]

Iz ovoga saznajemo da su temelji sigurnosti i uzrok pobjede i pomoći od strane Darežljivog (المنان) ispravnost (الصلاح), taqwā i pravednost među ljudima. Uzvišeni veli: *„Allah je sa onima koji posjeduju taqwā.“*[412] *„Allah je zaista na strani onih koji Ga se boje i grijeha klone i koji dobra djela čine.“*[413] *„Pomozite sebi strpljenjem i molitvom.“*[414] Nema sumnje da se pobjeda i sigurnost mogu ostvariti samo uz pomoć, a pomoć mogu imati samo ljudi uz koje je Allah, kako smo na to ukazali na početku knjige. Uzvišeni Allah u suri At-Tawba veli: *„... i pomogao ga vojskom koju vi niste vidjeli.“*[415] Također veli: *„Hoće! Ako budete izdržljivi i poslušni, i ako vas oni napadnu odmah, Gospodar vaš će vam poslati u pomoć pet hiljada meleka, sve obilježenih.“*[416]

---

410 Hadis u čijem lancu prenosilaca je izostavljen ashab koji ga prenosi od Poslanika.

411 Nismo mogli pronaći u kojoj zbirci je zastupljen.

412 Al-Baqara, 194, at-Tawba, 36.i 123. Kod Kokuta različiti prijevodi: 1. „(i znajte da je) Allah na strani onih koji se grijeha klone.“ 2. „i znajte da je Allah na strani onih koji se Allaha boje i grijeha klone,“ 3. „I znajte da je Allah na strani čestitih.“

413 An-Naḥl, 128.

414 Al-Baqara, 45.

415 At-Tawba, 40.

416 Ālu ‘Imrān, 125.

Shvati šta je nužno sultanu i njegovim vezirima: da budu bogobojazni i dobri (صالحين), da potom naređuju narodu da budu dobri, strpljivi i da obavljaju namaz, a da ih sprečavaju da griješe i da budu (Bogu) nepokorni i da budu skloni novotarijama i prohtjevima (الشهوات), posebno kada su u (ratnom) pohodu, kako bi to na njih bolje uticalo. Sve će to biti lakše uz lijepo rukovođenje (حسن السياسة) i disciplinu i poredak (الضبط), uz obraćanje pažnje najboljima, a izbjegavanje loših. To je uzrok dugotrajnosti i opstanka vlasti, jer je rečeno*: „Ko bude lijepo rukovodio, njegova vlast će potrajati.“* Ili, kako je to rekao (Imam) Šafija: *„Blagošću i (umješnim) predvođenjem (الرئاسة) se može postići ono što se ne može postići sabljom i autoritativnim rukovođenjem (السياسة).“*[417]

Potom, za vrijeme pohoda zapovjednik treba imati osobine slične onima nekih životinja: hrabrost pijetla, srce lava, nasrtljivost svinje, lukavstvo lisice, strpljivost ranjenog psa, zaštitništvo (spremnost na stražarenje) ždrala, opreznost gavrana i vučju spremnost na napad. Poslanik a. s. je rekao: *„Nemojte priželjkivati susret sa neprijateljem, tražite od Allaha da vas poštedi, a ako ga susretnete, budite strpljivi (postojani, ustrajni, saburli). Znajte da je džennet pod sjenkama sablji.“*[418] Hazreti Alija je rekao: *„Sabur je jahalica na kojoj se stiže do pobjede.“*[419]

417 Hadis sličnog značenja može se naći kod Muslima, Darimija, Bejhekija, Ibn Madže i kod Buharija u djelu Al-Adab al-mufrad.

418 Prenose Buhari, Muslim, Hakim, Bejheki, a završni dio o sabljama kao zaseban hadis može se naći i i kod drugih.

419 Postoji i druga verzija: *„...koja ne posrće.“*

Bože, pomozi vojske muslimana i vojnike onih koji priznaju jednoću (عساكر الموحدين) i propiši mir i pošteđenost (od svega lošeg, tj. svako dobro, dobrobit, العافية) nama, hadžijama, gazijama, putnicima i onima koji su doma, na Tvome kopnu i Tvome moru, svima iz ummeta Muhammedovog, milošću Tvojom, o Najmilostiviji!

4.4.7. Završni dio (Zaključni dio):
O krajnjem cilju poretka i načinu njegovog postizanja[420]

ZAVRŠNI DIO (ZAGLAVAK): O krajnjem cilju poretka i načinu njegovog postignuća, o tome kako slijediti pravi put koji vodi u Kuću spasa i užitak u džennetskom napitku

Božji poslanik s. a. v. s. je, vraćajući se sa pohoda na Tebuk, velikim džihadom nazvao borbu sa samim sobom (sa nefsom) u cilju pokornosti Uzvišenom Allahu, a malim džihadom borbu protiv neprijatelja, rekavši: *„Vratili smo se iz malog džihada u veliki džihad.“*[421] znajući da vojskovođa neće pobijediti neprijatelja u malom džihadu dok ne pobijedi u velikom, kako to Uzvišeni veli: *„Allah je sa onima koji posjeduju taqwā.“*[422] O tome je već bilo govora (kada su zapovjednici u pitanju), a ostatak vojske ih slijedi, pa za nju vrijedi ista kvalifikacija. Zapovjednikov uzorit život (حسن سيرته) i bogobojažljivost imaju uticaja na njih, jer je rečeno: *„Ljudi slijede vjeru svojih vladara.“*

420 Fol. 78b-79a. I ovaj odsjek je integralno preveden.

421 Hadis ocjenjuju u rasponu od slabog do neosnovanog.

422 Al-Baqara, 194.

Onaj ko traži pobjedu nad neprijateljem i spas na oba svijeta treba uskladiti unutarnje (po)misli (الخواطر) sa spomenutim na šerijatu utemeljenim pobudama i izbjegavati sve mimo njih. Potom treba očistiti srce od ružnih osobina i nagizdati ga spomenutim pohvalnim osobinama, a zatim čuvati ostale organe i tijelo od spomenutih pogubnih stvari i zabaviti se propisanim djelima i ustrajati u (ovdje) opisanoj pravednosti. Ko se ograniči na ovakav način i stil i poželjni pravac, rijetko se može dogoditi da mu djela budu protivna časnom šerijatu (الشرع الشريف) i suptilno određenom putu (الطريق اللطيف). Najjači poticaj da djelujemo na ovaj način od početka do kraja ove knjige bile su riječi Uzvišenog: „*Samo Tebe obožavamo i samo od Tebe pomoć tražimo,“*[423] koje znače da naš ibadet i traženje pomoći nisu usmjereni prema nekome mimo Tebe. Ako je tako, onda smo iskreni u riječima koje upućujemo našem Gospodaru, a ako nije, onda lažemo i poigravamo se sa našim Gospodarom, utječemo se Allahu od toga! Lagati Allahu je osobina munafika, a oni će u najdonje nizine vatre.[424] Stoga nam je obaveza da uskladimo naše unutarnje (po)misli, naš moral (ahlak) i naša djela na spomenuti način i na osnovu pisanih šerijatskih pravila, kako ne bismo lagali i izigravali se sa Uzvišenim Allahom, i kako bismo stigli u višnje Džennete, odnosno dostigli *al-wuṣla* (kontakt, povezanost, veza, stanje sjedinjenja, الوصلة) sa Allahom, koji se postiže na brojne načine, kako to veli šejh *al-wāsil al-muhaqqik* (koji je dosegao suštinu, realizirao se, ostvario, kroz kojeg se manifestira istina, koji je spoznao pravu prirodu stvari, stvarnost, *haqīqa*),

423 Al-Fatiḥa, 4.

424 Parafraza 145. ajeta iz sure An-Nisā’.

Uputitelj stvorenja, uz brigu i pažnju Uzvišenog, Nağmuddīn (Nedžmuddīn) Al-Kubrā.[425]

4.4.7.1 Risāla fi at-ṭarīq[426]

U nastavku Prozorac doslovce prenosi djelo Nedžmuddina Kubra *Risāla fi at-ṭarīq*.
Autor tog djela kaže da puteva prema Allahu dž. š. ima koliko i duša Njegovih stvorenja. On u djelu iznosi najkraći, najjasniji i najispravniji put. Iako ih je mnoštvo, svi ti putevi se mogu sažeti u tri vrste: put onih koji se predaju djelima i praksi (طريق أرباب المعاملات), koji mnogo poste, klanjaju, daju zekat, uče Kur’an, idu u džihad i vrše druga izvanjska djela (الأعمال الظاهرة).To je put dobrih (طريق الأخيار) . Vrlo je malo onih koji su za dugo vremena stigli ovim putem. Drugi put je put onih koji se trude i bore sa sobom i discipliniraju, vježbaju (أرباب المجاهدات) kako bi promijenili svoj ahlak, oplemenili i uzdigli dušu i očistili srce i dušu, trudeći se u svemu čime se izgrađuje nutrina. To je put pobožnih (طريق الأبرار). Ovim putem stigne više njih, ali je to ipak rijetkost. Treći put je put onih koji idu i lete sa Bogom (طريق السائرين و الطائرين مع الله), a to je put oštroumnih sljedbenika ljubavi, koji hode privučeni i u zanosu (طريق الشطار من أهل المحبة السالكين بالجذبة). Najviše njih stigne do Boga upravo ovim putem. Ovaj odabrani put je zasnovan na dobrovoljnoj smrti (usmrćivanju vlastite volje i htijenja). Potom navodi Poslanikove a. s. riječi: *„Umrite prije nego*

425 Spomenut u dijelu koji govori o korištenim djelima. Ovdje prestaje integralni prijevod.

426 Fol. 79a-82b.

što umrete!“ (موتوا قبل أن تموتوا).“[427] Ovaj put ima deset pravila ili temelja:

1. pokajanje, tevba (التوبة), kao svojevoljan povratak Allahu,[428] za razliku od smrti, kada mu se vraćamo mimo svoje volje,
2. ustezanje i nemarenje za dunjalukom, nepridavanje značaja dunjaluku (الزهد في الدنيا), tj. napuštanje njegovih užitaka i strasti, bili mali ili veliki, imetka i časti, baš kao što se smrću napuštaju,
3. potpuno pouzdanje u Allaha i oslanjanje na Njega (التوكل على الله), a označava potpuno napuštanje uzročno-posljedičnih veza, imajući povjerenje u Allaha, kao što se događa smrću,
4. skromnost (القناعة), a ona je izlazak iz strasti vlastitog nefsa i životinjskih užitaka, kakav se događa i sa smrću,
5. osamljivanje (العزلة), izbjegavanje druženja sa stvorenjima povlačenjem iz društva, kao što se događa smrću,
6. ustrajnost u zikru (ملازمة الذكر), izlazak iz sjećanja na sve mimo Allaha kroz zaborav, kako se dešava sa smrću,
7. povratak Allahu kroz tevbu (التوبة إلى الله), izlazak cijelim bićem iz svega što poziva nekom drugom osim Haqqa (Istine), kako se dešava i smrću,
8. *ṣabr*, strpljivost, ustrajnost, postojanost (الصبر), izlazak iz vlastitog komoditeta kroz neprestanu borbu, kao što se dešava i smrću,

427 Ibn Hadžer konstatuje da je nepotvrđeno da je ovo hadis, a Mulla ʻAlī al-Qārī da je to sufijska izreka.

428 Aluzija na etimologiju riječi tevba, koja potiče od korijena أوب u značenju „vratiti se.“

9. introspekcija (meditacija, sagledavanje sebe iznutra i preventivno bdijenje nad samim sobom, المراقبة), lišavanje vlastite snage i moći, kao što se događa smrću,
10. zadovoljstvo (الرضاء), napuštanje vlastitog zadovoljstva ulaskom u Allahovo.

U nastavku se kroz poređenje tumače značenja šerijata, tarikata i hakikata: šerijat je poput lađe, tarikat poput mora, a hakikat poput bisera. Ko želi naći biser, ukrca se u lađu i krene morem, pa stigne do bisera. Ko ne bude slijedio ovaj redoslijed, neće pronaći biser.
Poslanica završava riječima: „*Ako bi vidio nekoga ko leti ili hoda po moru, guta vatru i čini nešto mimo toga što sliči kerametima (čudesnim djelima evlīja), a izostavlja neki od Allahovih farzova ili sunneta Poslanikovih a.s., znaj da su njegove tvrdnje lažne i da njegovo djelo nije keramet, već sihr.*“

4.4.7.2 Završetak djela[429]

Govor sam završio u ovoj mjeri, predavši ga (djelo) šejhul-islamu, našem gospodaru hadži Omeru Hulusiju, na datum sadržan u riječima „To je ta knjiga!“ (ذلك هو الكتاب) i davši ga sultanu, sinu sultana iz roda Osmanova, Gazi Selimu Hanu, na datum sadržan u riječima „Završili smo ga (djelo), moleći za tebe (ختمنا إياه داعيا بك)!“[430]
Molim onoga ko ga bude gledao (čitao, razmatrao), da to čini sa pažnjom i objektivnošću (الإنصاف) i da bude sklon popraviti ono što je potrebno, a da izbjegava predrasude i pristranost (nepravednost الإجحاف), jer je to dobrota i dobročinstvo i postu-

429 Fol. 82b-83a. I ovaj dio je integralno preveden.

430 O ovim kronogramima, datiranju i posveti djela bilo je riječi ranije.

pak u skladu sa riječima Uzvišenog: *„A onoga koji oprosti i bude popravljao Allah će nagraditi“*[431] i hadisom Poslanika a. s.: *„Mom ummetu se ne stavlja na teret ono što učini greškom ili iz zaborava.“*[432] *„A Allah neće dati da propadne nagrada dobročinitelja.“*[433]

Bože, uputi nas ka istini i pravim putem, blagoslovom Veličanstvenog Kur'ana, hurmetom Njegovog[434] Časnog Poslanika i poštedi nas tegobe i spasi tuge i nevolje. *„Gospodaru naš, oprosti nam krivice naše i neumjerenost našu u postupcima našim, i učvrsti korake naše i pomozi nam protiv naroda koji ne vjeruje!“*[435] Neka Allah blagoslovi svoga Poslanika Muhammeda i njegovu porodicu i sve ashabe. *„I mir poslanicima i hvaljen neka je Allah, Gospodar svjetova!“*[436]

(Prepisano) 3. redžeba 1226. (24. jula 1811.)[437]

4.5. Kritička ocjena djela

Djelom *Islamski način postizanja poretka* Muhammeda Prozorca kritički se ozbiljnije i šire bavio samo Omer Mušić u radu koji smo višekratno spominjali.[438] Pored njega, djelom se šire bavio Hazim Šabanović,[439] ali se na prvi pogled

431 Aš-Šūrā, 40.

432 Hadis se prenosi u više zbirki u donekle različitim verzijama.

433 Završetak nekoliko ajeta, npr. at-Tawba, 120.

434 Greška, treba Tvoga.

435 Āli ‘Imrān, 147.

436 Aṣ-Ṣāffāt, 181-182.

437 U *Minhāğ OIS* (fol. 87a.) datum prepisivanje je 4. redžeb 1226. (25.7.1811.)

438 Omer Mušić , „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca,“ str. 181-198.

439 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobib-*

može primijetiti da je njegov prikaz doslovno preuzet od Mušića. To je i razumljivo, obzirom da se radi o od autora nedovršenom i posthumno priređenom djelu u koje je priređivač[440] jednostavno uvrstio svu prikupljenu građu bez provjere šta je Šabanovićevo, a šta je pripremljena građa preuzeta od drugih. Pored Mušića, jedino još Smail Balić u svojoj kratkoj bilješci prenosi ocjenu Kamila Buhija da je djelo plagijat, a sam dodaje da je djelo napisano uz jak naslon na Kafija, da mu u cjelini nedostaje originalnosti, iako ima svježih misli. Po njemu je zanimljiv ekskurs o prilikama u Bosni toga vremena. Pisac je politički i socijalno angažiran, pa – među ostalim – traži snošljivu poresku politiku prema raji.[441] Svi ostali koji su pisali o Prozorcu samo su u manjoj ili većoj mjeri doslovno preuzimali Mušićev tekst.[442] Stoga ovdje donosimo glavne akcente Mušićeve ocjene.

Nakon šireg prikaza,[443] Mušić kritički ocjenjuje djelo,[444] uglavnom ga poredeći sa Pruščakovim djelom *Uṣūl al-ḥikam fi niẓām al-ʻālam*, konstatirajući da je Prozorčevo djelo, kada su u pitanju glavne misli i postavke koje se tiču uređenja države, kopija Pruščakova djela, što se vidi i iz naslova, uz tu

---

liografija), str. 519-536.

440 Redigovao i za štampu pripremio Ahmed S. Aličić.

441 Smail Balić, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, str. 98-99. Nismo uspjeli pronaći Buhijevo djelo kako bismo provjerili da li i čime obrazlaže svoju ocjenu.

442 Vidjeti npr. Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, str. 56-59.

443 Omer Mušić, „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca," str. 183-194.

444 Nav. djelo, str. 194-197.

razliku što se Pruščak ograničio u djelu samo na temu iz naslova, dok je Prozorac o njoj raspravljao samo u predgovoru i u poglavlju o pravednosti. Potom nabraja sličnosti i razlike dvaju djela. Obojica autora su uvidjeli slabosti i ukazali na uzroke stanja, među kojima su nepravda i slaba uprava i povjeravanje funkcija onima koji im nisu dorasli, a kod obojice je glavni uzrok korupcija i požuda za ženama. I Pruščak i Prozorac ukazuju na načine za popravljanje stanja, s tim što, po Mušiću, Pruščak vidi uzorke slabosti kod viših organa, a Prozorac kod nižih, pa se više obraća njima. I jedan i drugi žele da njihovo djelo bude uputa državnicima pa ga predaju sultanu, a Prozorac i šejhul-islamu. I Pruščak i Prozorac slijede podjelu na četiri klase i naglašavaju potrebu da se društvo sačuva od raslojavanja i povećavanja neke klase na štetu drugih, jer se time narušava poredak i ravnoteža. Prozorac naziva ajane „oruđem nasilja," traži da se smanje nameti raji i insistira na poštovanju zakona i kažnjavanju počinilaca prekršaja, bez obzira na njihov položaj. Uzroke slabosti oba autora nalaze u napuštanju principa islamskog morala. Ključni dio Mušićeve ocjene Prozorčeva djela je završetak rada: *„Premda obrazovan čovjek, ni ovaj pozni epigon H. Kafije nije mogao da sagleda i uoči osnovne slabosti osmanske imperije ni u momentu kada su oni bili i suviše očiti. On govori o korupciji, a ne ukazuje odakle ona dolazi. Ne vidi da turskom društvu nedostaje nova snaga, građanska klasa koja je za ona vremena bila jedino sposobna da sprovede u djelo mudre pokušaje reforama sultana Selima III koji je pod uticajem francuske revolucije bio svjestan šta treba činiti da se spasi carstvo, ali mu je nedostajala snaga na koju bi se mo-*

gao osloniti. Zato i naš pobožni autor završava svoje djelo izlažući svoje asketske nazore na svijet u kojima vidi jedini način za moralni preporod društva a preko toga i otklanjanje svih uzroka koji su doveli do propadanja države. Međutim i njegovi recepti kao i svih njegovih prethodnika ostali su beznačajni pred neumoljivim zakonima istorijskog razvoja koji oni nisu shvaćali.“[445]

Ova kritika pred Prozorčevo djelo postavlja previsoke zahtjeve i standarde, kao da se radi o autorskom djelu koje je od strane stručnjaka za političko uređenje i državnu upravu napisano sa izričitim ciljem da analizira situaciju u osmanskoj državi i ponudi rješenja za sve probleme. Ovo djelo nije puko epigonstvo ili djelo čiji autor nije svjestan prilika u kojima djeluje. Nerealno je od Prozorca očekivati neke revolucionarne ideje i rješenja i to, u konačnosti, nije ni bio njegov cilj; on je htio ukazati na oprobani, utabani put postizanja općeg poretka u društvu, a na osnovama islamskih učenja, prvenstveno moralnih, ali i onih iz domena vjerovanja i drugih oblasti koje se neupućenima čine izvan konteksta, ali koje sačinjavaju jedinstveno tkanje islama. Mišljenja smo da je Prozorac namjeravao da se u reformske procese uključi na način primjeren njegovim funkcijama i obrazovnom profilu i da je istinita njegova tvrdnja da je *Minhadž* napisan kao sažetak tuđih djela, a sa ciljem da se ukaže na trajne, prije svega moralne vrijednosti na koje ta djela upućuju. Također držimo da je i Pruščak, kako to sam kaže, napisao sažetak tuđih djela i ideja i da ih treba mjeriti istim aršinom. Činjenica jeste da je Pruščakovo djelo konkretnije i kraće i da se više dotiče sadr-

---

445 Nav. djelo, str. 197.

žaja iz domena uređenja države i društva, ali je sigurno da je i u njemu većina ideja i rješenja preuzeta od drugih[446] i da nije konkretne već načelne i moralne naravi. Druga je stvar što je Pruščak poprilično idealiziran i što se puno ne poteže pitanje izvora njegovih ideja i promišljanja. Prozorčevo djelo, kao i djelo drugih autora, treba vrednovati u kontekstu njihovog vremena i okolnosti, a ne vremena i okolnosti u kojima živi onaj ko ih proučava.

Djelo *Islamski način postizanja poretka* Muhammeda Prozorca s pravom se svrstava u ona iz domena politike, državnog uređenja i savjeta vladarima, prije svega zbog inicijalne pobude koja ga je vodila pri njegovom pisanju, a onda i zbog mnoštva sadržaja koji su u njemu razasuti, a koji su specifični za ovaj žanr. Autor je, sigurni smo, bio svjestan da su reforme nužne, ali se ograničio na svoj teren, jer su mjere iz domena finansija, vojske, administracije, vanjske politike i sl. u svojim prijedlozima tretirali oni koji su za to kompetentni. U isto vrijeme je bio svjestan da su vjerske vrijednosti konstanta i da one trebaju biti uporište koje će državi i društvu podariti stabilnost i očuvati njihovu samosvojnost, pa se prihvatio zadaće da onima koji će biti neposredni kreatori reformi ponudi u sažetoj formi djela koja će njih lično učiniti moralnijima i svjesnijim Boga, te tako utjecati na kurs njihovih reformi. On u svome sažetku spaja naoko nespojiva djela i autore kakvi su puritanac Birgivi i sufija Kubra, govori o širokom dijapazonu tema, počevši od tretiranja slobodne volje, pa do sastav-

446 Safvet-beg Bašagić kaže „sigurno polovica, ako nijesu i dvije trećine“ (Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 88.)

nica islamskog vjerovanja, načina za postizanje moralnosti i bogobojaznosti u svim aspektima i puta ka dosezanju viših duhovnih stupnjeva, ali sve to, ipak, ima smisla. Prozorac na početku kao da poručuje, insistirajući na djelimičnoj slobodi volje, da ta sloboda nosi sa sobom i odgovornost i da je kao takvu treba prihvatiti. Ispravno vjerovanje, o kojem u nastavku govori, treba dokazati kroz moralnost izraženu svakim dijelom svoga bića i pravednost kao imperativ u svim oblicima odnosa, a na kraju sve to rezultira produhovljenjem i dostizanjem Božije blizine. Poslanicom o najkraćem putu do Boga kao da se želi relaksirati krutost koja prožima dijelove koji prethode i dati duhovna dubina. Sve ovo ne isključuje, već podrazumijeva, svestrani angažman u svim životnim poljima i Prozorac ne želi reći da je cjelovito rješenje prihvatiti stavove iznesene u njegovom djelu, već da je to najbolji početak za reforme u drugim oblastima. Izbor Birgivija kao okosnice ovog sažetka sugerira određenu Prozorčevu konzervativnost i lični afinitet, ali implicira i težnju da se nagovijesti da i reforme moraju imati mjeru i da se mora uvažavati kako šerijat tako i tradicionalna rješenja. Taj momenat je itekako bitan, jer i konzervativne snage su, po našem sudu, vrlo bitne, iako se često doimaju kao kočničari koji opstruiraju procese koji bi se inače brže odvijali. One su potrebne kao korektiv, kao komponenta u ljudskom društvu koja ne da da dođe do nekontroliranog ubrzanja i posvemašnjeg raspada sistema vrijednosti, shodno kur'anskom pravilu: *„A da Allah ne suzbija ljude jedne drugima, na Zemlji bi, doista, nered nastao.“*[447]

447 Al-Baqara, 251.

Što se tiče prigovora da je *Minhadž* plagijat i da mu nedostaje originalnosti, smatramo da su također prestrogi. Pitanje plagijata je jako važno i prisutno je u svim vremenima.[448] O njemu su, još od ranih vremena, raspravljali i muslimanski autori. Tako je, naprimjer, veliki As-Suyuṯī napisao posebnu poslanicu u kojoj se žali na neimenovane pojedince koji su u potpunosti ukrali neka njegova djela.[449] Ibn Hağar al-ʻAsqalānī je kritički pristupao različitim djelima i znao odakle je neko preuzeo svoje djelo ili njegov dio. Tako, naprimjer, kaže da je Abu Yaʻlā (Al-Farrā') svoje djelo *Al-Aḥkām as-sulṭāniyya* preuzeo od Māwārdīja, ali ga je uskladio sa hanbelijskim mezhebom.[450] Muhammed Prozorac je nastavljač tradicija ovog žanra na širem planu, pa i kod nas i sasvim je prirodno preuzimanje ili ponavljanje određenih ideja i formulacija. Nadalje, imajući na umu ispravnu autorovu tvrdnju da mu je namjera da napravi sažetak tuđih djela, prigovori o plagiranju otpadaju. Štaviše, mislimo da je Prozorac za svoje doba izuzetno poštovao standarde, jer navodi većinu izvora koje je sažeo i smatramo da ga treba vrednovati u njegovom kontekstu. Naravno, motivi kojima se rukovodio pri pisanju djela, sam izbor djela i sadržaja iz njih koje je uvrstio, njihov

448 Vidjeti, npr., Colin Neville, *The Complete Guide to Referencing and Avoiding Plagiarism*, Open University Press, Berkshire, 2007., Wendy Sutherland-Smith, *Plagiarism, the Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity*, Routledge, New York, 2008., Carol Peterson Haviland, Joan A. Mullin, *Who owns this text? Plagiarism, Authorship, and Disciplinary Cultures,* Utah State University Press, Logan, Utah, 2009.

449 جلال الدين السيوطي ، الفارق بين المصنف والسارق، عالم الكتاب، بيروت، 1998 م

450 شمس الدين السخاوي، الجواهر والدرر في ترجمة شيخ الإسلام بن حجر، دار ابن حزم للطباعة والنشر و التوزيع، بيروت، 1999، str. 390.

raspored i poredak i „vezivno tkivo“ koje je sam dodao su nešto što možemo nazvati njegovim autorskim doprinosom i o njemu se, naravno, može raspravljati. U svakom slučaju, smatramo da je Muhammed Prozorac bio na visini zadatka koji je sebi postavio i da zaslužuje da se sa poštovanjem spominju i on i njegov *Islamski način postizanja poretka.*

ZAKLJUČAK

Djela koja govore o politici, uređenju države i koja savjetuju vladare prisutna su u različitim kulturama i vremenima i pisana su na različitim jezicima. Izuzetak nije ni islamski kulturno-civilizacijski krug. Osmansko carstvo je dalo svoj doprinos ovoj literaturi, a u njemu su uzeli učešća i autori iz Bosne i Hercegovine i okruženja. Ova djela su posebno bila brojna u vremenima kriza i previranja, a pristupala su problematici iz različitih perspektiva i nudila različita rješenja i recepte, naslanjajući se uglavnom na uzore koji su prethodili. Postoje različite podjele ove vrste literature, a jedna od njih je i ovdje usvojena na djela o teoriji hilafeta, o filozofskoj teoriji države i tzv. ogledala prinčeva ili djela koja sadrže savjete vladarima.

Jedan od autora iz Bosne i Hercegovine koji je ovu oblast obogatio svojim djelom je i Muhammed Prozorac. O njegovom životu uglavnom znamo ono što je sam o sebi zapisao u prijepisima tuđih djela i u svome djelu *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām*, te nešto malo iz bilješke koju je o njemu napisao Ibrahim-beg Bašagić u godišnjaku *Salnama*. Kada se

svi ti podaci objedine, sistematiziraju i kronološki ustroje, dolazi se do saznanja da je Prozorac živio u periodu između 1735. i 1825. godine, da mu je ime Muhammed, očevo ime također Muhammed ili Mehmed, a djedovo ime Muhjiddin. Prezime bi mu moglo biti Skejo, Skejić ili Šćajo, a njegovi nasljednici bi mogli biti Muftići iz Prozora, od kojih se neki spominju kao prepisivači ili vlasnici pojedinih rukopisa. Rođen je u Prozoru, gdje mu je otac bio kadija, a njegovo prvo dokumentirano školovanje bilo je u livanjskoj medresi Mir Top-atan. U svojoj karijeri vršio je dužnosti kadije, naiba, muftije, muderrisa i muvekkita, a službovanje mu se vezuje za Akhisar (Prusac i Donji Vakuf), Jajce i Istanbul, odnosno kadiluk Eyyub. Obzirom na kratkoću kadijskog mandata, velika je vjerovatnoća da je službovao i u drugim mjestima, ali o tome nije ostavio zapisa. Između pojedinih perioda službe bili su periodi čekanja, pripravništva i stručnog usavršavanja (mulazemet), od kojih je neke, kako smo vidjeli, izgleda provodio u Istanbulu, a neke vjerovatno kao muderris ili muftija u rodnom kraju, a moguće je i drugdje. Prijepisi tuđih djela koje je Prozorac sačinio nastali su u više vremenskih perioda i pripadaju različitim naučnim oblastima, što može govoriti o njegovoj trenutnoj potrebi za tim djelima ili njegovoj sklonosti ka određenim naučnim disciplinama ili jednostavno potrebi da njihovim prepisivanjem dopuni svoje prihode u periodima van službe. Postoji vjerovatnoća, kako smo to vidjeli, da su i neki njegovi potomci, sin i možda unuk, po njemu prozvani Muftići, također vršili kadijsku službu. U svojoj karijeri je postigao zavidan stepen, obzirom da je bio naib i

kadija u istanbulskom kvartu Eyyub, koji je kao kadiluk bio visoko rangiran. Vršeći takvu funkciju, izvjesno je dolazio u kontakt sa višim ulemanskim slojevima, o čemu svjedoče i neki njegovi zapisi, što mu je vjerovatno dalo ideju da se aktivno i praktično uključi u reformske procese koji su se odvijali u doba sultana Selima III, kada je on bio u svome zrelom dobu, pri kraju karijere ili ju je već okončao, i kada se mogao posvetiti pisanju djela o kojem je bilo riječi u ovom radu. Pripadnost ili barem bliskost višim slojevima uleme mu je konačno i omogućila da svoje djelo preda šejhul-islamu i sultanu.

Samo djelo *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (*Islamski način postizanja poretka*) je sažetak više tuđih djela, a to Prozorac odmah na početku naglašava i time isključuje optužbe o plagijatu. Najviše sadržaja preuzima od Birgivija, Gazalija i sufije Nağmuddīna Kubra, te od Hasana Kafija Pruščaka. U djelo uvrštava i svoj autorski *Uvod o djelimično slobodnoj volji*. Centralna tema djela je *taqwā*, bogojaznost i moralna očuvanost u svakom pogledu i načini kako je postići, te pravednost i načini njenog postizanja. Za svaku oblast on nudi specifičan *manhağ*, jasni put, program, metod i način kojim se to postiže, polazeći od djelimično slobodne volje, pa preko ispravnog vjerovanja, posvemašnje moralnosti, pravednosti u svakom pogledu pa do duhovne nadgradnje koja najbližim putem vodi do Boga. Po uzoru na prethodnike, ne samo na Pruščaka, on sagledava uzroke slabosti, daje podjele društva, ističe pravednost kao prijeki lijek. U djelu kombinira autore koji nam se doimaju dijametralno suprotstavljenima, želeći

da kroz njih pomiri tenzije u biću i u društvu i stvori sintezu vjerovanja, morala i duhovne izgradnje. Ovim djelom se Prozorac uključuje u reformske procese ne nudeći rješenja u oblastima u kojima nije stručan i za koje nije kompetentan, već na način primjeren jednom kadiji, muftiji i muderrisu sažima neka klasična djela na čiji sadržaj odgovorni za reformu trebaju obratiti pažnju i prožeti njime svoje živote i svoju okolinu kako bi reforme kojima pristupaju imale u vidu i vjersku dimenziju bez koje nema uspjeha. Za njega, kao ni za većinu autora koji su se okušali u ovom žanru, *reforma* nije radikalno raskidanje sa tradicijom i priznatim vrijednostima, već *preoblikovanje* stvarnosti u kojem ta tradicija i vrijednosti moraju biti itekako važan gradivni elemenat.

Ovo djelo sigurno nije na visini klasika na koje se ugleda i poziva, ali je uvelike autentičan izraz autorove želje da iz perspektive svoje profesionalne orijentiranosti i svoga *backgrounda* doprinese ozdravljenju društva i uvođenju reda. Naravno, mnoge kritike glede ovog djela su umjesne i stoje, ali na njih ne bi bila imuna ni djela mnogo priznatijih i poznatijih autora. Muhammed Prozorac i njegovo djelo *Islamski način postizanja poretka* su, ipak, značajan i dragocjen dio barem našeg bosanskog književnog i misaonog nasljeđa i smatramo da je bavljenje njihovim izučavanjem u potpunosti opravdano.

SAŽETAK

Muhammed, sin kadije Muhammeda, sina Muhjiddinova, iz kasabe Prozor u Bosni, jedan je od mnoštva autora koji su u osmanskom periodu svoja djela pisali na nekom od orijentalnih jezika koji su bili u upotrebi u Osmanskom carstvu. Po mjestu rođenja je i poznat kao Muhammed Prozorac i tako se uglavnom i potpisivao, uz neizostavno al-Bosnawī (Bosanac), uz varijacije u načinu pisanja obiju riječi. O njegovom životu imamo vrlo malo podataka i to uglavnom onih koje je sam ostavio u djelima koja je prepisivao. Školovao se u početku u medresi u Livnu, također u Bosni, a potom vjerovatno u Istanbulu, prijestonici Osmanskog carstva, kojem je u to vrijeme pripadala i Bosna i Hercegovina. Prema dostupnim podacima, živio je u periodu između 1735. i 1825. godine. U svojoj bogatoj karijeri vršio je dužnosti kadije, naiba, muftije, muderrisa i muvekkita. Kao mjesta u kojima je službovao spominju se Akhisar (Prusac), Veliki (današnji Donji) Vakuf, Jajce i Istanbul, posebno kvart Eyyub. Dio svoga života proživio je u vrijeme sultana Selima III i njegovih pokušaja reforme. Pripadao je visokim slojevima uleme, pa

je bio u mogućnosti svoje djelo *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* 1215.-16. (1800-1802) predati sultanu i tadašnjem šejhul-islamu i na taj način se i sam uključiti u proces reforme.

Djelo *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām (Islamski način postizanja poretka)*, kako to sam autor na početku kaže, ustvari je sažetak više drugih djela, među kojima su njegov vlastiti *Uvod o djelimično slobodnoj volji*, te djela Birgivija, Gazalija i sufije Nağmuddīna Kubra, a preuzima i znatne sadržaje od Hasana Kafija Pruščaka. Cilj mu je da kroz ova djela ukaže na slabosti, njihove uzroke i na moguća rješenja. Autor se uglavnom ograničio na domen vjerovanja, morala, pravednosti i duhovne nadgradnje, ostavljajući drugima koji su kompetentni da govore o državi i njenim institucijama, finansijama, vojsci, administraciji i sl. Centralni pojmovi u djelu su taqwā, kao posvemašnja očuvanost od grijeha, pa shodno tome bogobojaznost koja se time postiže, te pravednost (al-'adāla) kao osnova svake uspješne vlasti.

Djelo je napisano na arapskom jeziku i sačuvano je u dva rukopisa, od kojih se jedan nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a drugi u Orijentalnom institutu, također u Sarajevu. Ovaj rad daje prikaz žanra u koji djelo spada, govori o prilikama u doba nastanka djela, objedinjuje dostupne biografske podatke i rekonstruira autorov životni put, bavi se izvorima na osnovu kojih je nastalo ovo djelo, te ga detaljnije predstavlja i ocjenjuje.

SUMMARY

Muhammad, son of qadi Muhammad, son of Muhyiddin, from Prozor, a small town in Bosnia, is one of the many authors from the Ottoman period, who wrote their works in the oriental languages which were in use in the Ottoman Empire (Turkish, Arabic and Persian). He is known as Muhammad Prozorac (al-Prūzūrī, „the one from Prozor“) by his birthplace and he often signed his manuscripts in this way, with the inevitable „al-Busnawī“ (Bosnian). We have very scarce data about his life, mainly those he left in the works that he copied. At the first, he received education at the madrasa in Livno, in Bosnia, and then probably in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, a part of which was Bosnia and Herzegovina at that time. According to available data, he lived in the period between the 1735. and 1825. In his prolific career he has been a *qadi* (Muslim judge), a *naib* (deputy qadi), a *mufti* (an interpreter or expounder of Islamic law by issuing fatwas, opinions regarding certain matters in response to a particular case), a *muderris* (professor in an Islamic school) and a *muvaqqit* (person acredited to measure time, charged with communicating the correct times of prayer, Ramadan fasting etc.,

timekeeper). Among the places he served at, Akhisar (Prusac), Veliki (Kabīr, now Donji, „Lower“) Vakuf, Jajce, and Istanbul, namely judicial district Eyyup, are mentioned. Part of his life he lived in the time of Sultan Selim III and his reform efforts. He belonged to the higher layers of the ulama (Muslim scholars), and that gave him the opportunity to present his work entitled *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (The clear way /or method/ of achieving order according to Islam) to šayẖ al-islām Omer Hulusi and Sultan Selim III in 1215-16. A.H. (1800-1802. A.D.) and thus to be involved in the reform process.

Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām, as the author himself states in the beginning, is actually *muẖtaṣar* (a summary) of several other works, including his own *Introduction regarding partially free will*, and the works of Muhammad b. Pīr Ali Birgivī, Hasan Kafi Pruščak, al-Ghazzālī and the great sufi Nağmuddīn Kubrā. His aim was to point out the weaknesses in the society and state, their causes and possible solutions. The author is mainly limited to the realm of belief, morality, justice and achieving of spiritual perfection, leaving it up to competent specialists to speak about problems and possible solutions regarding the state and its institutions, finances, military, administration, etc. The work was written in Arabic and is preserved in two manuscripts. One is preserved in Gazi Husrev-Bey Library in Sarajevo, and the other in the Oriental Institute, also in Sarajevo.

This thesis gives an overview of the genre of political writing in Islam, especially its part known as *mirrors for princes* to which this work belongs. It also aims to reconstruct the author's life and gives detailed survey and evaluation of this work.

خلاصة البحث

كان محمد بن محمد القاضي ابن محيي الدين ، من پروزور ، و هي بلدة صغيرة في البوسنة ، واحدا من عديد من المؤلفين في العهد العثماني الذين ألفوا كتبهم باللغات الشرقية التي كانت متداولة في الدولة العثمانية (التركية و العربية و الفارسية). وقد عُرف أيضا باسم محمد البوسنوي الپروزوري، نسبة إلى البوسنه و إلى مسقط رأسه پروزور. ولا يوجد لدينا إلا معلومات قليلة جدا عن حياته، معظمها مدوَّن بخط يده في أواخر المخطوطات التي نسخها. تلقى محمد الپروزوري التعليم في مدرسة مير توب اتان في مدينة ليڤنو (إهلونه) في البوسنة أولا، ثم على الأرجح في اسطنبول ، عاصمة الإمبراطورية العثمانية ، و التي كانت البوسنة و الهرسك في ذلك الوقت جزءا منها. و تفيد المعلومات المتاحة أن هذا العالم الجليل عاش في الفترة ما بين سنة 1735 و .1825ميلادية .و قد تنقل في حياته بين الوظائف المتعددة، فكان قاضيا و نائب القاضي و مفتيا و مدرِّسا و مُوَقِّتا، و كان يقوم بهذه المهام في أقحصار و الوقف الكبير و يايچه في البوسنة و في حي سلطان أيوب في إسطنبول. عاصر محمد البوسنوي الپروزوري السلطان سليم الثالث وجهوده الإصلاحية، و كان ينتمي إلى طبقات العلماء العليا مما أعطاه الفرصة ليقدِّم كتابه منهاج النظام في دين الإسلام إلى شيخ الإسلام عمر خلوصي و السلطان سليم الثالث سنة 1215 أو 1216 هجرية (1800-1802.م)، و ليساهم بالتالي في حركة الإصلاح.

إن كتاب منهاج النظام في دين الإسلام ، كما يقول المؤلف نفسه في بدايته، هو في الواقع مختصر من عدة مؤلَّفات أخرى،و قد أدرج فيه رسالته مقدمة في الإرادة الجزئية،كما اختصر الطريقة المحمدية لمحمد بن پير علي البركوي، و أجزاء من ميزان العمل للإمام الغزالي، و اختتم كتابه برسالة في الطرق لنجم الدين كبرى. و كان يهدف إلى إظهار نقاط الضعف في المجتمع و الدولة ، وبيان أسباب

الضعف و اقتراح الحلول الممكنة. و يقتصر الكاتب على القضايا المتعلقة بالإيمان و الأخلاق و العدالة و تحقيق الكمال الروحي ، تاركا للخبراء الحديث عن المشاكل و الحلول المتعلقة بالدولة ومؤسساتها، و الشؤون المالية، و الإدارية و العسكرية ، وما إلى ذلك. الكتاب مؤلَّف باللغة العربية، و قد وصلتنا مخطوطان منه، إحداهما في مكتبة غازي خسروبك في سراييفو ، والأخرى في معهد الدراسات الشرقية في سراييفو.

هذه الأطروحة تعطي لمحة عامة عن هذا النوع من المؤلفات السياسية في الإسلام، الذي ينتمي إليها كتاب منهاج النظام في دين الإسلام ، كما تحاول إلقاء الضوء على حياة المؤلف محمد البوسنوي البروزوري و عصره و تتناول هذا العمل بالدراسة والتحليل و تقوم بتقييمه تقييما موضوعيا و واقعيا.

IZVORI I LITERATURA

I. IZVORI

a) Rukopisi iz Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu (prvi broj je broj rukopisa, drugi kataloški broj)

Rukopis broj 1143/877,1 - *Šarḥ muḫtaṣar al-muntahā li'l-'aḍud* (شرح مختصر المنتهي للعضد)
Rukopis broj 1143/877,2 - *Ḥāšiya al-ğurğānī 'alā šarḥ muḫtaṣar al-muntahā li'l-'aḍud* (حاشية الجرجاني علي شرح مختصر المنتهي للعضد)
Rukopis broj 1143/877,3 - *Šarḥ tahḏīb al-manṭiq wa al-kalām li'd-dawānī* (شرح تهذيب المنطق و الكلام للدواني)
Rukopis broj 1143/877,4 - *Ḥāšiya 'alā šarḥ tahḏīb al-manṭiq wa al-kalām* (حاشية علي شرح تهذيب المنطق والكلام)
Rukopis broj 1325/8037 - *Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām* (منهاج النظام في دين الإسلام)
Rukopis broj 1352,11/8889,11 - *Al-Kawākib ad-durriyya fī madḥ ḫayr al-barriyya - Qaṣīda al-burda ma'a*

tarğama bi at-turkiyya (الكواكب الدرية في مدح خير البرية ، قصيدة البردة مع الترجمة بالتركية)
Rukopis broj 3272,1/7322,1 - *Mir'ā al-ayyām wa ad-darağ* (مرآة الأيام و الدرج)
Rukopis broj 3272,2/7322,2 - *Šarḥ al-abyāt al-'ašara fī istiẖrāğ at-tawārīẖ al-mašhūra* (شرح الأبيات العشرة في استخراج التواريخ المشهورة)
Rukopis broj 3272,3/7322,3 - *Rayḥāna ar-rūḥ fī rasm as-sā'āt 'alā mustawā as-suṭūḥ* (ريحانة الروح في رسم الساعات على مستوى السطوح)
Rukopis broj 3272,4/7322,4 - *Risāla fī kayfiyya 'amal al-basīṭa wa mā taštamil 'alayh min qisiyy al-'aṣr* (رسالة في كيفية عمل البسيطة و ما تشتمل عليه من قسي العصر)
Rukopis broj 3274/7348, - *Faḏlakat al-ḥisāb* (فذلكة الحساب)
Rukopis broj 3275/7369 - *Al-Iẖtiyārāt al-'alā'iyya wa al-ittiṣālāt as-samāwiyya* (الاختيارات العلائية والاتصالات السماوية)
Rukopis broj 3276/7319 - *Risāla fī ḏāt al-kursī* (الرسالة في ذات الكرسي)
Rukopis broj 3279/7300 - *Bahğa al-albāb fī 'ilm al-usṭurlāb* (بهجة الألباب في علم الأسطرلاب)
Rukopis broj 5201,1/7301,1 - *Ar-risāla al-fatḥiyya* (الرسالة الفتحية)
Rukopis broj 59545174 - *Kāšif al-qinā' wa an-niqāb* (كاشف القناع و النقاب)
Rukopis broj 6437/7381 - *Al-Bāri' fī aḥkām an-nuğūm* (البارع في أحكام النجوم)
Rukopis broj 6736/26940, L. 18b-26a - *Muqaddima-i irādat-i ğuz'iyya* (مقدمه ارادت جزئيه)

Rukopis broj 6940,I/4887,1 - *Šarḥ taṣrīf al-ʻizzī* (شرح تصريف العزي)

Rukopis broj 6940,II/4887,2 - *Al-maṭlūb fī šarḥ al-maqṣūd* (المطلوب في شرح المقصود)

Rukopis broj 6940,III/4887,3 - *Šarḥ al-amṭila al-muḫtalifa* (شرح الأمثلة المختلفة)

Rukopis broj 6940,IV/4887,4 - *Šarḥ al-amṭila al-muṭṭarida wa al-muttaḥida* (شرح الأمثلة المطردة و المتحدة)

Rukopis broj 8741,1/7325,1 - *Risāla ʻalā al-ʻamal bi ar-rubʻ al-muğayyab* (الرسالة على العمل بالربع المجيب)

Rukopis broj 8741,2/7325,2 - *Risāla fī al-ʻamal bi ar-rubʻ al-marsūm bi al-muqanṭarāt* (الرسالة على العمل بالربع المرسوم بالمقنطرات)

b) Rukopisi iz Orijentalnog instituta u Sarajevu (prvi broj je broj rukopisa, drugi kataloški broj)

Rukopis broj 18-1/67 - Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām (منهاج النظام في دين الإسلام)

Rukopis broj 18-1/67, fol. 87b. – Pismo prusačkog muftije Muhammeda bivšem prusačkom muftiji Ibrahimu

II. LITERATURA

a) Knjige i članci

Adanir, Fikret, i Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and Its Heritage*, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2002.

Aksan, Virginia H., *An Ottoman statesman in war and peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783,* Brill, Leiden, 1995

Al-Azmeh, Aziz, *Muslim kingship: power and sacred in Muslim, Christian and pagan polities*, I.B.Tauris&Co., London, 2001.

Algar, Hamid, *Vehabizam – kritički osvrt,* Zlatko Hasanbegović, Zagreb, 2004.

Aličić, Ahmed, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1983.

Aličić, Ahmed, *Livanjske džamije –Prilog povijesti Livna*, Biblioteka Glasnika Islamske vjerske zajednice NDH, sv. 5, Sarajevo, 1941.

Aličić, Ahmed, „Manuskript *Ahvali Bosna* od Muhameda Emina Isevića (poč. XIX v.),“ *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF),* 32 – 33/1982-83, str. 163 – 198., Sarajevo, 1984.

Bagley, F. R. C., *Ghazali's book of Counsel for Kings*, Oxford University Press, London, 1964. (skenirana kopija preuzeta sa http://www.ghazali.org/books/kingcouncel.pdf)

Balić, Smail, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, 2. izdanje, R&R, Zagreb, 1994.

Barkey, Karen, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, 2008.

Bašagić, Safvet-beg, „Kako se za turske uprave Jugoslavija dijelila na kadiluke,“ *Novi Behar*, IV, br. 12., 1930.

Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

Bejtić, Alija, *Elči hadži Ibrahim pašin vakuf u Travniku, prilog kulturnoj povijesti Travnika,* Nova tiskara Vrček i dr., Sarajevo, 1942.

Bejtić, Alija, „Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika," separat iz *Naših starina*, sv. II, 1954.

Black, Antony, *The history of Islamic political thought: from the Prophet to the present*, Routledge, New York, 2001.

Burek, Ahmet, *Kameno Hlivno*, Planjax, Tešanj, 2007.

Bušatlić, Ismet, „Prilog povijesti livanjskih medresa," *Takvim*, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo, 2003.

Bušatlić, Ismet, „Školstvo i obrazovanje u prusačkom kadiluku pod osmanskom vlašću," *Godišnjak 2005*, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod," Općinsko društvo Bugojno, Bugojno, 2005., str. 199-218.

Darke, Hubert, *The Book of Government or Rules for Kings: The Siyar al Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk*, Routledge&Kegan Paul Ltd, London, 1978.

El-Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Birgivi*, prevelo na bosanski radi općenite koristi Uredništvo „*Tarika*", Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1331. (arabica)

Erdem, Ayten, „Eyüp şeyh Murad efendi tekkesi avlu kapısı, çeşme ve şadirvan restitüsyonu," saopćenje na II godišnjem simpoziju Općine Eyup (1998), http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum/eyup02/27_Ayten_Erdem.pdf, link aktivan 17. 2. 2011.

Faroqhi, Suraiya, The Cambridge History of Turkey, Volume 3: *The Later Ottoman Empire, 1603–1839,* Cambridge University Press, 2006.

Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris & Co. Ltd., London, 2004.

Filan, Kerima, „Kutadgu bilig ili znanje koje donosi sreću," *Takvim*, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo, 2002.

Firdus, Abas, *Livno od najstarijih vremena do 1878. godine*, autorovo izdanje (rađeno pisaćom mašinom), Sarajevo, 1967.

Gazali, Ebu Hamid, *Merilo djela*, na bosanski jezik preveo i izdao dr. Almir Fatić, Sarajevo, 2005.

Gazali, Ebu Hamid, *Savjeti vlastima*. S arapskog preveo i predgovor napisao dr. Enes Karić, El-Kalem, Sarajevo, 2001.

Gerber, Haim, *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective,* State University of New York Press, Albany, 1994.

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2004.

Hadžibajrić, Fejzullah, „Risala šejh-Mustafe Gaibije," separat iz *Anala Gazi Husrev-begove biblioteke, IV*, Sarajevo, 1976.

Hadžihasanović, Aziz, *Pruščak i Makijaveli – komparativni pregled misli, pogleda, ocjena i zaključaka o pojmovima državnog cilja i interesa*, OKO, Sarajevo, 1995.

Hajib, Yusuf Khass, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*, University of Chicago Press, 1983.

Hammer, Joseph von, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.

Handžić, Mehmed, *Godišnjaci (Salname) Bosanskog vilajeta*, Izabrana djela, knjiga II – Teme iz opće i kulturne historije, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 221-225.

Handžić, Mehmed, *Pogled na sudstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlasti*, Izabrana djela, knjiga II – Teme iz opće i kulturne historije, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 79-97.

Handžić, Mehmed, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, Izabrana djela, knjiga I – Teme iz književne historije, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 308-451.

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008.

Hasandedić, Hivzija, „Jedan rukopis Muhammeda Prozorca“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga X-XVI, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 1990., str. 191-195.

Hasani, Mustafa, *Uloga muftije i fetve u društvenom i vjerskom životu muslimana Bosne i Hecegovine,* (neobjavljen magistarski rad, odbranjen 14. 11. 2001. godine na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu)

Haskan, Mehmet Nermi, *Eyupsultan Tarihi*, Eyup Belediyesi, Istanbul, 1996. (Knjiga je dostupna u elektronskom obliku na http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum/tarih.htm, link aktivan 12. 11. 2010.)

Haviland, Carol Peterson, Mullin Joan A., *Who owns this text? Plagiarism, Authorship, and Disciplinary Cultures,* Utah State University Press, Logan, Utah, 2009

Heyd, Uriel, „Some Aspects of the Ottoman Fetva.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 32 (1969), str.35–55.

Heyd, Uriel, „The Ottoman ‘Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II,“ u Albert Hourani i dr., *The Modern Middle East: a reader*, I.B.Tauris&Co., London, 2005. str 30-53.

Hickok, Michael Robert, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Brill, Leiden, New York, Köln, 1997.

Hillenbrand, Carole, „A little-known Mirror for Princes of al-Ghazali“ u *Festschrift für Gerhard Endress*, Leuven, 2004, str. 593-601. (Izvor: http://www.ghazali.org/articles/Hillenbrand-2004.pdf, link aktivan 4.1.2011.)

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Historija osmanske države i civilizacije*, I, IRCICA - Istanbul i Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 2004.

Imber, Colin, and Kiyotaki, Keiko, editors, *Frontiers of Ottoman Studies, volume I*, I.B. Tauris, London, New York, 2005.

Inaldžik, Halil, *Osmansko Carstvo: Klasično doba 1300 – 1600*, SKZ, Beograd, 1974.

İnan, Kenan, „Remembering the Good Old Days: the Ottoman Nasihatname [Advice Letters] Literature of the 17th Century“ (preuzeto sa http://www.cliohres.net/books4/1/07.pdf), u A. Gemes, F. Peyrou, I. Xydopoulos, (eds.), *Institutional Change and Stability. Con-*

flicts, Transitions and Social Values, Edizioni Plus, Pisa University, 2009.

Karčić, Fikret, *Studije o šerijatskom pravu*, Bemust, Zenica, 1997.

Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999.

Kelila i Dimna (indijske priče), Bosanska riječ, Wuppertal-Sarajevo-Tuzla, 1997.

Korkut, Besim, *Prevod značenja Kur'ana*, Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1984.

Kozlić, Osman*,* Fikhska pravila, El-Kalem, Sarajevo, 2005.

Kreševljaković, Hamdija, *„Sahat kule u Bosni i Hercegovini",* Izabrana djela, II, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., str. 493.-506.

Kütükoğlu, Mübahat S., Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi: *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Lambton, Ann K. S., *State and government in medieval Islam: an introduction to the study of Islamic political theory: the jurists*, Oxford University Press, London, 1981.

Lapidus, Ira, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002., 3. reprint, 2006.

Lowry, Joseph E., „The first Islamic legal theory: Ibn al-Muqaffa' on interpretation, authority and the structure of the law," *Journal of the American Oriental Society,* januar-mart 2008., str 25-40. (http://fin-

darticles.com/p/articles/mi_go2081/is_1_128/ai_n31947793, link aktivan 18. 1. 2011.)

Ljubović, Amir i Grozdanić, Sulejman, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995.

Ljubović, Amir i Nametak, Fehim, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1999.

Machiavelli, Niccoló, *The Prince*, Oxford University Press, New York, 2005.

Mahmudkadić, Salih Sidki, „Ustanak srpske raje, njegovo ugušenje i izbavljenje grada Beograda," *Novi Behar*, god. XVI, brojevi 2-15, Sarajevo, 1944.

Mahmutćehajić, Rusmir, „Dvije rasprave šejh Mustafe Sarajlića," *Anali GHB*, XI-XII, Sarajevo, 1985., str. 229-258.

Marlow, Louise, *Hierarchy and Egalitarism in Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997

Masud, Muhammad Khalid, Messick Brinkley, i Powers David S., eds. *Islamic Legal Interpretation: Muftis and Their Fatwas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.

Mehmedović, Ahmed, „Novi podaci o Muhammedu-ef. Prozorcu i njegovom djelu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, knjiga XXIII-XXIV, 2005., str. 85-91.

Muftić, dr. Teufik, *Arapsko pismo*, Orijentalni insitut, Sarajevo, 1982.

Mulaomerović, Jasminko, „Muvekkithane, muvekkiti i mjerenje vremena,“ separat iz *Anala Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, XV-XVI, 1990.

Mušić, Omer, „Minhāgu-n-niẓām fī dīni-l-islām od Muhameda Prozorca,“ *POF*, Sarajevo, knjiga V, 1954/55, str. 181-198.

Mušić, Omer, „Poslanica šejha Mehmeda Užičanina beogradskom valiji Muhamed-paši,“ *POF*, II, Orijentalni institut, Sarajevo, 1951., str. 185-194.

Muvekkit, Hadžihusejnović, Salih Sidki, *Povijest Bosne, I-II*, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

Nakičević, Omer, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*, drugo izdanje, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1999.

Nakičević, Omer, *Hasan Kafi Pruščak - pionir arapsko-islamskih znanosti u BiH*, Starješinstvo IZ u BiH, Sarajevo, 1977.

Neville, Colin, *The Complete Guide to Referencing and Avoiding Plagiarism*, Open University Press, Berkshire, 2007.

Nicolle, David, i McBride Angus, *Armies of the Ottoman Empire 1775-1820*, Osprey, London, 1998.

Nizam ul alem, napisao Hasan Ćafi Pruščak, preveo dr. Saftvetbeg Bašagić, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1919.

Novljanin, Omer, i Hadžinesimović, Ahmed, *Odbrana Bosne 1736 – 1739.,* preveli i priredili dr. Fehim Name-

tak i dr. Lamija Hadžiosmanović, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 1994.

Nurudinović, Bisera, „Bosanske Salname (1866-1878. i 1882-1893),“ *POF*, X-XI, 1960-61., Orijentalni institut, Sarajevo, str. 253-265.

Pelidija, Enes, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*, El-Kalem, Sarajevo, 2003.

Pruščak, Hasan Kafija, *Izabrani spisi*; uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.

Quataert, Donald, *The Ottoman Empire, 1700–1922*, Second Edition, Cambridge University Press, New York, 2005.

Sani, Muhammad Baqir Najm, *Advice on the art of governance: an Indo-Islamic mirror for princess*, SUNY Press, Albany, 1989.

Sharif, M. M., *Historija islamske filozofije, II*, August Cesarec, Zagreb, 1988.

Sućeska, Avdo, *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR BiH, Djela, knjiga XXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga XIV, Sarajevo, 1965.

Sušić Hasan, „Platonova država i Al-Farabijeva Al-Madina Al-Fadila,“ *Anali GHB,* IV, Sarajevo, 1976., str. 69-76.

Sutherland-Smith, Wendy, *Plagiarism, the Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity*, Routledge, New York, 2008.

Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Trako, Salih, „Al-vasfu'l-kamil fi ahvali veziri'l-adil: Biografija bosanskog vezira Murteza-paše od Muhameda Nergisija," *POF*, 10-11/1960-61., Orijentalni institut, Sarajevo, 1961., str. 179-192.

Trako, Salih, „Ibrahim Munib Akhisari i njegov *Pravni zbornik*," *POF*, 28-29/1978-79., Orijentalni institut, Sarajevo, 1980., str. 215-245.

Yediyildiz, M. Asim, „Bayramzade Zekeriyya Efendi'nin (1514-1593) Vakfi," Uludağ Üniversitesi İlahiyat *Fakültesi Dergisi*, Bursa 2008, XII, broj 2.

Zgodić, Esad, *Studije o politici: Ksenofont – Makijaveli – Pruščak – Tito*, B.H. COD, Sarajevo, 1997.

Zlatar, Behija, „Kopčići i Vilići," *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, poseban otisak iz br. 13., god. XIII, Sarajevo, 1977., (str. 322-327).

Ždralović, Muhamed, „Bergivi u Bosni i Hrvatskoj", Zbornik Trava *od srca Hrvatske* Indije II, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000., str. 207-229.

Ždralović, Muhamed, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, I-II,* Svjetlost, Sarajevo, 1988.

ابن تيمية، تقي الدين أحمد بن عبد السلام، السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، دار الآفاق الجديدة، بيروت، 1983 م

الاقحصاري، حسن كافي ، أصول الحكم في نظام العالم، تحقيق نوفان رجا الحمود، الجامعة الاردنية، عمان، 1986 م

البركوي، محمد بن پير علي، الطريقة المحمدية في بيان السيرة النبوية الأحمدية، شرف الدين الكتبي و أولاده، بومباي، بدون تاريخ

البيضاوي، ناصر الدين عبد الله ابن عمر بن محمد الشيرازي، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1998

الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، التاج في أخلاق الملوك، دار الأرقم،بيروت ، 2003 م

الحميدي، عبد العزيز بن عبد الله، تفسير ابن عباس ومروياته في التفسير من كتب السنة، جامعة أم القرى مكة، بدون تاريخ

الزبيدي، أبو بكر بن علي الحداد، الجوهرة النيرة على مختصر القدوري، مكتبة حقانية - ملتان – باكستان reprint izdanja شركة صحافية عثمانيةiz 1301.h.g

السخاوي، شمس الدين، الجواهر والدرر في ترجمة شيخ الإسلام بن حجر، دار ابن حزم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ،1999

السيوطي، جلال الدين، الفارق بين المصنف والسارق، عالم الكتاب، بيروت، 1998 م

شحلان أحمد ، كتاب ميزان العمل لأبي حامد الغزالي - الترجمة العبرية

Objavljeno u *Ghazali: La raison et le miracle, table ronde Unesco, 9-10. decembre 1985,* Publié avec la concours de l'Unesco, Éditions Maisonnueuve et Larose, Paris.1987. str. 93-117. (tekst preuzet sa http://www.ghazali.org/articles/mz-am-hbr-tr-art.pdf)

الشريف محمد بن شاكر، التقرير الاستراتيجي السادس الصادر عن مجلة البيان الإسلامية : قراءة في تتب السياسة الشرعية بين القديم والحديث-preuzeto sa http://www.al-bayan-magazine.com, link aktivan 22. 12. 2010.

الشيزري، عبد الرحمن، المنهج المسلوك في سياسة الملوك، مكتبة المنار، الزرقاء - 1987م

الطرطوشي، أبو بكر، سراج الملوك، مطبعة بولاق، القاهرة 1289 هـ

للغزالي أبو حامد ، ميزان العمل، دار المعارف بمصر ، 1964(skenirana kopija preuzeta sa http://www.ghazali.org/books/mizan-amal.pdf)

الفارابي، أبو نصر، كتاب آراء أهل المدينة الفاضلة،دار المشرق، بيروت،1968

الفراء، أبو يعلى محمد بن الحسن ، الأحكام السلطانية، دار الكتب العلمية – بيروت، 2000 م

القحطاني، طارق بن سعيد، أسرار الحروف و حساب الجمل، رسالة الماجستير، جامعة أم القرى، مكة، 2009

كبرى، نجم الدين، رسالة في الطريق إلى الله(Skeniran rukopis preuzet sa www.daraleman.net/uploads/RisalaFiAlTariq.pdf)

الماوردي ،أبو الحسن، نصيحة الملوك، مكتبة الفلاح – الكويت 1983 م

الماوردي، أبو الحسن علي، درر السلوك في سياسة الملوك، دار الوطن - الرياض - 1417هـ-1997م

b) Enciklopedije, katalozi, hrestomatije, godišnjaci, rječnici i bibliografije

Ágoston, Gábor, i Masters, Bruce, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts On File, New York, 2009.

Baalbaki, Rohi, *A modern Arabic-English dictionary*, Dar al-ilm lil-malayin, 7. izdanje, Beirut, 1995.

Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, *I - STARIJA KNJIŽEVNOST*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1974.

Bosna ve Hersek Vilayet Salnamasi, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, V, Sarajevo, 1303/1885.

Fremont-Barnes, Gregory, *Encyclopedia of the Age of Political Revolutions and New Ideologies, 1760–1815,* Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 2007.

Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, svezak drugi, obradio Kasim Dobrača, Starješinstvo IZ za SR BiH, Sarajevo, 1979.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu, obradila Lejla Gazić, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, 2. izdanje, Sarajevo, 2000.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak sedmi, obradili Haso Popara i Zejnil Fajić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2000.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak osmi, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2000.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak jedanaesti, obradio Zejnil Fajić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2003.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak četrnaesti, obradio Osman Lavić, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2005.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak šesnaesti, obradio Haso Popara, Al-Furqan, London, Rijaset IZ u BiH - GHB, Sarajevo, 2008.

Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.

Süreyya, Mehmed, *Sicilli Osmani*, tom IV, Kültür bakanliği ve tarih vakfinin ortak, Istanbul, 1996.

Trako, Salih, i Gazić, Lejla, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost*, Orijentalni institut, posebna izdanja XX, Sarajevo, 1997.

ابن منظور، عبد الله محمد، لسان العرب، دار المعارف، القاهرة، 1981

حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، دار إحياء التراث العربي، بيروت، بدون تاريخ

الفيروز آبادي، محمد بن يعقوب مجد الدين، القاموس المحيط، مؤسسة الرسالة، بيروت2005

المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية ، القاهرة، 1973 م

c) Web stranice, baze podataka i kompjuterski programi

Alibašić, Ahmet, „Imam El-Gazali savjetuje vlasti," http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000038R011.html, link aktivan 3.1.2011.

Baza rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, file name RUKOPISI_PC.fp7

Digital Assets Repository of Bibliotheca Alexandrina, http://dar.bibalex.org/webpages/dar.jsf, link aktivan 12.1.2011.

ebced.v4.xls – izračunavanje brojčane vrijednosti arapskog teksta, preuzeto sa http://www.gezginler.net/modules/mydownloads/indir.php?lid=2265, link aktivan 6.2.2011.

Encyclopaedia of Islam, CD izdanje, Brill, Leiden, 1999.

Gregorian-Hijri Dates Converter (online pretvarač datuma) http://www.islamicfinder.org/Hcal/index.php, link aktivan 10. 1.2011.

Online rječnik osmanskog jezika http://www.osmanlica-sozluk.net/, link aktivan 16.1.2011.

Online rječnik turskog jezika http://www.turkishdictionary.net, link aktivan 16.1.2011.

„Selim III" - UXL Newsmakers. (FindArticles.com., link aktivan 18.1. 2011.) http://findarticles.com/p/articles/mi_gx5221/is_2005/ai_n19140192/

Službena internet stranica Općine Eyüp (Eyüp Belediyesi) http://www.eyup.bel.tr, link aktivan 22. 12. 2010.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Türkiye yazmalari* https://www.yazmalar.gov.tr/detayli_arama.php, link aktivan 15. 11. 2010.

Türkiye Diyanet Vakfı Islam Araştırmaları Merkezi (ISAM) http://kutuphane.isam.org.tr/2001arama.htm, link aktivan 15. 11. 2010.

الجامع للحديث النبوي software preuzet sa http://www.sonnaonline.com

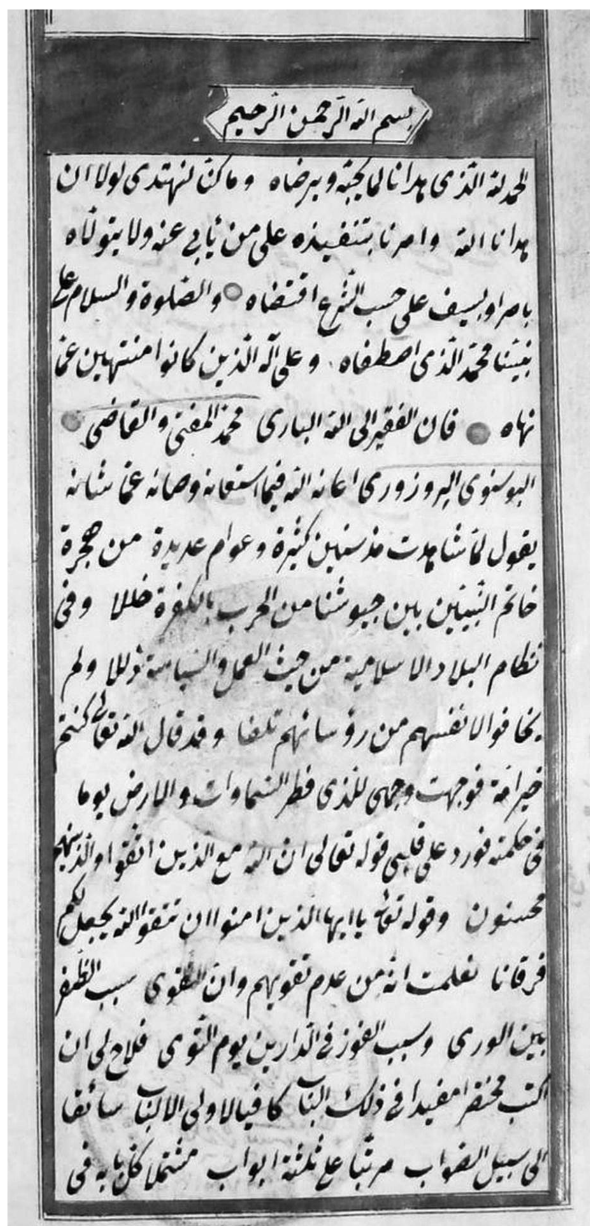
االجوزية، ابن القيم، الطب النبوي (Knjiga na arapskom jeziku u elektronskom obliku skinuta sa www.al-eman.com, link aktivan 15.1.2011.)

المكتبة الشاملة الإصدار الثالث software preuzet sa http://www.shamela.ws

برنامج الفرقان الإصدار 1.8.0 software preuzet sa http://saaid.net

موسوعة الحديث النبوي الشريف - الإصدار الثاني software preuzet sa www.islamspirit.com

ILUSTRACIJE

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي هدانا لما يحبه ويرضاه وما كنا لنهتدي لولا ان
هدانا الله وامرنا بتنفيذه على من يأبى عنه ولا يتولاه
بامر او بسيف على حسب الشرع اقتضاه والصلوة والسلام على
نبينا محمد الذي اصطفاه وعلى آله الذين كانوا منتهين عما
نهاه فان الفقير الى الله الباري محمد المفتي والقاضي
البوسنوي البروزوري اعانه الله فيما استعانه وصانه عما شانه
يقول لما شاهدت منذ سنين كثيرة واعوام عديدة من هجرة
خاتم النبيين بين جيوشنا من الحرب بالكفرة خللا وفي
نظام البلاد الاسلامية من حيث العمل والسياسة زللا ولم
يخافوا لانفسهم من رؤسائهم تلفا وقد قال الله تعالى كنتم
خير امة فوجهت وجهي للذي فطر السماوات والارض يوما
في حكمته فورد على قلبي قوله تعالى ان الله مع الذين اتقوا والذين هم
محسنون وقوله تعالى يا ايها الذين امنوا ان تتقوا الله يجعل لكم
فرقانا فعلمت انه من عدم تقويهم وان التقوى سبب اللطف
بين الورى وسبب الفوز في الدارين يوم النوى فلاح لي ان
اكتب مختصرا مفيدا في ذلك الباب كافيا لاولي الالباب سائقا
الى سبيل الصواب مرتبا على ثلثة ابواب مشتملا كل باب منه في

Br. 1.- Rukopis Minhāğ GHB, fol. 1b.

هذا كتاب منهاج النظام في الإسلام

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي هدانا لما يحب ويرضاه وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا
الله وأمرنا بتنفيذه على من يأبى عنه ولا يتولاه بأمر أو بسيف
على حسب الشرع اقتضاه والصلوة والسلام على نبينا محمد الذي
اصطفاه وعلى آله الذين كانوا منتهين عما نهاه وبعد
فان الفقير الى الله الباري محمد المفتي والقاضي البوسنوي البروزوري
اعانه الله فيما استعانه وصانه عما شانه يقول لما شاهدت
مذ سنين كثيرة وعوام عديدة من هجرة خاتم النبيين بين
جيوشنا من الحرب بالكفرة خللا وفي نظام البلاد الإسلامية
من حيث العمل والسياسة ذللا ولم يخافوا لانفسهم من رؤسائهم
تلفا وقد قال الله تعالى كنتم خير امة فوجهت وجهي للذي فطر
السموات والارض يوما في حكمته فورد على قلبي قوله تعالى ان الله
مع الذين اتقوا والذين هم محسنون وقوله تعالى يا ايها الذين
امنوا ان تتقوا الله يجعل لكم فرقانا فعلمت انه من عدم تقويهم
وان التقوى سبب الظفر بين الورى وسبب الفوز في الدارين
يوم النوى فلاح لي ان اكتب مختصرا مفيدا في ذلك الباب
كافيا

Br. 2. – Rukopis Minhāğ OIS, fol. 1b.

ومن الروح الى السر ومن السر الى الخالق ومسافة هذه السفر
بعيدة جدا بالنسبة الى النفس قريبة جدا بالنسبة الى الله تعالى
طهارة الشريعة بالماء وطهارة الطريقة بالتخلية عن الهوى
ولو رأيت شخصا يطير في الهواء ويمشي في البحر ويأكل النار
وغير ذلك مما يشبه الكرامات وهو يترك فرضا من فرائض الله
تعالى او سننا من سنة النبي عليه السلام فاعلم انه كذاب في
دعواه وليس فعله كرامة بل هو سحر ختمت الكلام على هذا
القدر حين اعطيته لشيخ الاسلام مولانا وسيدنا الحاج
عمر الخلوصي في تاريخ ذلك هو الكتاب وحين اعطيته
للسلطان ابن السلطان من آل عثمان الغازي سليم
خان في تاريخ ختمنا اياه داعيا بك وارجوا
ممن نظر اليه ان ينظر بعين العناية والانصاف
ويميل الى اصلاح ما يحتاج اليه متجنبا عن الاجحاف
فانه لطف واحسان وعمل بقوله تعالى فمن عفى و
اصلح فاجره على الله وبحديث النبي عليه السلام رفع عن
امتي الخطأ والنسيان والله لا يضيع اجر المحسنين
اللهم اهدنا الى الحق والى طريق مستقيم ببركة القرآن
العظيم وبحرمة نبيه الكريم وخلصنا من التعب والحزن
من الاحزان والكرب ربنا اغفر لنا ذنوبنا واسرافنا

Br. 3.- Rukopis Minhāğ GHB, fol. 82b.

الخالق لانه سفر النفس الى القلب ومن القلب الى الروح ومن
الروح الى السر ومن السر الى الخالق ومسافة هذه السفر بعيدة
جدا بالنسبة الى النفس قريبة جدا بالنسبة الى الله تعالى طهارة
الشريعة بالماء وطهارة الطريقة بالتخلية عن الهوى ولو
رأيت الشخص يطير في الهواء ويمشي في البحر ويأكل النار وغير
ذلك مما يشبه الكرامات وهو يترك فرضا من فرائض الله تعالى
او سننا من سنة النبي عليه السلام فاعلم انه كذاب في دعواه وليس
فعله كرامة بل هو سحر فختمنا الكلام على هذا القدر حين
اعطيته لشيخ الاسلام مولانا وسيدنا الحاج عمر الخلوصي في
تاريخ ذلك هو الكتاب وحين اعطيته للسلطان ابن السلطان
زال عثمان الغازي سليم خان في تاريخ ختمناه اياه داعيا بك
وارجو ممن نظر اليه ان ينظر بعين العناية والانصاف ويميل
الى اصلاح ما يحتاج اليه مجتنبا عن الاجحاف فانه لطف واحسان
وعمل بقوله تعالى فمن عفا واصلح فاجره على الله وبحديث
النبي عليه السلام رفع عن امتي الخطاء والنسيان والله لا يضيع
اجر المحسنين اللهم اهدنا الى الحق والى صراط مستقيم
ببركة القرآن العظيم وبحرمة نبيه الكريم وخلصنا من
التعب ونجنا من الاحزان والكرب ربنا اغفر لنا ذنوبنا
واسرافنا في امرنا وثبت اقدامنا وانصرنا على القوم
الكافرين وصلى الله على رسوله محمد وعلى
اله وصحبه اجمعين وسلام
على المرسلين والحمد
لله رب
العالمين

١٢٣٦

٤٣

Br. 4. – Rukopis Minhāğ OIS, fol. 87a.

في امرنا وثبت اقدامنا وانصرنا على
القوم الكافرين وصلى الله
على رسوله محمد وعلى آله وصحبه
اجمعين وسلام على
المرسلين والحمد لله
رب العالمين

Br. 5. - Rukopis Minhāğ GHB, fol. 83a.

هذه مقدمة من مؤلف محمد المفتي بمدينة تراونيك

بسمه حامداً ومصلياً

المقدمة قال الله تعالى ان الله لا يغير ما بقوم
حتى يغيروا ما بانفسهم فعلم منه ان للعباد
اختيارات جزئية وارادات قلبية قابلة للتعلق
بكل من الضدين الطاعات والمعاصي والايجاد
والاعدام وليس لها وجود في الخارج حتى تحتاج

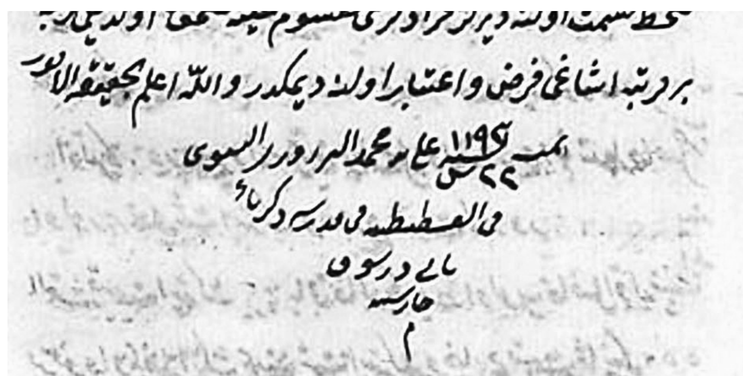
Br. 6. – Rukopis broj 6940/6736, 2. L. 18b

Br. 7. – Rukopis broj 6940,II/4887,2 – fol. 141a

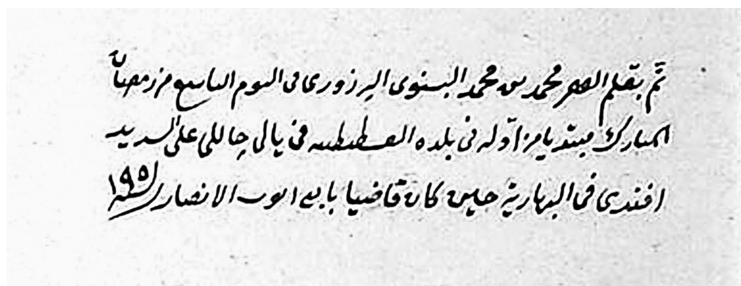
Br. 8. – Rukopis broj 6940,IV/4887,4 – fol. 177b.

Br. 9. – Rukopis broj 1143/877,1, L. 24.

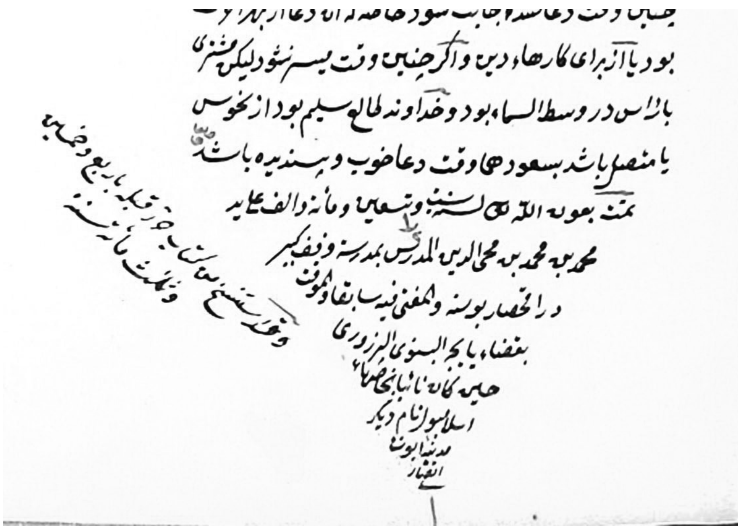
Br. 10. - Rukopis broj 1143/877,2, L. 58.

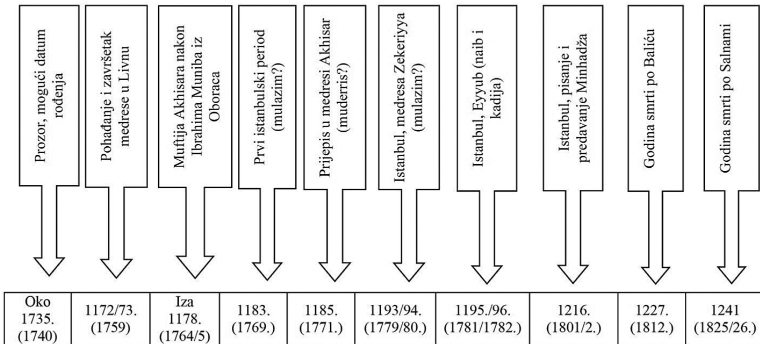
Br. 11. – Rukopis broj 3274/7348, fol. 18b.

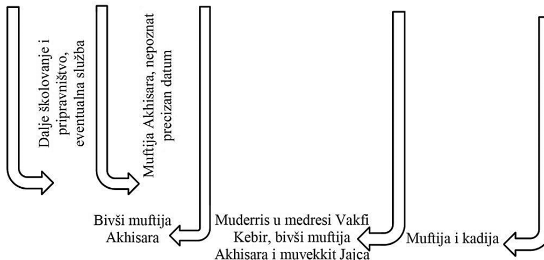

Br. 12.- Rukopis broj 3272,4/7322,4 – fol. 99a.

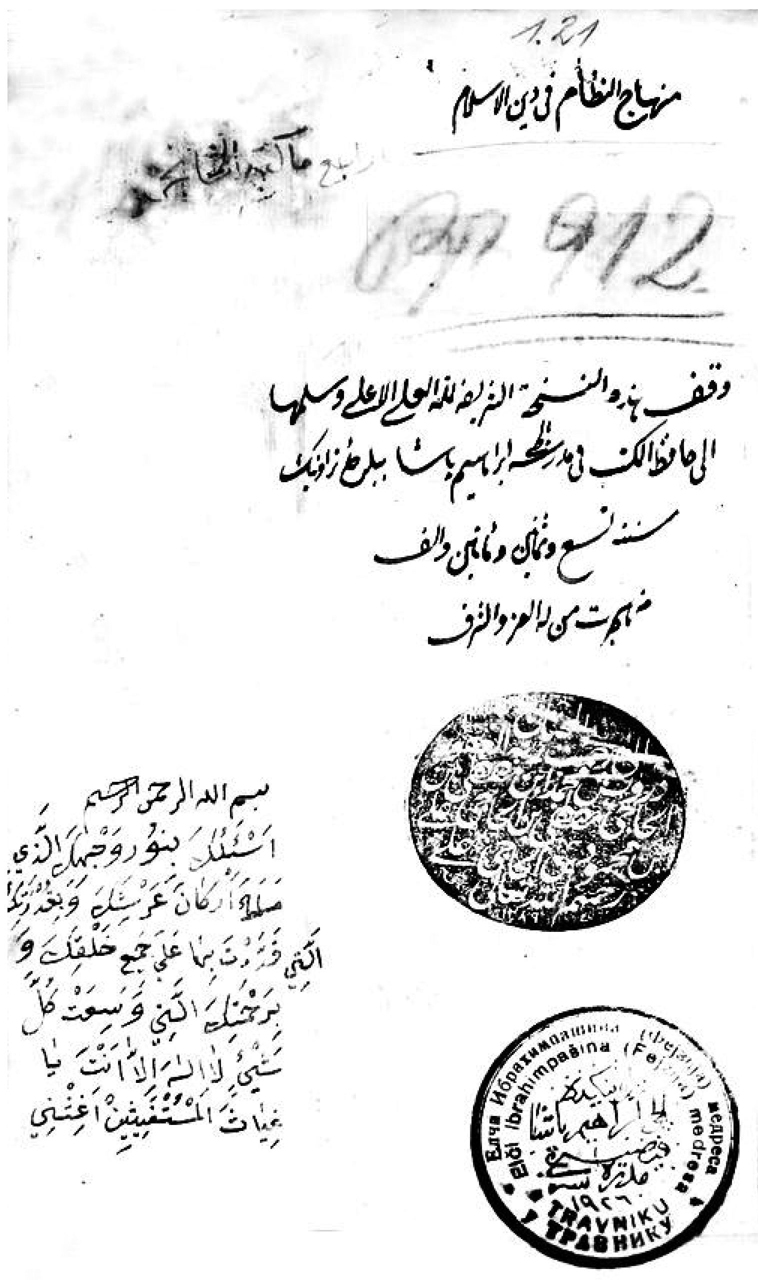

Br. 13. - Rukopis broj 3275/7369, fol. 35a.

Br. 14. – Muhammed Prozorac - TIMELINE

Br. 15. – Rukopis Minhāğ GHB, fol. 1a.

INDEX IMENA

(U Indexu nije prikazano ime Muhammeda Prozorca zbog suviše frekventnog ponavljanja)

‘Abdul-‘Azīz Āl Sa‘ūd, 82

Abdulhamid I, sultan, 77, 79, 80, 82

Abdul-Vehhab, Muhammed, 82

Abdurahman-paša, 49

Abdurrahman ibn Semure, 19

Abu’l Fazl, 35

Adem a. s., 124

Ahmed I, 40

Akbar, indijski muslimanski vladar, 35

Aleksandar Veliki, 32, 36, 38, 40, 148,

Ali b. Yusuf, 66

Ali-efendija, banjalučki kadija, 113, 144

Ali-paša, janjinski, 80

Allamek, Mustafa Musić, 45

Alp Arslan, 32

Anuširvan, 31

Ardešir, 31, 140

Aristotel, 26, 32, 36

‘Asqalānī Ibn Hağar, 164

Bakrī, Muḥammad, 110

Balić, Smail, 64, 94, 103, 159

Bašagić, Ibrahim-beg, 13, 63, 167

Bašagić, Safvet-beg, 44, 63, 162

Bayḍāwī, Al-Qāḍī, 123

Behram, 31

Belenli, hadži Mustafa-paša, 49

Belkisa, kraljica od Sabe, 17,126,

Birgivi, Muhammed b. Pir Ali 109, 110, 111, 112, 122, 126, 127, 128, 129, 150, 162, 163, 169, 172, 174

Bugra Han, 39

Buhi, Kamil, 159

Bušatlić, Ismet, 14, 95

Çallı, Ali As-Sadīd (Sedid) efendija, 61, 74, 92

Davud a. s., 17,

Dawānī, Ğalāluddīn, 35

Džahangir, mogulski vladar, 22

Džezzar, Ahmed-paša, 82

Ebu Bekir-paša, 78
Ebu Bekr b. Ibrahim Prozori, 66
Ebu Hanifa, 21, 113, 123,
Ebu Jusuf, 21
Ebu Zerr, 19
Ebussu'ud, šejhul-islam, 109
Eš'ari, 126
Fārābī, 26, 27
Farrā' Abu Ya'lā, 23, 164
Ğāhiẓ, 'Amr b. Baḥr, 36
Gaibi, šejh Mustafa, 45
Galen, liječnik i mudrac, 137
Garčević, Muhamed, 100
Gazali, Ebu Hamid 33, 34, 102, 111, 112, 130, 169, 172,
Gelibolu, Mustafa Ali, 40
Ğurğānī, Muḥammad, 57
Ḫadimī, Abū Sa'īd, 110
Hadžib, Yusuf Hass, 38
Halil-aga, 78
Ḥamīdī, Muḥammad b. 'Alī, 59
Handžić, Mehmed, 13, 52, 64, 98, 102, 106, 114, 115
Harun Er-Rešid, 21
Hasan Kafi Pruščak, 43, 48, 49, 74, 101, 104, 107, 108, 140, 159, 160, 169, 172, 174
Hasandedić Hifzija, 55, 65, 88, 98
Ḫawāğa-zāde, 110
Ḫayalī Çelebī, 113, 123, 124, 126
Hazreti Alija, 38, 139,152
Hekimoglu Ali-paša, 78, 113
Hezarfan Huseyn, 42
Hišam, halifa, 32
Hudabend, Muhammed, 45
Hulusi, Omer 12, 53, 87, 93, 97, 106, 157, 174
Ibn 'Abbās, 124
Ibn al-Qayyim, 25, 139
Ibn Haldun, 42
Ibn Mes'ūd, 136
Ibn Rušd, 26
Ibn Sina, 26
Ibn Taymiyya, 24, 25, 109
Ibrahim a. s., 124, 126
Ibrahim Hilmi-paša, 47
Ibrahim I, 41
Ibrahim Munib Akhisari, 71, 75, 89, 90
Ibrahimbegović, Mustafa-beg, 71
Idris a. s., 124
Īğī, 'Aḍududdīn, 57
Isević, Muhammed Emin, 47
Ishak b. Mustafa Jedžozade, 71

Ismail a.s., 126
Junus a.s., 126
Karabeg-zade, Muhammed b. Muhammed, 71
Kātib Çelebī, 41
Kay Kawus, 33
Kopčić, Osman, 58, 72, 90
Korkut, Muhammed, 54
Korkut, Derviš Muhammed, 115
Kubrā Nağmuddīn, 112, 155, 162, 169, 172, 174
Lālī Aḥmad b. Muṣṭafā, 56
Lavić Osman, 98
Louis XVI, 80
Lutfi Paša, 40
Ljubović, Amir, 44
Machiavelli, 28
Mağdī, Ibn al-, Šihābuddīn, 60, 62
Mahmud II, 83, 149
Mahmud-paša, skadarski, 80
Mansur, halifa, 31
Maturidi, 123, 126
Māwārdī, 23, 24, 26, 36, 164
Mehmed Ali-paša, egipatski namjesnik, 82
Mehmed III, 45
Melik Šah, 32, 34
Mesud b. Ibrahim, 66
Mihrišah Valide Sultan, majka Selima III, 79
Miralem Mehmed-paša, 75
Monla Jusuf b. Sulejman Prozori, 66
Muftić, Ibrahim, sin Ibrahima Hasiba, 95
Muftić, Ibrahim Hasib, 59, 95
Munāwī, Zayn al-‘ābidīn, 45
Muqaffa‘, ‘Abdullāh Ibn al-, 30, 31
Murat III, 40
Murat IV, 41, 45
Murteza-paša, 46
Musa a. s., 126, 142
Mustafa b. Ali, 71
Mustafa III, otac Selima III, 77,79
Mustafa IV, 49, 92, 149
Mustafa Sidki Mostarac, 48
Mušić, Omer, 14, 52, 64, 98, 99, 102, 108, 114, 158, 159, 160
Muteferrika Ibrahim, 77, 113
Nablūsī, ‘Abdul-Ğaniyy, 110
Nağmuddīn Muḥammad b. Ma‘rūf, 60
Nametak, Fehim, 14, 44
Napoleon, 81, 82

Nebih, Muhammed, kadija, 58, 66, 72, 89, 90

Nerkesi, Muhammed, 45

Nizamu-l-Mulk, 32

Novljanin, Omer, 113, 143

Omer b. Hattab, drugi halifa, 38, 148

Pazvan-oglu, 79, 80

Perišan Mustafa-paša, 79

Perviz, Husrev II, 32

Petar Veliki, 86

Platon, 26

Qayṣarī, Muḥammad Razī, 110

Qudūrī, Muhammad, 113

Rajab b. Aḥmad, 110

Rāšid, Abū al-ʻAbās, 60

Rāzī, Faḫruddīn, 61

Salih a. s., 126

Salim Ebul-ʻAlā', 20

Sandžar, seldžučki sultan, 34

Sani, Muhammad Baqir Najm, 35

Selim III, 11, 38, 43, 53, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 93, 97, 102, 104, 106, 118, 157, 169, 171, 174,

Sokolović, Mehmed-paša, 109

Sulejman a. s., 17, 126

Sulejman Veličanstveni, 38, 39, 40

Süreyya, Mehmed, 72

Suyuṯī, Ǧalaluddin, 164

Šabanović, Hazim, 64, 67, 88, 102, 158, 159,

Šafija, Imam, 152

Šayzarī ʻAbdurraḥmān, 36

Šećibović, Asif, 59

Šejh Alija iz Prusca, 46

Šejh Galib-dede, 86

Šejh Mehmed Užičanin, 47

Šit a. s., 124

Taftāzānī Saʻduddīn, 55, 113, 123, 124,

Tekelija, Mustafa-paša, 46

Ṭūlūnī, ʻAbdullāh, 60

Ṯurṯūšī, Abū Bakr, 35

Uzejr a. s., 126

Varvari, Ali-paša, 66

Veysi, 40

Yadiqulawī, Abū al-Faḍl, 59

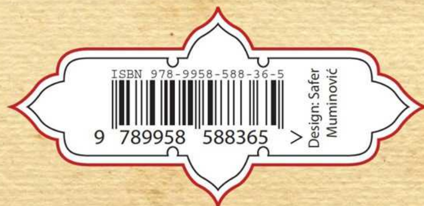
Yusuf b. Bayram, 66

Zekeriyya, Bayramzade, 73

Zul-Karnejn, 17

Promišljanja o politici i uređenju države i savjeti vladarima teme su koje su tretirane još od ranog doba islama i kojima je posvećeno mnoštvo djela. Bio je to slučaj i u Osmanskom carstvu, a tom žanru su doprinijeli i brojni autori sa ovih naših prostora. Jedan od njih je i Muhammed Prozorac, koji je na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, u doba reformskih pokušaja sultana Selima III, napisao i sultanu predao svoje djelo *„Minhāğ an-niẓām fī dīn al-islām“*
(منهاج النظام في دين الإسلام - *Islamski način postizanja poretka*).

Ova knjiga govori o djelima iz oblasti uređenja države i savjeta vladarima, životnom putu Muhammeda Prozorca i detaljno prikazuje i ocjenjuje ovo njegovo djelo.

ISBN 978-9958-588-36-5
9 789958 588365
Design: Safer Muminović